प्रकाशिका - 21

Prakashika - 21

MAASIR-i-NIZAMI

by

Lala Mansa Ram

Editor

Zareena Parveen

राष्ट्रीय पाण्डुलिपि मिशन

॥ विज्ञानमुपास्व ॥

National Mission for Manuscripts

مآثر نظامی

پرکاشکا سیریز

نمبر۔ ۲۱

جنرل ایڈیٹر

کنور سمیر لاتھر

ڈائریکٹر، منسٹری آف کلچر

گورنمنٹ آف انڈیا

مآثر نظامی

از

لالہ منسا رام

ایڈیٹر

زرینہ پروین

ڈائریکٹر

اے. پی. اسٹیٹ آرکائیوز اینڈ ریسرچ انسٹی ٹیوٹ، حیدرآباد

National Mission for Manuscripts

نیشنل مشن فار مینُسکرپٹس

دِلّی کتاب گھر

ناشر
نیشنل مشن فار مینُسکرپٹس
۱۱-مان سنگھ روڈ، نئی دہلی ۔۱۱۰۰۰۱
فون : 23383894 فیکس:23073387
ای میل : director.namami@nic.in
ویب سائٹ : www.namami.org

بہ اشتراک

دِلّی کتاب گھر
۳۹۶۱۔گلی خانخانان، جامع مسجد، دہلی-۱۱۰۰۰۶
فون : 23252696
ای میل : dillikitabghar@gmail.com

قیمت : ₹ 350

Prakashika Series

ISBN 978-93-80829-02-9

978-93-80829-33-3

اشاعتِ اوّل ۲۰۱۵ء

© نیشنل مشن فار مینُسکرپٹس 2015

مآثر نظامی

بسم اللہ الرحمن الرحیم

رب یسّر تمّم بالخیر

صانعے گر کمال عزّ وجلال — دَر ثنائیش زبان ناطِقہ لال

آنکہ کُنہ حقیقتش برتر — از قِیاس وگمان ووہم وخیال

جواہر محامد نذر مالک الملک کہ شاہان ذوی الاقتدار رابکا برسریر سلطنت و فرماں روائی نشاندہ وامرائے نامدار را بپایہ والائے امارت ومرتبہ عُلیائے حشمت وشوکت رسانید۔

امّا بعد: امیدوار عنایات الٰہی دولت خواہ دودمانِ آصفجاہی بندہ عقیدت سِپاس منسارام بن بہَوانی داس غازی الدین خانی نبیرہ بالکشن عابدخانی بعرض مدّعا و اظہار تمنّا می پردازد کہ تخمیناً تا مدّت پنجاہ سال درین سرکار دولت مدار روزگار یہا گذرانیدہ خودہم بذاتِہ خدمت صدارت کل راانجام میداد ومصدر عاطِفت وشفقت ارکان دربار بودہ نیکو بندگی ہا بامراتب خیرخواہی نمایاں بتقدیم رسانیدہ درحضور فیض گنجور خورشید عالم ریاست نیّر اعظم سپہر فراست وکیاست مرجع آفاق، خاص بندہ قادر علَی الِاطلاق جناب مستطاب نواب مغفرت مآبْ حضرت آصفجاہ مرحوم مغفور باریاب محفلِ قدس منزل بودہ دراطاعتِ احکام و اِنقیَاد کلام بلاغتِ نظام بجان می کوشید و نوازِش خاص وعنایتِ بالِا ختصاص بحال خودمشاہدہ می کرد۔

دراین ایّامِ خجستہ آغاز فرخندہ انجام کہ مسند جاہ واقبال وافسر ودولت بذاتِ کثیر الافاضات حضرت قدرِ قُدرت سُلیمان شِکوہ فریدون شوکت خاقانِ زمان ابنِ خاقان نواب آصف جاہ حال رونق تازہ وزینت بے اندازہ گرفت نیز بدستور خدمتِ مرقومہ الصَدر راسر براہ نمود رایت رجحان وتفوق براقران می افراخت آخر فلک نیلگون کہ حرکاتش ہمیشہ بوقلمون است ناسَازی وقت روبکار آوردہ اقامت خانہ بہتر از دیدن یگانہ وبیگانہ وانمود پابدامن انزوا کشیدہ خلوت را برجلوت مستحسن دانست چون خمیر مایہ انسان از صبح شعور تا آرامِ قبور انجمن دوست ومجمع پسند واقع شدہ درین تنہائی انیسے ورفیقی کہ برائے گویائی درست دارد پیدا شدن معلوم لہذا بمصداق معنی این شعر:

شغلِ دیگر بہ از کتاب مخواہ　　کہ نرنجد وہم نرنجاند

مطالعہ کتب تواریخ پیش گرفت الفت صفحہ خوانی سَرمایہ دِل بستگی عنایت ومحبت اوراق گردانی ذخیرہ جمعیت وآسودگی دلی مرحمت ساخت ' درین سیر ودور مسودہ چند متضمنِ احوال بزرگانِ خاندانِ آصفیہ وکیفیت گزشتگان این دودمان علیہ از امیری بنظر درآمد ومحرک آن شدہ کہ مسودات خود را نیز محتوی برہمین سوانح وذکر خیر است ' وہر چہ از زبان ارباب ثقاۃ صدارت وغیرہ قرین صدق دید واز بان کرامت ترجمان خدیو گیہان شِکوہ شنیدہ ضم آن ساختہ موافق استعداد ناقص خود ترتیب دہد۔ الحمد للہ علیٰ ذٰلک کہ مراد بحصول پیوست ' نقشے مخطور شدہ بود درست نشست ' رسالہ مختصر در ۱۲۰۰ یک ہزار ودوصد ہجری مرتب ومجموعہ حِلاوت اثری بافضالِ الٰہی مشرف گردید۔ نامش ''ماثر نظامی'' قرار داد ولب خود را بایں بیت حضرت شیخ علیہ الرحمہ

والغفران برکشاد۔

نظم

غرض نقش است کز ما یاد ماند　　که ہستی را نمی بینم بقائے

مگر صاحبدلے روزی برحمت　　کند در حق ایں مسکین دُعائے

دریں اثناء بعد امتداد انزوائے نوزدہ سالگی محض بتائیدِ سبحانی وتفضلات رحمانی صیت نوازشِ وقدردانی محض یاد آوریہای این فانی نہاد خاکی بنیاد از پیش گاہ خلافتِ عظمیٰ حضرت مرشدِ زادہ آفاق مہین پور خلافت ریاست نواب والا مرتبت فریدون حشمت اوالعزم شوکت وابہت با فرہنگ نواب عالیجاہ بہادر اسد جنگ دام دولتہ بن خاقانِ زمان ابن حضرت غفران پناہ علیہ الرحمۃ والرضوان بگوش ارادتِ نیوش عقیدتِ ہمدوش رسید ' چنانچہ تحفہ کہ لائقِ ارسال حُضور فیضِ گنجور جناب شاہان وشہزاگان با خود نداشت لاجرم ہمین رسالہ تالیف مختصرے را کہ استحقاق الحق للحق است ترسیل داشتہ تا در وقتِ فراغ آنرا بشرف مطالعہ عالیہ مشرّف ومنور فرمایند۔

حضرت نظام الملک آصفجاہ غفران پناہ عُلو حسب ونسب این برگزیدہ جناب کِبریای کالشَّمس فی وَسط السَّما سِلسِلۂ نسب عالی شیخ شہاب الدین سَہروردی کہ مستغنی از حد توصیف است میرسد وبصدیقِ اکبر منتہی میشود۔ جد ماجد او خواجہ عابد ولد ارشد عالم شیخ کہ از اعاظم واکابر سمرقند بود از بادشاہ خطاب عالم العلماء یافتہ در علی آباد بہ سہ کروہی سمرقند سکونت داشت۔ صاحبِ تصانیف عمدہ است۔ در اواخر عہد شاہ جہانی وارد ہند شدہ اول مرتبہ بمنصب چہارصدی سرفرازی یافتہ۔ برکابِ ظفر انتساب موید بے ریب شاہ اورنگ زیب بدکن آمدہ مصدر نیکو خدمتی ہا گشت ' ودر حین توجہ رایات فتح

آیات عالمگیری از دکن باصلاح امور برہم خوردہ حضور در باغ فرمان برداری برہانپور باضافہ دوصدی وخِطاب خانی کامرانی یافت۔

درمنزل دیبالپور از اصل و اضافہ ہزاری پانصد سوار ' ودَرسنہ چہارم عالمگیری مطابق یکہزار و ہفتاد و یک ہجری بتفویض خدمتِ صدارت کُل از تغیر شیخ بزرگ کہ اورا کِبر سِن دریافت بود والا پایہ گردید ' ودرسال ہزار و ہفتاد و دو از اصل از و اضافہ بمنصب سہ ہزار و پانصدی دوصد سوار درجۂ اعتبار یافت ' ودرسال دہم مطابق ہزار و ہفتاد و ہفت باضافہ ہزاری سہ صد سوار وعنایت خِلعت وفیل بصوبداری اجمیر مورد الطاف گشت ' ودرسال چہاردہم بصوابداری ملتان از تغیر مبارز خاں محسود اقران شد ' ودرسَال ہزدہ عالمگیری موافق ہزار وہشتاد و پنج از ملتان تغیر شدہ بہ حضور رسید ' ودرہمین سال بحُسنِ اعمال سعادت رخصت حج یافتہ امیر حُجّاج گردید ' ودرسنہ یکہزار ونود غائبانہ قلیج خان شدہ ' واسپ باساز طلا حوالہ میر شہاب الدین خلفِ ارشد گردید کہ در بندر سورت بقلیج خاں بفرستد ' وبعد چندے اِدراک سعادت ملازمت یافتہ ہمراہ شاہزادہ شاہ عالم بتعاقب محمد اکبر مرخص گردید ' وبنابر بعض وجوہ کہ بے رخصت بادشاہ زادہ بحضور رسید چہار ماہ بار ملازمت نیافتہ ' شانزدہم جمادی الاوّل سنہ مذکور کرّت ثانی قامت کامرانی بخلعت سراسر عزت صدارت از انتقال رضوی خان آراست واز اصل واضافہ پنجہزاری چہار ہزار سوار ذخیرہ افتخار اندوخت ' ودرسال یکہزار ونود و دو خلعتِ خاصہ واسپ ونقّارہ کوس دولت نواختہ بہ سیاق دکن مامور شد ' ودردورِ سَال بست ونہم جلوس ہزار ونود وشش ہجری سیزدہم ذی قعدہ صوبہ

داری ظفر آباد در بمرحمت زره وفیل خاصه بلند مرتبه گشت ' ودر سنه سی ام موافق یکهزار ونود و هفت هجری در محاصره قلعه گولکنڈه گوله زنبورک بشانهِ دست راست آن راست تمام دل سراپا جگر سید با عتقاد همت ودست یاری شجاعت سوار بڈیره آمد جملة الملک اسد خاں حسب الحکم خدیو زمان بعیادت رفت وآن وقت جراحان استخوان ریزه از شانه آن یگانه دست قدرت می چیدند' بدستیاری همت بچار بالش استقلال نشست بے چین چُنیں گرم سخن بود وبدست دیگر قهوه میخُورد که بخیه دوز دستکار بدست آید ' هر چند جراحان دستکاریها نمودند چون دست ذور قضا بالا بود بعد سه روز دستگیر پنجهِ اجل گردید۔

عجب سردار بادِل ودست وصاحب دستگاه باوقار سراسر همت عزت وشجاعت بود ' ودر مکه معظّمه زادهما الله شرفاً فضلا وبه شرفائ آنجا خیرات ومیراث بسیار نمود ' چنانچه میگویند در مکّه معظّمه نسلاً بعد نسلاً از ذکرِ خیر مذکوره برزبان باز ماندهای فضلا وشرفا الی الآن جاریست الموت حق درین ماده حضرت شیخ میفرمایند۔

نظم

هر که آید بجهان اهل فنا خواهد بود　　آنکه پاینده وباقیست خدا خواهد بود
بساز توشه رفتن که همرهاں رفتند　　زسعدی ایں سخنت یادگار خواهد بود

پدر والا گوهر میر شهاب الدین پسر ارشد قلیج خاں شهید والد ماجد این فخر دودمان هند در سال دوازدهم عالمگیری مطابق سنه یکهزار وهفتاد ونُهه هجری از سمرقند وارد هند گردید بمنصب سه صدی وهفتاد سوار پایهٔ اعتبار یافت' وقتِ ملازمت بادشاه فلک اقتدار سپهر تحفه با گلهای میناکاری گذرانید' گویند روزے سُبحان قلی خان والی توران بباغی رفته بود ومیر شهاب الدین بوسیله خواجه یعقوب جوبیاری رخصت

ہندوستان خواست فاتحہ خواندہ گفت : تو بہندوستان میروی! شخص عمدہ خواہی شد بیاوری طالع او بمرتبہ ہارسانید کہ جبروت سلاطین بلخ و بخارا در جنب آں معلوم۔

درسنہ یکہزار ونود بہ تنبیہ رانائے اودے پور موکب اقبال بادشاہی متوجہ گشت واز حسن علی خان بہادر عالمگیری کہ بگوشمال رانا بکوہستان شمالی اودیپور مامور شدہ بود وخبر تحقیق نمی رسید ' خاقان گیتی ستان نیم شبی میر شہاب الدین را کہ در چوکی خانہ خاصہ بود بخبر گیری خان مذکور مامور نمود ' آن یگانہ زمانہ تابعزم بہادرانہ باوصف عدم اطلاع از ملک وراہ بیگانہ بے بے مدد ورفیق وخوف قطاع الطریق باستعجال تمام شتافتہ در دو روز باعرض داشت خان مذکور رسید ' واین کار دست بستہ موجب پیش آمد وترقی اوکردید ' ہماں وقت از فرط عنایت بے استصواب بخشی بواسطہ مراد خان سرچوکی خواصان تسلیم اضافہ دوصدے وخطاب خانی وعنایت فیل وترکش وکمان محسود اقران گشت ' وبعد ازان کہ بسرزنش سونک وغیرہ مفسدان راتہور بافوجی بطرف سروہی مامور گردید آن گمراہان بشاہزادہ محمد اکبر راہی داشتند شاہزادہ میرک خان را فرستاد بوعدہ ہائے عنایت درخواست رفاقت فرمود خان عقیدت نشان قبول نمودہ بہ حضور آمد و مورد فراوان آفرین گشتہ بداروغگی عرض مکرر مباہی گشت ' درسال بیست وششم غائبانہ داروغگی گرز یافت ' سید اوغلان در حضور تعلقہ کے بہ نیابت اوسرانجام می نمود' وسال بیست وہفتم بخطاب غازی الدین بہادر چہرہ شہامت آراست ' وسال بست و ہشتم در جلدوی فتح رہبری مسکن سنبہا وقتل نمودن اکثری ناسرداران اشقیاء بخطاب عمدہ فیروز جنگ ونقارہ کوس ناموری نواخت ' ودر محاصرہ بیجاپور بافوج شاہزادہ محمد اعظم شاہ ازگرانی غلہ بہ مرتبہ نگرانی و پریشان خاطری رو دادِ کہ دَر ایام اقامت قیامت

ظاہری شد۔ خان فیروز جنگ بعنایت الٰہی مباہی گشتہ بآوردن رسید بسیار مامور گردید۔ سالماً با فراوان رسد غلہ بہ لشکر بادشاہ زادہ رسید و بادشاہ قدر شناس فتح بیجاپور را کہ ''سد سکندر گرفت'' تاریخ است بنامش نامزد ساخت وفقرہ بدستخط خاص بواقع نگار نوشتہ فرستاد کہ داخل واقعہ نماید کہ بدستیاری فرزند بے ریو درنگ غازی الدین خان بہادر فیروز جنگ مفتوح شد۔

قلعہ اینگیر کہ بفیروز گڑھ موسوم شد وادونی کہ باتیاز گڑھ ممتاز گشتہ جبراً وقہراً مفتوح نمود از نیکو خدمتی ھاوتر دّد گولکنڈہ بمنصب والائے ہفت ہزاری ہفت ہزار سوار پایۂ اعتبار یافت ' ودر سال سی ودوم بصارتش رفت ' لاکن در مراتب معارج وفوج کشی قصور نشد ' وفرستادن سنجائے شقی کہ ناکومانیا (مرہتہ) سرش بریدہ پیش دہنا جادومی بُرد در راہ بدست لشکریانش افتاد مصحوب خواجہ بابائی تورانی کہ بجلدوی این مژدہ از خطاب خوشخبر خانی خوش گشتہ فراوان آفرین اندوخت وتسخیر دیوگڑھ ومقرر شدن بمحافظت بنگاہ اسلام پوری وگزرانیدن محلّہ فوج بعجب شان وتوزک وتوپ خانہ بعرض چہار کروہی از نظر بادشاہ بجائزہ تعاقب وگوشمال پناسندہیہ یافتن سپہ سالاری کہ بنابر بعضی وجوہ موقوف ماند ' بعد رفتن بصارت در ایلچ پور کہ صوبہ داری آنجا داشت در عرض چہار روز خبر فوت خُلد مکان شُنید' مشہور است ذوالفقار خان باعظم شاہ التماس کرد کہ رایات ظفر آیات از راہ کتل دیول گھاٹ متوجہ شود خان فیروز جنگ در رکاب حاضر گردد ' چنانچہ اعظم شاہ از راہ تکبّر وغُرور وجنون گفت کہ براہِ راست گذاشتن برای کوری چرا از وجہ می تواند شد بدیہی است چنیں سردار نامدار را کہ جمیع مردم مخصوص مغلیہ توران فرماں بردار او بودند رفیق نہ کردن ناشی از دیوانگی است بعد عبور نربدا بخان

مذکور نوشت کہ از برار بہ برہان پور بیاید و بعد جلوس خلد منزل یعنے بہادر شاہ بادشاہ بصوبہ داری گجرات شتافت ' ودر سال چہارم دار احمد آباد گجرات وفات یافت نعش را بدہلی بردہ بیرونِ شہر متصل اجمیری دروازہ در مقبرہ کہ مشہور بمدرسہ است مدفون ساختند ' درہمان سال خونِ ناحق خطیب در جامع مسجد احمد آباد گجرات کہ حسب الحکم سلطان شاہ عالم بہادر شاہ پادشاہ در خطبہ وصی رسول اللہ خواندہ بود جوش نمود متعصی تاریخ یافتہ۔ مصرع :

وصی مصطفےٰ برگردنش زد

این خوش خلق سراپا تمکین بُلند طالع فتح نصیب باضبط وربط دولتش جلائے داشت واز نوادرات کہ در بے بصری بسرداری رسید ودر حکمرانی وکارفرمائی یکتای داشت ' واز غلط ہائے مشہور است کہ پادشاہ بعد مُلاحظہ مُحلّہ واطلاع مافی الضمیر باطباء اشارہ نمود کہ ازالہ بصارت کردند۔

چنانچہ بعض فرامین کہ عالمگیر پادشاہ بخطِ خاص نوشتہ واحکامے کہ بخط خاص مرقوم نمود بجنس لفظاً لفظاً بقلم می آید۔

فرمان خان فیروز جنگ یکرنگ من میخواستم برائے عیادت آن دولت خواہ خود بیایم ' امابہ چہ رود کدام نظر مشاہدہ نمایم لہذا سیادت خان را نیابتاً فرستادیم تا بچشم مابہ بیند واظہار مافی الضمیر کند ' واز میوہای نورس اینجا بہم رسید انگور است اما اطباے یونان برائے عمدۂ مخلصان مزاجدان مُضر گویند لہٰذا مابر خود ہم گوارا نکردیم ' انشاءاللہ تعالیٰ بعد صحتِ کامل شِفای عاجل یکجا میخوریم۔ فرد:

یارب این آرزو من چہ خوش است تو بدین آرزو مرا برساں

تفریق فوج لاعلاجی است فدوی زادہ زود حضور کرامت گنجور با نعامات امتیاز یافتہ پیش فدوی خواہد رسید۔ فرد :

ہان مشو نومید چون واقف نۂ از سر غیب　　باشد اندر پردہ بازیہاء طفلان غم مخور

جد مادری آں فخر اسلاف شیخ سعد اللہ لاہوری است۔ از اولادِ بنی تمیم در سال دوازدہم حقیقت فضائل وکمالات وراستی ودرستی وامانت ودِیانت ورسایئے فہم بعرض شاہ جہاں رسید حکم احضار پایہ صدور یافت ' وبواسطہ موسوی خان صدر الصُّدور ناصیہ اقبال بشرف ملازمت لامع النور نمود ' بخاطر بادشاہ جوہر آگاہ اول مرتبہ نقش استعداد او درست نشست ودر سلک بندہ ہائ درگاہ منسلک گشت ' وبعنایت خلعت خاصہ وخدمت عرض مکرّر کہ در آن وقت غیر از معتمداں نمیشد پایہ اعتبار بلند ساخت ' ودر عرصۂ یکسال منصب یکہزار وخطاب خانی وخدمت داروغگی غسل خانہ کہ بجز فِدویاں راسخ العقیدہ تفویض نمی یافت محسود اہل زمانہ گشتہ کام دل حاصل ساخت ' ودر سال پانزدہم بخدمت خانسامانی واضافہ ہزاری سربلند گردید ' ودر سال ہزدہم بوالا مرتبہ وزارت کل ومنصب عمدہ چہار ہزاری سہ ہزار سوار وعنایت خلعت خاص وقلمدان مرصع کامیاب شد ' ودر سال نوزدہم بمنصب ششہزاری سربلندی یافت ' ودر سال بستم حکم شد کہ بکابل شتافتہ سہ ماہ پیشگی مساعدہ بہ متعینانِ بلخ بدہاند وسرانجام حوائج لشکر پردازد کہ ہیچ کس عذرے برفتن آنجا نکند' ودر سال بست وسیوم جہتِ تمشیت امور برہم خوردہ بلخ وبدخشاں مامور گشت ' ودر سال بست وچہارم ہمراہ محمد اورنگ زیب برائ تسخیر قندہار روانہ شد ' ودر سال ہزار وشصت ہجری کہ قریب چہار ماہ بعارضہ

قولنج صعب گرفتار بود۔ ودر دو ماہ اول صاحب فراش نگشتہ ہر روز بدر بار میرسد واظہارِ مرض نمی کرد باخفاء بدوائی نصرت خان حکیم عمل مینمود۔ پس ازان کہ از غلبۂ مرض صاحبِ فراش شد بمسامع ملکوت مجامع رسید اِطبائ حاذقِ دستوری یافتند' چوں اجل موعود رسیدہ بودہ معالجہ اِطبا مفید نشد داعی حق را اجابت نمودہ۔

بادشاہِ قدرداں ظلِّ نوازش برسر فرزندان و بازماندہائ او گستردہ۔ لطف اللہ خان پسر کلاں او کہ درسن پانزدہ سالگی بود بتفویض منصب صدی امتیاز یافتہ ' وشیخ عبدالنبی نوکر عمدہ او نیز منصب ہزاری عمدگی یافت ورائے رگھناتھ ہم بہ منصب ہزاری ممتاز شد بخطاب رائے رایاں ' وتا مقرر شدن دیوان اعلیٰ حکم شد کہ امور کُلّیہ وجُزیہ دیوانی بعرض میرسانیدہ باشد و بادشاہ در عین شدت مرض بہ عیادت او رفتہ بودند' وچند فقرہ عالمگیر بادشاہ از خط خود باعظم شاہ نوشتہ بود ، بجنس ترقیم می نماید۔

اعلیٰ حضرت از سعد اللہ خان پُرسیدند کہ اسباب خوشنودی وخیر وعافیت بگوئید عرض نمود کہ عدالت بہشت است کہ در ذاتِ اقدس حضرت است ' شخصی بسعد اللہ خان گفت مَردُم مُتَدیَّن ذی کار دیانت دار در عرصہ روزگار کمتر اند ' جواب داد کہ زمانہ از آدم پُر جوہر ہیچ گاہ خالی نمی باشد' صاحبِ خِرد باید کہ دریا بد وباینہا بسازد گوش برحرف نگذارد۔ روزے سعد اللہ خاں سحر گاہی بعد وظایف و اوراد تادیر دست بدعا برداشتہ پرسیدہ شد کہ کدام حاجت در دنیا باقی است ' گفت آدم خوب۔ روزے سعد اللہ خان بدیر در غسلخانہ آمد اعلیٰ حضرت پُرسیدند ' عرض کرد کہ بیاضے می خواندم نقل چند فقرہ برداشتم وآن اینست فقرہ ھا۔

☆افزایش مال خیر واحسان پیرایش آن مستغنی نمودن محتاجان ☆سیر کردن گرسنہ موجب مزید نعم ☆ نفقہ دادن افزونے گرسنہ دولت ☆پروردن غُربا آئین ریاست ☆ساختن با اقرباء خاصہ کیاست ☆طراوت گلستانِ سلطنت سحاب عدل ☆ استقامت ایمان تقرُّب اہلِ فضل ☆ ویرانی خانمان عدم ترحم ☆ کاہش دل و جان قدم بظلم ☆ رونقِ ممالک بحسن تدبیر ☆قلع ظلمت بہمت عالم گیر ☆نیکنامی حاصل زندگانی فیض رسانی واسطہ ثباتِ کامرانی ☆ آشنا پروری رسم حیا ☆ دل شکنی وظیفہ جہلا ☆ نواختن نیکان کار عقل ☆معزز داشتن سفیہان از دیاد جہل ☆ ناقدردانی آدم کار وثیقہ ادبار ☆ مہربانی با پست فطرتاں حُمق سرشار۔

اعلیٰ حضرت چون این فقرہ ھا دیدند بوسہ بر پیشانی خان مزکور زدند ' وآن کاغذ را داخل قلمدان خاصہ نمودند ' آخر آں روز سہ ہزار دینار بر سبیلِ انعام بسعد اللہ خان فرستادند۔

روزے بہار امل دیوان داراشِکوہ از نظر اعلیٰ حضرت فردی گذرانید کہ لک روپیہ تفاوت ایّام مابین در سرکار والا طلب است ' بہ تنخواہ آن فرمان رود' آنحضرت فرد بسعد اللہ خان دادند کہ از دفتر تحقیق نمودہ بعرض رساند خان مذکور فی الحال التماس نمود کہ چنین زرہا از خزانہ تنخواہ نمی شود ثانی الحال در مطالبہ وتصرف وحساب نقدی محسوب می گردد ' ودارا شِکوہ بعد برخاست دربار با دیوان اعلی کلمات تند گفت ' چون از روی فرد مرسلہ مشرف غُسل خانہ در محل سَرا بمسامع علیہ رسید ہمانوقت شقہ بپادشاہ زادہ کلاں یعنی بدارا شِکوہ نوشتند ۔فرد :

باصَاف دل مجادلہ با خویش دشمنی است ہر کس کشد بر آئینہ خنجر بخود کشد

دریافت صدقِ و باطِل برابنای ملوک است ' بہارامل را کفایت خانہ شما وسعد اللہ خان صیانت مال ما میخواہد ' ہرگاہ این فرداز دفتر شما درست شدہ بود تحقیق بایستی نمود تنخواہ آں ازسعد اللہ خاں قریب الامکان نیست ' ملول ساختن بندہ ہاے بادشاہی خصوص مثل سعد اللہ خان بداست وبدست آوردن دل خوب مصالح کاران مُتدَین صاحبِ شعور وواسطہ کارافزایش مال وخوشنمائی صاحب معاملہ ' چناں چہ آخرروز در چندتھان محمودی یکرنگ بوٹہ دارزرد برائے سعد اللہ خاں مرحمت شد۔

اعلیٰحضرت علی مردان خان وسعد اللہ خان راروزی درخلوت خاص اختصاص بخشیدہ اززبان گوہرفشان فرمودند کہ رتق وفتق ملک ومال بفہم وانصاف است ' نعوذ باللہ! اکبر بادشاہ بے جوہر بمرتبہ خلافت فائز آید واُمراُ وزراء چنیں وچناں برروی کار آوردہ اختلال کُلّی دربلادرود ہدو پریشانی رعایاو بے سامانی برایاوثیقہ بے حاصلی وویرانی شود ' شماہاحسبۃً للہ بافقہاوفقراباب اللہ بعدنماز پنجگانہ برائے ماڈعامیخواندہ باشند کہ رونق بادشاہی نکاہدوہیچ کس حرف بد برزبان نیاید ' بعد ماہرکہ ازپسران مافرمان رواشود بتوفیقات خیرموفق دولت باشد ' وبعضی اوقات بنابر بشریت وآدمیت اندیشہ راہ می یابدکہ مہین پورخلافت یعنی داراشکوہ عدوی نیکوکاران شدومرادبخش باکل و شرب دلبستگی کردہ ' وشجاع غیرسیرچشمی صنعتی ندارد ' الاعزم وشعوراورنگ زیب اقتضاءمی کندکہ متحمل این امرخطیرتواندشدامارکاکت عظیم درمزاج سقیم اوست۔ مصرع :

تادوست کرا خواہدوقدیم میلش بکہ باشددیگر

مؤلف این تذکرہ خیراززبان امیرے معتبرالعصرشنیدکہ سعد اللہ خان آشنائی

قدیم داشت ' از ایام پریشانی و تحصیل علوم دینی و دُنیوی در افراط و تفریط زمانہ ولکد کوب حوادثات روزگار فی مابین یک دیگر مدّتے تفرقہ روداد ' اتفاقاً در عین ایّام اقتدار و استعداد وزارت او آمدہ درخواست نمود ' بمقتضاے مروّت و نجابت و آشنا پروری بغرض اعلیٰ حضرت رساندہ کہ ہم زلف فدویست دو صبیہ از یک بطن توام موسوم اِقبال و ادبار اند از آنجملہ اقبال در نکاح ایں عاصی و ادبار منکوحہ ایں شخص است ' اورا بمناصب عمدہ و عطائی جاگیر و نظامت بلاد مامور فرمودہ بخانہ آمدہ عیال خود را گفت کہ دنیا را مثلِ سراب و حباب در دنیا می دانم ' فلانے رفیق ما قدیم ما درین جا رسیدہ ' وقتی کہ در ایام ناداری طعام پختہ از دست خود و چار پائی ایستادہ کردہ چادر بر و گذاشتہ از زیر چار پای رکابی طعام می داد دیدو تا میخوردیم ' بالاتفاق حالا ہم بہمین و تیرہ قدیم در خیمہ جا کردہ بچو بہائے استادہ چاندنی بستہ طعام از دستِ خود تیار کردہ بدہند بخوریم تا بجانب ما خدا نہ کرد و دربارگاہ حق بے نیاز نیاز دلی مقبول گردد' میگویند کہ بہموں طور بعمل آوردہ۔

☆☆☆

تذکرہ احوال خیر مآل حضرت نواب مغفرت مآب علیہ الرحمۃ والرضوان

آن برگزیدہ جناب کبریائی چہاردہم ۱۴ ربیع الآخر ۱۰۸۸ یکہزار و ہشتاد و ہشت ہجری بساعت سراپا سعادت جمیع آبائے علوی وامہات سفلی باہم بزم آرائی تہنیت بودند۔ باھزاران جنود مسعود قدم برکات توام بر بساط وجود سراپا جود گذاشت۔ بیت :

طالع شد از سپہر شرف کوکب میر　　خورشید رای ماہ رخ و مشتری ضمیر

زمانہ شادیانہ نواخت ' وفلک زمان را مبارکبادی بلند آوازہ ساخت ' عرصۂ زمین بفروغ چنیں مُبین عزت افزا گشتہ ' چہرہ ہستی زیبائی برافروخت ' وزمانہ بطلوع چنیں کوکب رخشندہ ' چنانچہ باید وشاید کام دل اندوخت ' تاریخ ولادت باسعادت نیک بخت است ' ظِل اللہ منیر ضمیر حضرت عالمگیر باسم اعظم قمرالدین موسوم نمودہ روشنی ناصیہ اش افزود ودرہمیں سال میمنت فال ببرکت طُلوع این فرخندہ اختر میر شہاب الدین یعنی نواب غفران پناہ غازی الدین خان بہادر فیروز جنگ پے در پے باضافہ منصب وعنایت بادشاہی مباہی گشت وشگون قدوم این خلاصہ اَنفس وآفاق شہرہ آفاق گردیدہ ' وروز بروز آثار رشد وکمال وانوار وجلال از جبہۂ آفتابش می تافت۔

درشش سالگی سنہ یکہزار ونود و چہار سنہ بست وہفتم عالمگیری بہ منصب چہار

صدے پنجاہ سوار کہ در سلطنت تیموریہ دریں سن ہیچ خانہ زادے چنین منصب نیافتہ محسود اقران گشت ۔ و بادشاہ حق آگاہ فرمود کہ آثار رشد از طالعش لامع و اسد خان جملۃ الملک بمیر شہاب الدین مکرر گفت کہ انوار اقبال از جبین میر قمر الدین تابان است۔

اوخود میفرمودند کہ در ایّام صبّے مطلق رغبتے بباز یچہ کہ مرغوب اطفال می باشد نمی شد ' ونواب صاحب قبلہ یعنی پدر والاقدر کہ شب ہا با مشیران جلسہ مشورت گرم میداشتند بذوق دریافت مشورت تا نصف شب حاضر می بودم و اکثر نواب صاحب می فرمودند کہ فلانے رفتہ بخوابید ' بمبالغہ و تاکید بر میخواستم و بکنجے از آنجا نشستہ تمام داستان با حُسنِ وجوہ و قبح آن بگوش نیوش شنیدم ' ودر سنہ سی بمرحمت خنجر مرصع و باضافہ چہار صدی چہار صد سوار ' در سال سی و یکم باضافہ نہصدی نہصد سوار ' ودر سال سی وسیوم بعنایت جمدہر مرصع وخلعت خاصہ وبا ضافہ پانصدی دو صد سوار کہ دو ہزار پانصدی دو ہزار سوار شد ' ودر سال سی و پنجم بخطاب چین قلیچ خان وعطائے مادہ فیل سر بلند شد۔

بعضی حرکات کہ شایانِ بصارت ظاہر است از ان بصیر زندہ دل بظہور میرسد' و خواجہ سرایان بدستِ آویز عصا کشی دخلے بمزاج یافتہ بودند لہذا بمزاج عالی گوار نمی شد۔

ودر سال چہل و یکم مطابق سنہ یکہزار و یکصد وہشت از پدر آزردہ شدہ بی اجازت بحضور آمدہ ' بادشاہ (ظل اللہ) حقیقۃً محظوظ گشتہ ' ظاہراً بپاس خاطر پدر والا قدر تا یکماہ بارِ ملازمت نداد آخر بوسیلہ اسد خا شرف اندوز ملازمت گشت ' و حُکمشد کہ ملاقات پدر کردہ زود بحضور بیاید وشقہ بدستخط خاص بخان فیروز جنگ (بدیں

مضمون) قلمی گردید که فدوی را به اخلاص چین قلیج خان بهادر میگوید که "اِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُوْنَنَّ مِنَ الْخَاسِرِيْنَ" حسب الحکم بادشاه پیش پدر رفته ' همان سال بعد چند ماه بحضور رسیده مُورِدِ عنایات خاص الخاص گشت ' وبعنایت گوش بند خاصه شال خوش حال گردید و در سال چهل و دو (جلوسی) تنبیه مفسدان ناگوری بائین بهین نموده مورد تحسین و آفرین شد ' درهمین سالگی تنبیه غنیم در نواحی ناگرکوته نموده بعنایت خنجر کمر خاص مسرور گشت ' وبعد تنبیه کردن که در سال چهل وسیوم در حضور آمد حکم شد که بخش مملکت مخلص خان تا دروازه برم پوری و اسلام پوری استقبال نموده بیارد ' و پانصدی دوصد سوار اضافه یافته از اصل و اضافه سه هزار پانصدی سه هزار سوار شد ' وبمورچال پرلی مقرر گردید' ودرسال چهل وپنجم بفوجداری بیجاپور وکرناٹک ازتغیر معمور خان مقرر شد ' ودرهمین سال از پدر آزرده شده بحضور رفته چهار هزاری سه هزار سوار بود هشتصد سوار اضافه یافت' ودر سال چهل وهفتم بصوبیداری بیجاپور و عطای سرپیچ واَسپ خاصه وفیل ممتاز گردید ' ودرِهمیں سال فوجداری تلگوکن عادل خانی واعظم نگر عرف بلکانوں وتھانه داری سات گانوں ازتغیر سیف خان باو مقرر شد ' چهار هزارے چهار هزار سوار باضافه یکهزار وسه صد سوار وکژوژ دام انعام ' وسید نیاز خان را به نیابت این کار مقرر کرده در سال چهل وهشت سیف خاں ولد فقیر الله را نائب مقرر کرده ' بحضور طلبیدند ' ودرسال چهل ونهم ضمیمه صوبیداری فوجداری کرناٹک از تغیر رستم دل خاں یافته بهزار سوار اضافه و پنج لک دام انعام سرفرازی یافت ' ودرهمیں سال خدمات نصرت آباد عرف سکرو مدگل وغیره ازتغیر برهان الله خاں ولد

سرفراز خاں وکامل خاں مقرر شد ' وحسب الحکم برای تسخیر قلعہ واگن کھیڑہ بطریق مقلا مرخص گشت ' ودرہمیں ایام خواجہ اختیار خان معتمد بادشاہ معہ پیغام محلات کہ مرکوز خاطر قدس ماثر بادشاہ بود بموجب حکم رسید یک پہر کامل مشورت داشتہ معہ عرضی خود اورا رخصت نمودند افشای راز سربستہ ماند ' مگر بعد چندے معلوم شد کہ بنا بر ترک ادب عقد بشاہزادی و مال اندیشہا قبول نفرمودند ' باتفاق محمد امین خان وتربیت خان پاوکروہی قلعہ اقامت گزید ودایرہ لشکر ظفر اثر بریک کروہی استادہ شد ' سحرگاہی چین قلیج خان بہادر ومحمد امین خان بہادر وعزیز خان روہیلہ واخلاص خان میانہ لال ٹیکری راکہ سرکوب کوہ نشینان بودہ متصرف شُدند' بوم نزادان خبردار شدہ ہجوم آوردند' وسپہ گران راازاسنگبار آن محل اقامت نگردید' وباوجود فرستادن بادشاہزادہ محمد کام بخش و امیرالامراء فرمان اصلاح عنوان رفت کہ تردّد آن سمت نگذارد ' ودرآن روز ہمیں کوہ تمکین بجائے خود قائم ماندہ وبفاصلہ دو جریب محمد امین خان ہم ثابت بود ' چون دیدند کہ ہیچ کس سوای فلان وفلان نماند لاعلاج بہ تمکین تمام ہردو امیر سوار اسپ شدہ بطرف دیگر راہ تردّد گرفتند' ودرہمان روز کہ برائے تعین مورچال ہردو یکہ تاز معرکہ می آمدند ناگاہ گولہ میرسد وہردو پائے اسپ محمد امین خان ودست اسپ چین قلیج خان می برَد ' ہردو بہادر درہمان زمان بزمین آمدند ' بادشاہ ازشنیدن این خبر دو اسپ عربی باساز طلا بہردو ویک شمامنہ عنبر جہت چین قلیج خاں بدست مقرب آنحضرت امیر خاں فرستاد دل نوازیہائے بسیار عمدہ فرمودند ' وہردو بہادر مابین لال ٹیکری و دھیڑواڑی مکان مورچال قائم نمودند ' وبعد چندے حکم شد کہ بگشت اطراف قلعہ با

دراحمد نگر براورنگ خلافت نشستہ مِن بعد متوجہ دارالخلافت گشت ' وبآن برگزیدہ جناب کبریائی یعنی نواب آصف جاہ غفران پناہ سلوک وامتیاز بیش از پیش کردہ پیغام اضافہ یکہزاری ویک ہزار سوار کہ از اصل اضافہ شش ہزاری ششہزار و خطاب خاندورانی وصوبہ داری برہان پور نمود ' چنانچہ آن آگاہ دِل بالِقاء ترک غیر نیست و ترک رفاقت کردہ از منزل پاند ہار دو کروہی برہان پور معہ محمد امین خان بہادر نقارہ نواختہ متوجہ اورنگ آباد گشت ' دران منزل ہمرائیان دست درازیہا بہ بہیر اردوئے بادشاہی کردند اعظم عمداً اغماض نمودہ بتوجہ منزل مقصود گردید ' شاہ عالم کہ بسُرعت سریعہ از کابل رسیدہ بود اعظم شاہ در سواد جاجور ستمانہ و بہادرانہ جان داد نعمت خان عالی تاریخ وفاتش چنین یافت۔

نظم

شہزادہ دیوانہ وشے از درودم — حقا کہ نبود او ز ستم ہم کم
دیدند سر و تنش جدا گشتہ بہم — گفتند ہمہ ہائے محمد اعظم

بعد کشتہ شدن محمد اعظم شہزادہ شاہِ عالم بادشاہ غازی محمد بہادر شاہ سریر آرای چاردانگ ہند گشت ' برگزیدہ جناب کبریای یعنی حضرت آصف جاہ از دکن آمدہ اِدراک ملازمت نمودہ بادشاہِ خلیق کریم بالذّات سُلوک ہای بیش از پیش از نمودہ بدستور تجویز محمد اعظم شاہ شش ہزاری شش ہزار سوار و خطاب خاندورانی مقرر نمودہ صوبداری صوبہ اودھ بافوجداری لکھنو کہ در آنزمان فوجدار علٰحدہ از حضور میشد ممتاز اقران ساختند میر عبدالجلیل بلگرامی تاریخ خطاب مذکور یافتہ (خاندوراں بہادر)۔

ازآنجا کہ فراخ حوصلگی وکشادہ دستی ووسعت خلق بادشاہ کہ سوال احدی رونمی شداودرا کثر کارہاافراط وتفریط پدید آید ' ومراتب ومناصب وخطاب رامطلق وقعی وو قری نماند ' برگزیدہ جناب کبریای عالمگیر بادشاہ موافق مزاج خودمرتبت نمودہ بودو کارہای آن وقت نسبتے بروجہ عہد عالمگیری نداشت' رنجیدہ خاطر وکمیدہ دل شدہ ترک منصب ونوکری نمودہ درجہاں آباد گوشہ انزوااز بلند ھمتی آبادسَاخت ' ہرچند بادشاہ دراستمالت کوشید ' اوبہ ثباتِ قدمی ازجانرفت ' خودمی فرمودند کہ درایّام انزوا بحدی طبیعت ازامورِ دنیاو مذکور دنیاداران کشیدہ بود کہ احیاناً اگر کسے مذکورے از دُنیا داراں میکردنہایت تنفّر وتکدّر خاطرمی شد ' دران ایام انزوا غزلے طبع زاد خاص موزون گردیدوتوجہ خاطر قدس مآثر بہ تصنیف دیوان خواست واین غزل فرمودند۔

غزل

بہ تنہائی اگر الفت نمی کردم چہ میکردم　　بخاموشی اگر عادت نہ می کردم چہ میکردم

تنک مشرب زخوئے خویشتن آزارہادارد　　زخودگردفع این خَصلت نہ می کردم چہ میکردم

غمِ دنیا جہانے رابدام آرزو دارد　　اگرمن رم ازین خِفّت نہ می کردم چہ میکردم

جُدا کردم بزورعشق دلِ راازغمِ دنیا　　ازین وادے اگرہمّت نہ می کردم چہ میکردم

مقامِ خاکساری دارم وبرنام دَورانم　　بعالم ترکِ ہرنسبت نمی کردم چہ میکردم

تلاش بندگی کردم کہ جان ازدستِ دل برم　　چونامردان اگرطاعت نمی کردم چہ میکردم

دلِ سنگ آب گردد گر بفکر بیش وکم اُفتد

چوآصف تکیہ برقسمت نمی کردم چہ میکردم

وسوائ صحبتِ فقرا وعلمائے دل او ہیچ چیز لذّتے نمی یافت ' وآن قدر از دنیا نفرت بود کہ پوشش چھتری پالکی مبارک کہ برائ اِدراک سعادت زیارت بزرگان آسودہ وخدمات فقراء ضرورت داشت از چھینٹ بندر بود ' شاید قول امیر صدقے داشتہ باشد ماعمر ترک الدُّنیا للدنیا۔

روزے بسواری پالکی بزیارت سلطان المشائخ میرفتند کہ در راہ سواری مہابت خاں بسامان وتجمّل تمام دوچار شد برگشتن یا کنارہ شدن عارِ تمکین دانستہ بخدمت گارانے کہ درجلو بودند ' فرمودند بطریقی میروند بہ روَند ' چون اسبابِ ظاہری دررکاب نبود بمہابت خان معلوم نشد کہ سواری کیست ' ہمیں کہ پالکی نزدیک آمدہ دانست باضطراب تمام پالکی برزمین گذاشت وخواست کہ پابرہنہ برآید خود جلدتر برابرش گذشتہ وقسم ہادادند کہ پالکی بردار روانہ شوند۔ فرد :

ہیبت حق است این از خلق نیست ہیبت این مرد صاحبِ دلق نیست

باوصفے کہ جز چند خدمت گار وچند بہیلہ برائ احتیاط کارخانہ جات دراں ایّام ملازم نبودند لیکن قریب دہ ہزار روپیہ بسادات عرب کہ درسرائے عرب سکونت داشتند و دیگر مشائخ ومستحقین ومحتاجین بحساب یومیہ وماہانہ میرسید۔

روزے جناب عالی پالکی سوارہ باچند خدمت گار بارادۂ ملاقات درویش از کوچہ میرفتند چند طفلے کہ مشغول بازی بودند کنارہ نشدند فرمودند کہ چند بہیلہ نوکر نماید کہ برائے اہتمام درسواری باشند ' بادشاہ شاہ عالم بہادر شاہ بعد فراغ مہم کام بخش از دکن باجمیر واز آنجا بمہم کرد متوجہ شدند ودوازدہ کروہی دارالخلافہ چند مقامی نمودند عظیم الشان

حسب الحکم بادشاہ برگزیدہ جناب کبریائی رابمُبالغہ طلبیدہ باز استمالتہا نمود سودے نہ کرد ' مردانہ وبے باکانہ از بادشاہ فاتحہ رخصت خواندہ باز ببلدہ آمدہ منزوی شدند ' وبادشاہ (ناچار) ازین مقامات بہ تنبیہ راجپوتیہ ومہم کرد کوچ بکوچ متوجہ گردید۔ القصّہ بادشاہ وبادشاہزادہ عزیمت لاہور نمودہ اواخر جمادی الاولیٰ سواد بلدۂ لاہور را از مخیم اجلال آباد ساخت۔

غرّہ محرم الحرام یکا یک مزاج بادشاہ از جادہا عتدال انحراف نمود ودر عرصہ ہفت ہشت روز بسیر جنان توجہ فرمود۔ عمر شریفش ہفتاد سال ویکماہ وچند روز ' مدت سلطنت چہار سال دوماہ ' پنج کروہی دار الخلافت دہلی در جوار مرقد خواجہ قطب الدین بختیار کاکیؒ مدفون ساختند۔ درحین حیات بادشاہ زندہ دل خُلد منزل سہ شاہزادہ جہاندار شاہ وجہان شاہ ورفیع الشان باہم اتفاق نمودہ باعظیم الشان طرح نفاق انداختہ بودند۔ بعد فوت بادشاہ خود ہارا پروانہ وار بچراغ مخاصمت سوختند تفصیل مجادلہ اگر تتمہ بتحریر آید بطول می انجامد اجمالاً واختصاراً فی الجملہ بقلم می آید۔

جہاندار شاہ مکرر فرامین استمالت ببرگزیدہ جناب کبریا یعنی نواب آصفجاہ فرستادہ ترغیب وتالیف ہفتہزار سوار وخطاب فیروز جنگ بہادر بامراتب دیگر نمودہ بود' آن والا ہمت اصلا ملتفت نشد بلکہ اعتنا بجواب ہم نمودہ بعد از راہے کہ جہاندار شاہ بدار الخلافت رسید خود ہم آمد جملۃ الملک اسد خان آہنگ استقبال نمود از انجا کہ فیما بین اسد خان و برگزیدہ جناب کبریائی محبت مفرط بود مبالغہ ومبادرت بلکہ اکرام و سماحت کہ مافوقی نداشتہ باشد برای استقبال بادشاہ ہمراہ بردہ با امتیاز تمام بملازمت

رسانید ' وبہ ذوالفقار خان پسر خود کہ با برگزیدہ جناب کبریای از وقت عالمگیر بادشاہ نقاض ہم چشمی داشت مباحثہ ہا نمودہ آخر ذوالفقار بایمائی پدر با نواب عالیجناب استمالت کردہ بہ تسلیمات شش ہزاری شش ہزار سوار و ماہی و مراتب پیش بادشاہ رسانیدہ بادشاہ نزدیک طلبیدہ بسیار کلمات جوشش ومہربانی و وعدہ جاگیر چندہ سیر حاصل نمود بامتیاز تمام مجرا وسلام می گرفت ' وبعد داخل شدن دارالخلافت شاہزادہ اعزالدین را باقریب پنجاہ ہزار سوار با تالیق خواجہ حسن خان مرتبہ کوکلتاش خاں کہ خطاب خان دوران وخدمت بخشی گری دویم یافتہ بود بمہم فرخ سیر روانہ ساخت ' از انجا کہ طشت نادانی و بے اختیاری اعزالدین و ناتجربہ کاری وکم وقاری خواجہ حسن خان از بام افتادہ بود و دیگر سران وسرداران فوج وہم دل نہاد و کاربند مہمات نمی شدند ' بادشاہ وبمشورت امیرالامراء ذوالفقار خان برگزیدہ جناب کبریائی را بکمک اعزالدین وبا تالیقی نزد آں مقرر ساخت وسہ لاکھ روپیہ ووعدہ یک لاکھ از حضور ودولکہ از خزانہ اکبرآباد دہانید ' اعزالدین وخواجہ حسن خان بغفلت و بے احتیاطی قطع منازل نمودہ متصل کجوہ رسیدند ' واز دبدبہ آمد آمد فرخ سیر از ناتجربہ کاریہا سر رشتہ تدبیر ہمت از دست دادہ در دائیرہ لشکر حفر خندق کردہ تقسیم مورچال نمودند ' فرخ سیر ازین حرکات قوی دل شدہ سید عبداللہ خان وحسن علی خان وسادات بارہہ را جلدی بسر وقت ہوش باختگان فرستادہ بصدائے کولہ و بان فی الجملہ ہوش کہ داشتند باختند، آخر شب باضطراب تمام شاہزادہ واتالیق کہ رفیق ثم طریق بودی عار فرار اختیار نمود ' وسیوای جواہر خانہ وچند صندوق اشرفیہا بسواری برداشت و باقی کارخانہ ہا را تمامی ضیافت بی

سروسامانی فرخ سیر وہمراہیانش ساخت ' مردگرسنہ چشمان فرخ سیر کہ نان گربہ رابہ تیرمی دوزند یکا یک بہ چنین نعمتہائے غیر مترقب میسر شدند۔ اعزالدین وغیرہ مثل شُتر خانی کے ازصدمہ باربردار کریر نماید بسرعت سریعہ باکبرآباد رسید جناب عالی کہ طوعاو کرہابرائے اجتماع مردم دردارالخلافت چندی توقف کردہ روانہ شدہ بودند ' بیست وپنج کروہی اکبرآباد خبرفرار اعزالدین ورسیدن باکبرآباد دریافتہ ناچار دریکروز مسافت مذکور طئے کردہ باکبرآباد آمدہ ہمانوقت ملاقات اعزالدین از اکبرآباد ہم میخواست بدررود نمودند وصلاح دادند کہ زود بہ بادشاہ نوشتند وتارسیدن احکام ہمیں جا متوقف بودہ اجتماع مردم پریشان ومنتشر نمود ' ہمیں کہ خبر گمراہی بگوش بادشاہ بادہ نوش مدہوش رسید ہوش کہ داشت باخت وباستعجال واضطرار گوش عزیمت بطرف اکبرآباد نواخت ' قریب سکدہ محلّہ فوج دیدہ ہمراہیان اعزالدین قریب ہفتاد ہزار سوار بجائزہ رسیدہ ' از اینجا کہ خانہ نفاق خراب می باشد از بے اتفاقی بخشے ووزیر تدبیر یکہ می نمودند کام حسرت می پیمودند ' یکے میگفت کہ پل دریائے جمنا بستہ عبور باید نمود ' ودیگری مباحثہ میکرد وفرخ سیر بے سروسامان وپے از رمست طاقت آنروے دریا نخواہد بود ' فوجش البتہ منتشر خواہد شد ویکا یک فرخ سیر بہم عنانے اقبال راہ بست کروہ دریکروز طے کردہ آنروئے آب دریائے جمنا مقابل اکبرآباد رسید ' تمام فوجش کہ گرفتار انواع تعب وبے سروسامانی بود نظر بعظمت وکثرت طرف ثانی وواہمہ شبخون لجام اسپاں دردست گرفتہ تمام شب باضطرار وحیرانی گذرانیدہ ' سید عبداللہ خاں ہراول فوج بر شمولے زمینداری کہ فی الحقیقت خضر اقبال رہبری دولت بود معبر پایابی متصل سرائے

روز بہانی چہار کروہی اکبر آباد بالذّات سراغیافتہ ' آخر شب پانزدہم عبور نمودہ ' وصباح آن فرخ سیر باتمام فوج ظفر موج گذشت ' ودہلی راپس پشت گذاشتہ عقب لشکر مخالف نمودار گشت ' وقتیکہ سیل بلا درتلاطم آمد بلکہ آب از سر احتیاط وخبرداری گذشت بپادشاہ مدار کاران بیخبر خبر شد وتقسیم افواج وتوپ خانہ کہ شدہ بود بنا برانحراف تہمت برہم خورعجالتاً واضطراراً میسرہ بذوالفقار خاں وعبدالصمد خاں وغیرہ ' ومیمنہ بگو گلتاش خاں وآن برگزیدہ جناب کبریا ومحمد امین خان وغیرہ ' وقرولی براجے محمد خان واسلام خاں ومرتضٰی خاں وغیرہ ' وہراولے وتوپ خانہ برضاقلی خاں وغیرہ مقرر کردید ' از آنجا روز چہارشنبہ سیزدہم ذی الحجہ سنہ یکہزار ویکصد وبست وسہ ہجری قریب سہ پہر عبداللہ خان ہراول فرخ سیر باسادات شجاعت آیات بارہہ باستقلال تمام مابین ہراول وطرف چپ کہ سرداران توران بودند رزم آرا گشت ' چنانچہ از سفلہ مزاجی ونانہنجاری باشاہ ووزیر تفرقے دریں سلطنت شدہ بود' خصوص بتورانیہائے غیور سخن ناگوارمی نمودہ چند تیری از دورانداختند آنچہ باید داد مبارزت ندادند '

(۳۲الف)

می گویند کہ معرفت علی اصغرخاں میواتی کہ نوشت وخواندی از فرخ سیر وسادات بابرگزیدہ جناب کبریائی ومحمد امین خان بہادر بودہ القصہ سید عبداللہ خان سران توران راطرح دادہ بہادرانہ وبے باکانہ بطرف دیگر ریخت وازتوپ خانہ گذشتہ فوج التمش رامتزلزل ساختہ ' واز جانب دیگر حسین علی خاں وصف شکن خاں وفتح علی خاں ومیر اشرف وغیرہ تہور پیشگاں بمقابلہ ذوالفقار خاں معرکہ نبرد گرم ساختند' واز

طرف خان زمان عرف علی اصغر خاں وغیرہ بمجادلہ گوگلتاش خان کمر ہمت بستہ آواز بان وبندوق وشعلۂ آتش ونیزہ وشمشیر بر رعد وبرق می خندید ' ونظر حیرت بین ہر کجا کہ می رسید بخوں می غلطید' عجب بازار رستخیز گرم گردید ' وطرفہ ہجوم کارہایی حضرت ملک الموت روداد ' صف شکنخاں کہ ردیف حسین علیخاں بود وفتح علی خاں داروغہ توپخانہ وزین الدین خاں ومیر اشرف برادر میر شرف واکثر جمع دران نامی وسادات بارہہ وغیرہ چہرہ ہمت بکلکونہ شہادت آراستند' وحسین علیخاں کہ قافیہ تردد بر مردم خود تنگ تر یافت ودید کہ کارکارزار از دست رفت بآئین بہیں دلاوراں خودرا از فیل انداخت وپائے ہمت فشردہ وجوقی از بہادران بارہہ کوئے شجاعت از رستم وافراسیاب برد ' وزخم ہائی تیر وگولی برداشتہ مسند آرای بزم رزم کشتہ بیخبر افتاد ' وجاں خاں جہانشاہی ومختار خاں از فوج جہاندار شاہ شربت جانفشانی چشیدند وفوج عبداللہ خان از صدمات تیر وتفنگ بیک تفرقہ اختیار نمود ' زائد از صد وپنجاہ سوار ہمراہش نبود ' ودر حیرت می اند کہ چہ کند وکجا رود واز حال برادر ہم خبر نداشت کہ ناگہاں متفرق آمدہ پیوستند تقویتے روداد او خواست کہ بہ بھیڑ جہاندار شاہ دست وپائے بزند کہ ناگاہ خبر اقبال برزمینداری رسیدہ کہ سواری جہاندار شاہ باکوکبہ وشان سلطنت بفاصلہ یک تیر انداز بنظر درآمد حال آنکہ جہاندار شاہ باسراپا نکبت واد بارشادیانہ فتح می نواخت وخبری از بازی تقدیر چنیں خصم جاں گیر نداشت سید عبداللہ خاں باجمیع سادات بارہہ کہ باج جلادت از رستم میگرفت بادل قوی وہمت درست بسر وقتش تاخت وبہیئت مجموعی ہدف تیر بلا ساخت ' از صدمات سہام قضا پیام طرفہ زلزلہ وشیونے بمردم محلات وخواجہ سرایان روداد'

وجہاندارشاہ باوصف آسودگی مزاج خواست کہ بمقابلہ وتدارک مخالفان پردازد وچند تیر ہم انداخت کہ ناگاہ طبل" توتی الملک من تشاء وتعز من تشاء وتذل من تشاء" بلند آواز گشت وفیل سوارے اش تزلزل دلاں دیگر باختیار فیلبان نماندہ اکثر مردم عار انتشار اختیار نمودند ' گوگلتاش خاں خواست کہ دریں وقت خود را رساند علی اصغر خاں وچھیلہ رام درکمیں چنیں وقت بودند ' پسرش رنجید ور بودند ' ورضا قلیخان داروغہ توپ خانہ واعظم خان برادر گوگلتاش خاں تیر ہدف تیر تقدیر کردند۔ جہاندارشاہ بمعاینہ چنیں احوال سراپا اختلال قریب شام پردہ ناموس وننگ دریدہ بر فیل سوار شدہ بطرف شاہ جہاں آباد خزید ذوالفقار خاں باوصفیکہ چنیں اخبار موحش می شنید وعرصہ نبرد برخود تنگ می دید از جانمی جنبید بمدافعت مخالفان می بود ومردم را تطمیع می نمودہ و متواتر (گفتہ) میفرستاد کہ کاش اعزالدین را بیارند این کہ قصبائیاں کج رائے را برمیدارم تا یک نیم پاس بتلاش این برگشتہ بختاں ماتم بود ' چوں اثری سواری او باز ظاہر نشدہ لاعلاج راہ دارالخلافت پیمود۔

گویند اول مشورتے از رفقائِ خود نمود کہ حالا چہ اولاست؟ اکثری گفتند بدکن باید رفت کہ صوبہ داری آنجا بنام نامی نواب است ومثل داؤد خاں درانجا نیابت میکند ' واکثر سرداران مرہٹہ وزمینداراں دست گرفتہ نواب اند ' فوج وسامان بہم رسانیدہ بتدارک باید پرداخت ' سنبھا چند دیوان گفت کہ رحمی برشیخوخیت نواب صاحب کلاں یعنی اسد خاں کردہ بجہاں آباد روانہ باید شد ' اللہ وردی خاں بجان بخشی گفت کہ ہمیں علامت ادبار است کے دریں وقت بمصلحت نویسندہ راہ میروند۔

القصّہ بتفاوت یک پاس ہر دو وزیر بہ دارالخلافہ پیش اسد خاں آمدند و مصر شدند کہ بدکن یا بطرف کابل میرویم ' اسد خاں بہ دور بینی ہا و عاقبت اندیشہا و نظر براوضاع جہاندار شاہ وعدم اسباب بذوالفقار خان گفت کہ مصلحت سوای اطاعت نیست و ہر کہ از اولاد تیموریہ زیب آرای اورنگ سلطنت گردد مارا اطاعت او لازم است ' چناچہ باشاہ برگشتہ بحث جہاندار شاہ رادردارالخلافہ محبوس ساخت ونتیجہ دور بینی ہاباعکس معائنہ نمود ' اینہاں رابرای کہ میخواستند می گذاشت این قدر بار طعن مردم (اسد خاں) برنمید اشت اگر مشاہدہ بہ آرام طلبی ہاخود زیادہ ازیں آنچہ دیدنمی دید۔

القصہ فرخ شیر بادشاہ بمعرفت میر جملہ تسلّی نامہ ہا معرکہ بقسم قرآن فرستادہ غافل ساخت ' ودرعرصۂ سہ روز کہ بادشاہ ببارہ پلہ بدہلی رسید و پدر و پسر غافل از بازیچہ تقدیر عازم ملازمت شدند ' میگویند سادات بارہارا اطلاع بایں بدعہدی ہانبود ہرچند خواستند و پیغام ہانمودند کہ بمعرفت ماملازمت نمایند ' چوں صناع تقدیر رنگ دیگر ریختہ بود آنہا اعتمادی بقول وعہد بے اصل بادشاہ غرہ شدہ اعتنائی نہ کردند ورجوع بسادات بارہہ نیاوردند وباستصواب ومعرفت میر جملہ ملازمت نمودند ' بادشاہ بکلمات عنایت ومرحمت خلعت وجواہر اطمینانی کردہ اسد خاں رارخصت ساخت ' ذوالفقار خان راگفت کہ برائے بعض امور ضرور حاضر باشد۔ اسد خاں آثار ادبار دریافتہ باچشم گریاں ودل بریاں بخانہ آمد ذوالفقار خاں رادرخیمہ نشانیدہ پیغام ہائی خشونت آمیز کہ باعث ایں ہمہ فسادہا وخون ریزی وکشتن بیچارہ عبدالکریم سوای تو دیگری نبود ' ذوالفقار خاں دید کہ کار از دست رفت بے محابا جواب ہاے سخت میگفت

' چیلہ ہائے بادشاہی و بہادر دلخاں برسر اورسیدہ ڈول سر معکوس کشیدہ لکدکوب حوادث ساختند چوں دراصل نام اسدخاں اسمٰعیل ونام ذوالفقار خاں ابراہیم بود وبنا برسوئے تدبیر ومقتضای تقدیر باعث قتل پسر پدر شد شخصی تاریخ قتلش گفت "اسمٰعیل ابراہیم را قرباں نمود"۔

وہمان روزگار جہاندار شاہ کہ بقلعہ دارالخلافہ درگھٹا ٹوپ پالکی آوردہ بودند آخر ساختہ فردائے آں ہفدہم ۱۷ محرم ۱۱۲۴ ہجری یکہزار ویکصد وبستوچہار بود بادبدبہ وتزک تمام فرخ سیر داخل دارالخلافہ [شاہ] جہاں آباد شد ' وسر جہاندار شاہ بر نیزہ ولاشش بالائے فیل انداختہ ولاش ذوالفقار خاں را از گوشہ بدم فیل بستہ بشہر آوردند "فاعتبروا یااولی الابصار" ۔مدت سلطنت موہوم جہاندار شاہ دہ ماہ چند روز بود ' واسدخاں رادرحویلی علیم دان خان بامردم محل نظر بند داشتہ مبلغ پنجہزار روپیہ ماہانہ از سرکار والا وبقولے سہ ہزار برائے اخراجات ضروری مقرر کردہ تمام اسباب واثاث البیت وکارخانجات او بضبط آوردند' چناچہ جناب عالی یعنی برگزیدہ جناب کبریائی (حضرت آصفجاہ) کہ بااسدخاں اخلاص مفرط بود بخانہ سید عبداللہ خاں رفتہ گفتند کہ خوبی وبزرگی اسدخاں راحاجت بہ بیان نیست دریں وقت اگر توانند بہر قسم بسلوک ومراعات ذخایر نیکنامی ہااندوزند ' چنانچہ قطب الملک سید عبداللہ خاں جمیع کارپردازان باورچیخانہ وغیرہ راطلبیدہ پخت طعام وغیرہ بدستور سابق از سرکار خود بر قرار داشت وامیر الامرا حسین علی خاں بدستور سابق مقرری خرچ پوشاک از خانہ خود بحال نمود ' بعد این حادثہ عبرت وحیرت افزا بحال دیگر درشکنجہ زندگی بود یعنی روز جشن

وجلوس خلعت وجواہر امیر الامرا خود بردہ بدستور قدیم دقیقہ ادب را فروگذاشت نکرد' اسد خان ہم بہماں وتیرہ قدیم بہ اوقات آمد ورفت دست بسینہ گذاشتہ برگ تمبول از دست خود دادہ رخصت ساخت ' خوشا حوصلۂ حسین علی خاں کے از جا نرفت وآفرین برتمکین اسد خاں کہ متزلزل نگشت ' طرفہ امیر باوقار سراپا تمکین فیض رساں بود۔

القصہ چوں فرخ سیر عروس بیوفائی مملکت ودر بر دید چہ سامانِ عشرت کہ مومی الیہ بطاق نسیاں بچید مردم را باضافہ منصب وخطاب وخدمات نواخت ' وروز بروز انتظام کارہا بگریز فکر یہا میساخت ' وسادات بارہہ را ہر روز رنجانید وخود نیز می رنجید چنانچہ رفتہ رفتہ دید آنچہ دید تفصیلش رقم زدہ خامہ عشرت شمامۃ خواہد آمد۔

سید حسن علی خان عرف سید عبداللہ خان را مخاطب بقطب الملک ظفر جنگ یار وفادار ومنصب عمدہ ہفت ہزاری ہفت ہزار سوار دو اسپہ سہ اسپ وخدمت والائی وزارت فرقش بفرقدان آسود ' اول غلطی ہمیں بود کہ بسادات بارہہ کہ سیوائی جوہر شجاعت وسخاوت وصف دیگر ندارند ہمیں کار متبرک فرمود از عہد فردوس مکانی تا ایں وقت ہیچ بادشاہے بسادات بارہہ کار دیوانی صوبہ نداد تا بوزارت چہ رسد ' از چنیں ناتجربہ کاریہا کشید آنچہ کشید ' وسید حسین علی خان را بخطاب امیر الامراء بہادر فیروز جنگ ومنصب ہفت ہزارے ہفت ہزار سوار دو اسپہ سہ اسپہ وخدمت اعلائی بخشیگری نواخت ' وجناب عالی متعالی را بمنصب ہزاری ہفت ہزار سوار دو اسپہ سہ اسپہ وخطاب اعظم نظام الملک کہ از جناب قطب الاقطاب مبشر شدہ بودہ وصوبہ داری صوبجات دکن معہ فوجداری کرناٹک از انتقال ذوالفقار خاں مقرر ساخت ' وداود خاں کہ بہ نیابت

ذوالفقار خاں در خجستہ بنیاد بود بصوبیداری گجرات مامور نمود ' ومحمد امین خان بہادر را بخطاب اعتماد الدولہ از اصل واضافہ شش ہزاری ذات وششہزار سوار وخدمت بخشیگری دوم بلند پایہ گردانید ' وخواجہ محمد عاصم را اول خطاب اشرف خاں بہماں نزدیکے بخطاب صمصام الدولہ بہادر خاندوراں بہ منصب ہفت ہزاری ہفتہزار سوار افتخار بخشید' وقاضی عباد اللہ مغل تورانی را کہ قاضی جہانگیر بود وپیش از توجہ رایات برائے اصلاح بعضی امور ضرور روانہ دار الخلافہ ساختہ بود ملقب بمغل علی خان بہادر میر جملہ بمنصب ہفت ہزاری ہفتہزار سوار وظاہراً بخدمت داروغگے دیوان خاص وخواصان وڈاک وباطناً ہمراز ودمساز وصاحب دستخط بود ' واحمد بیگ کہ کوکہ معز الدین بود خطاب غازی الدین خان بہادر غالب جنگ وخدمت بخشے گری سیوم یافت ' ومحمد جعفر منشی بخطاب تقرب خاں وخدمت خانسامانی سامان افتخار اندوخت ' وغلام علی بیگ پسر چپ بیگ اعظم شاہی منصب پنجہزارے وخطاب ذوالفقار خاں وخدمت میر آتشی چندی بازار از خود کرم نمودہ ' وسیف الدین خاں ونجم الدین خاں برادر قطب الملک ودیگر سادات بارہہ ومردم والاشاہی وغیرہ کہ حسن تردد خدمت را بمحک امتحان رسانیدہ بودند بمناصب عمدہ وخدمات سربلند گشتند ' وبعض عمدہ مثل ہدایت کیش وسعد اللہ خاں عرف ہدایت اللہ خاں پسر عنایت اللہ خاں مبتلا بہ بلائے تسمہ کہ بدعت فرخ سیری بود گشتند وزبان سنبھا چند کہ بمردم بدزبانی میکرد قطع ساختند ' وسید قاسم کوتوال را کشت وتزلزلے بمردم راہ یافت کہ الحفیظ کویاں می رفتند اسباب نزاعی کہ اول میاں باشاہ ووزیر درمیان آمد تجویز دیوانے تن بنام چھیلہ رام ناکرد صدارت کل بنام افضل

خاں استاد خود بادشاہ غائبانہ قطب الملک کہ وزیر بود نمود ' قطب الملک بدہلی رسید دیوانی تن را بسیف اللہ خان صادق وصدارت را بنام سید امجد خان کہ در عہد خلد منزل بپایۂ صدارت رسیدہ بود معین ساخت بارۂ منازعت مشتعل شد ' آخر صدارت بمنظوری بادشاہ ودیوانی بتجویز وزیر مقرر گشت واصلاح گونہ بعمل آمد وچھیلہ رام بہ منصب چہار ہزاری چہار ہزار سوار وصوبہ داری اکبر آباد یافتہ مرخص شد ' قطب الملک سید عبداللہ خاں باجناب عالی متعالی بسیار گرم جوشے ہا مینمودومی گفت در ماسہ برادریم کلاں نواب صاحب اندو ماہر دو خوردیم۔

وچوں اخبار تسلط مرہٹہ مکرر بعرض بادشاہ رسید قطب الملک بجناب عالی گفت زود رخصت شدہ بتعلقہ بروند یعنی بدکن چنانچہ از باشاہ مرخص شدند خلعت خاصہ باچار قب طلا دوزی وسرپیچ و چغہ مرصع ومالای مروارید وشمشیر وجمد ہر مرصع واسپ باساز طلا مرحمت شد ' وبعد رخصت قطب الملک برائے تہنیت بخانہ آمدہ از پنج خواں پارچہ ودورقم جواہر وشمشیر وخنجر قبضہ مرصع ودواسپ ویک فیل رسوم اتحاد بعمل آمد' سیوای فیل پارچہ وغیرہ گرفتہ درخلوت سررشتہ عہود ومواثیق مستحکم نمود ' وجناب عالی متعالی کہ بخانہ اش برائے رخصت رفتند چہار خوان پارچہ ودورقم جواہر ویک اسپ عربے باساز طلا وشمشیر وجمد ہر مرصع باقبضہ یشم تواضع نمود ' میر جملہ کے برائی رخصت آمدہ چار سپر تحفہ جوہردار باگلہائی مینا کار پیشکش آوردہ وبعدہ بہ بدرقہ فضل الہی خود بدولت متوجہ دکن شدند ' واکثر منازل مثل سوار وپیادہ ملاحظہ می شد متصل سرونج کرز برداران فرمان بادشاہ باقدر میوہ ولایتیں عنایت حضور آوردند ' چنانچہ ہفتصد

روپیہ بکرز برداران ودوصد روپیہ بکہاراں وغیرہ مرحمت شد ' چوں متصل اوجین دو مقام نمودہ بسیر وشکار مسرور شدند نیلہ گاوی بآسانی تمام شکار شد گوشت اویازدہ من وچند آثار دروزن برآمد بقر اول بیکے خلعت وبقر اولان پنجاہ روپیہ عنایت شد سی والیہائے میوہ وغیرہ ' وعرضی قلعدار سین کہ از بنابر وزیر خاں بود از نظر گذشت ' درین ایام چندی اثر از ہوا رنج بر مزاج مبارک ظاہر شد بعنایت الٰہی جل شانہ زودی باستعمال میوہائی مذکور موجب شفا گشت ' براکبر پور دو مقام نمودہ بشکار ماہی متوجہ شدند وکیل زمیندار بکرائے بادوضرب بندوق وچند والی میوہ ملازمت نمود متصل برہان پور رسیدہ باز مقام نمودند ' وبعد از کوچ برہان پور اکثر مردم اہل خدمات متعینہ وغیرہ منزل بمنزل ملازمت حاصل میساختند ' وبطی منزل نصرت شاغل از کتل فرداپور مظفر ومنصور بخجستہ بنیاد اورنگ آباد بجائے تخت شش صوبہ دکن است نزول اجلال فرمودند ' از آنجا کہ اباً عن جدٍ ناسرداران مرہٹہ را پائمال انواع تنبیہ ولکد کوب اقسام تعاقب ساختہ بودند عالم گیر بادشاہ بچنین کارہا شعور ایشاں راپسند طبع دقت پسند غیور جرأت دوست خود میداشت ' ازودبدبہ آمد آمد موکب ظفر کوکب اکثر ناسرداران مرہٹہ خصوص نواح خجستہ بنیاد ہوش وحواس باختہ بخراب ہائے خود ساکت وصامت گشتند۔

جناب عالی متعالی بعد ورود خجستہ بنیاد خطوط محبت ودہشت آمیز واشعار دست کشی از خودسریہا بہ راجہ ساہو وناسرداران دیگر فرستادید ودر جمیع محالات ومواضعات وپرگنات صوبہ فوجداران وعمالاں وضلعداران راباستصواب محمد غیاث خان (محمد عباس خاں) وشیخ محمد اعظم کہ بدیوانی سرکار افتخار یافتہ بود تعین فرمودند ' وبرائی منع اقسام

ابواب ممنوعہ کہ نابیاں کساں داؤد خاں بآمیزش اشقیا از مسافرین ومترددین مبلغ ہامی گرفتند پروانہ ہائی تاکید مع سزاولان شدید بجمیع محالات صدور یافت۔

روز سواری نماز جمعہ مردم غربا نالش گرانے غلہ کہ از آمدنے در شکنجہ ہمیں عذاب بودند نمودند ' بداروغہ ودیوان خانہ تاکید شد کہ از کڑوڑہ مچلکا بگیر دوالا تغیر خواہد شد۔

ضلعدار یکہ داود خان بمحالات وتہانہ جات مقرر کردہ بود۔ آنہاں فوج مرہٹہ راروکش کردہ قریب بست لکہہ روپیہ از جمیع محالات جاگیر داران وغیرہ بطریق ضلعداری وصول نمودہ کلمہ شما بخیر وما بسلامت نصف لی ونصف لک گفتہ معترض آنہاں نمی شدند ' متصدیاں وکفایت شعاران سرکار خصوص مثل کھیم کرن نام کے از تغیر شیخ محمد اعظم بوالا پایہء دیوانے رسیدہ وموافق مرضی کا ہارا متمنی می نمود این مقدمہ بعرض رسانید چنانچہ نہایت بے دماغ شدہ برائی انہدام بنیان چنیں بدعت اوورتق وفتق محالات وتہانہ جات محمد غیاث خان کہ داروغہ توپ خانہ بود وکھیم کرن دیوان سرکار خود را بافوج شائستہ وتوپ خانہ بائستہ بطرف شاہ گڑہ وانبڑ وغیرہ روانہ نمودند ' وبعضی مرہٹہ تہورات وغیرہ کہ در نواح نیوسہ جاگیرات داشتہ جمعی فراہم آوردہ واز قوم بنجارہ ہا کہ اکثر گڑھی ہائے پٹھ پرتو روشیوگانو وغیرہ می نمودند ' وآمد آمد چند ناسرداں از طرف احمد نگر بارادۂ باطلہ بعرض رسید ' بمجرد استماع ہمیں تائید قوی مطلق وہمعنانے اقبال دولت بتاریخ ہفتم شہر شوال سنہ دوجلوس (فرخ سیر شاہ) تخمیناً باشش ہزار وپنج ہزار پیادہ وپانصد جزایر وبیست ضرب رہکلہ طرف مونگے پتن متوجہ شدند ' دومقام کنار گنگ متصل پتن نمودہ از بندوبست آنجا خاطر جمع کردہ طرف شاہ گڑھ وامرتی نواح

پرتو رعبور و مرور نمود ' ذی الحجہ سنہ دو داخل خجستہ بنیاد شدند ' از دبدبہ نام نامی وصولت اسم سامی آنقدر رعب بود کہ ناسردارانے تاب نداشتند کہ مقابل لشکر ظفر اثر شوند یا نبرد آرای بافواج نصرت امواج نمایند گریز را مایہء حیات و مافیہا دانستہ از دور فرار اختیار می نمودند۔

بعد نزول خجستہ بنیاد و آمدن محمد غیاث خان و کھیم کرن ببلدہ گاہ گاہ بر مسافرین و متردین و قافلہ ہائی دور دست رد شروع دست انداز یہا می نمودند ' چنانچہ چندی از سوداگران سورت و گجرات بارابہ ہای اجناس بہ اورنگ آباد می آمدند و محمد ابراہیم تبریزی بخشی و وقائع نگار بکلانہ از انجملہ بودہ ' بہ اکثر بمرتبہ شہادت رسید و چند ارابہ ہای سواری زنانہ مردم کہ از برہان پور می آمدند متصل کولیگانوں پرگنہ اودلگانوں بغارت رفتند' و دوسہ سوداگر مغل ایرانے کہ جنس چھینٹ بندرو وغیرہ از حیدرآباد می آوردند چند کروہ شاہ گڑھ پایمال نہیب اشقیا شدند ' زمین دار دیوگڑھ سلسلہ جنباں رسوخ قدیم شد یک ڈور آہو کہ نسبت بآہواں دیگر رنگے بسفیدی داشت' باچار قلادہ پوز وتحائف دیگر ارسال داشت فوجدار پٹن ماہی کلاں کہ کے یک من بست آثار بوزن آمد ہدیہ فرستاد ' جشن ختنہ صاحب زادۂ بلند اقبال میر محمد پناہ فیروز جنگ بہادر و میر احمد ناصر جنگ بہادر بآئین بہیں وکمال تزئین آرایش یافتہ قریب صد خلعت بمردم رکاب مثل محمد غیاث خان داروغہ توپ خانہ و میر مرزا خاں بخشے وسایر و کھیم کرن دیوان وسعد الدین خان میر سامان واہل خدمات بلدہ مثل قاضی مسعود خان وغیرہ وغیاث الدین خان داروغہ جزائیر برداراں وتوپ خانہ جنسے وخوش خبر خاں وسید خواجہ خان وعمر خاں وغیرہ عمدہ ہای رکاب لطف شد ' وشادیانہ بالای بہر گل بلند آواز گشت۔

از آں جا کہ مزاج نظافت وسلامت امتزاج درکمال عدالت مصروف قدرشناسی ومراتب حفظ الغیب وضیع وشریف بود حیدر قلی خان بعلاقہ دیوانی بادشاہی وغرور توسل واتحاد میر جملہ کہ تصرف بمزاج بادشاہ داشت طرفہ بازار سخت گیر یہاوز جرو توبیخ بمتصدیان وکڑوڑیان وغیرہ گرم کردہ بود نہایت برہم شد در دیوان خانہ طلبیدہ زبانے محمد غیاث خاں وسعید الدین خان خانساماں حکم شد کہ ازیں کردار ناثواب وخودسر یہائی بے حساب باز آید والا نتیجہ نیک نخواہد دید خبر شرط است ' باریاب حضور نشد از بیرون مرخص گردید ازیں احکام حیدر قلی خاں مثل مار برخود پیچید واز بدوضعی ہا دست نکشید۔

ودر ہماں ایام خبر انتشار اشقیاء در نواح جالنہ پور بعرض رسید ' اول بہادر خاں عرف ابراہیم خاں بافوج نمایاں تعین آں طرف شدند ' من بعد رایات ظفر آیات باہتزاز آمد وحیدر قلی خاں ہم بعدد دوسہ روز بتحمل سامان وسایر وتمام طرفہ دوکانے برخود چیدہ بود ' وعجب گفت وشنود داشت ملحق رایات گردید ' ودوروز درکوچ با جمعیت ہمراہین خود برائے مجرا ایستادہ بجاں فشاں خاں میر تزک حکم شد بار مجرا ندہد بے آنکہ دولت ملازمت حاصل نماید بخفت تمام مراجعت بلدہ نمود ورایات ہم برہماں وادی مظفر ومنصور داخل بلدہ گشتہ ' یوسف بیگ نامی را مبارز خاں صوبہ دار حیدرآباد باتحایف وہدایای آں دیار مثل چھیٹ ہای قلم کار وظروف شیشہ وچینی آلات وغیرہ فرستادہ ملک عنبر دارالامارت نوکھنڈہ بلدۂ خجستہ بنیاد ودروازہ ہائے کلاں کہ الحال بہ بہر کل خورد وکلاں شہرت دارد وتالاب ومسجد جامع وعمارت طویلہ کہ زبان زد مردم است احداث نمودہ وگاہ گاہی برای سیر وشکار درقلعہ دولت آباد می آید بمرور

ایام چند طبقہ نو کھنڈہ از صدمہ برق ضائع شدہ سہ طبقہ باقی بود جناب عالی متعالی دو طبقہ دیگر کہ اسلوب نداشت مسمار نمودہ ہر یک طبقہ کہ الحال بجائے نہہ خانہ موجود است طرح عمارتی انداختند باتمام نرسیدہ بود کہ نہضت دار الخلافہ دہلی رو نمود، حسین علیخاں دربلدہ رسیدہ عمارت مذکور را باتمام رسانید ' بعد جنگ عالم علیخان کہ بلدہ فاخرہ بفروغ قدوم میمنت لزوم زینت وارایشی یافت عمارات ساختہ حسین علیخان منظور نشدہ مسمار نمودہ ' عمارت کلاں دورویہ بادو نعمت خانہ ہائے کلاں تعمیر فرمودہ مسمی بخلوت کلاں نمودند ' ودر محل سراہم بعض عمارت تعمیر یافت۔

درموضع ناگر پرگنہ انتور کہ قلعہ کوہی استحکامے دارد واز بلدہ مسافت بیست وسہ کروہی واقع است اشقیاء قلعہ کلی باستحکام تمام ساختہ مسکن ومقر خود ہا نمودہ بودند وذخائر اسباب جنگی از قسم سرب وباروت وغیرہ کہ از مدتہا آبادہ داشتند درعمل داؤد خان اکثر تاخت وتاراج دور ونزدیک نمودہ بہ ہماں قلعہ می خریدند ' ونظر باستحکام آن مکان کسان داؤد خان دراغماض میزدند ' کنکاجی وسنبھاجی نامی سرداران اشقیاء کہ نواح نصرت پور وراجدیہر را تاختہ بقلعہ مذکور آمدند ورانوجی ناسردار کہ بانامبردہ ہا مناقشہ داشت نیز باجمعی آمدہ بساط منازعت وخشونت گسترد ' چناچہ قریب ہشت ہفت ناسردار ودہ پانزدہ ہزار سوار مجتمع شدند ' کالیو نامی کہ سابقاً کمالیش چند پرگنہ داشت واز چندی تغیر شدہ بامید بندگی جناب عالی ہمراہ محمد انوار خاں ضلعدار اتنور وبیضاپور وپھول مری تقدیم خدمت مینمود ' کالیو باستدعائی رانوجی محمد انوار خاں را باعانت وکومک را نوجی کہ این ہم بانوار خاں دراخلاص میزد ترغیب وتحریص تنبیہ مدعیانش نمود چنانچہ محمد

انوار خان را باعانت واتفاق آنہا روانہ پھولمری گشت ' در اثنائے راہ خبر مصالحہ واتفاق ناسرداراں کہ باہم بساط مخالفت چیدہ بودند رسید محمد انوار خاں کہ طاقت مقابلہ جمعیت بے حمیت نداشت رجع القہقری نمودہ ' از راہ مشورت بعضی ناقباحت اندیشان ہمراہی خود کالیو مذکور را کہ از مدتے گویا در ذیل ہمراہیانش بود غافل ساختہ دستگیر نمودہ ' چوں خبر دستگیر ساختن او بانبوہ نکبت پژوہ اشقیاء رسید ہمانوقت باہم اتفاق نمود۔ قریب سہ ہزار سوار یکا یک بر سر محمد انوار خاں ناتجربہ کار تاختند ' ومحمد انور خاں وغیرہ کہ فی الجملہ سامان وتردد وتلاش داشتند دفعتاً حواس باختند ' چنانچہ کالیو جی را از قید برآوردہ محمد انوار خاں را مقید ساختہ بقلعہ مذکور بردند، ازیں جرأت وجسارت از ہر طرف فتنہ خوابیدہ بیدار شد وہر جانبے آثار فساد نمودار گشت، چوں خبر بعرض جناب عالی رسید بے توقف لمحہ ولحظہ بہادر خاں عرف ابراہیم خاں برادر مراد خاں (پنی) را با چار ہزار سوار ودو ہزار پیادہ برقنداز وغیرہ برائے تنبیہ وگوشمالی آں گروہ ضالین تعین فرمودند، ابراہیم خاں از ایلغار بسر وقت کفار متصل بلاس رسید، جمعیت ہمراہی ابراہیم خاں سیوم حصہ شقاوت پژوہ نبود ' شدت بادباراں اسلحہ کارزار را بیکار ساخت، اشقیاء بہیئت اجتماعی قریب پانزدہ ہزار سوار مقابل ابراہیم خاں رسیدہ بجنگ پیوستند وخاں مذکور را محصور کردہ عرصہ نبرد بسیار تنگ ساختند، ابراہیم خان پائے استقامت افشردہ برائے کومک معروض داشت، چنانچہ تمام فوج ظفر موج سرکار وجمیع متعینہ پادشاہی بسرداری نونہال حدیقہ اقبال والانسب عالی گہر محمد غازی الدین خاں بہادر مہیں پور ریاست را شروع سال نہم از عمرش بود باتالیقی محمد غیاث خاں کہ داروغگی توپخانہ ہم داشت ومیر

مرزا خان بخشی بہمت عالی نصرت وتائید قوی مطلق مرخص فرمودند ہراولے بعہدہ اباجی ملائکہ مدارکہ وشرزہ خاں غیاث الدین خان داروغہ توپخانہ جنسی وجزائر اندازاں واسفندیار بیگ وغیرہ ' وچنداولی بذمہ عمر خان ومیمنہ بصوابدید میر حسن برادر میر مرزا خان بخشی، ومیسرہ بکاردانی خواجہ خان وخوش خبر خان وغیرہ قرار یافت، محمد عنایت خان درخواصی نونہال حدیقہ اقبال نشستہ باتفاق میر مرزا خان تمشیت کارہامی نمود، فوج ظفر تمثال بجناح استعجال بسر وقت اشقیائے خذلاں مآل رسید بمجرد اتصال، باوصفیکہ قریب دہ پانزدہ ہزار باچند ناسرداراں بودند چوں بنات النعش ازہم پاشیدند ابوجی نامی سردیسمکھ قصبۂ سیزاز گریز فکر یہا گاہے دراطاعت مردم پادشاہی بود وگاہے راہ رفاقت ہمراہی می نمود، درانوقت باصلاح موادفساد اشقیاء بہماں مجمع رسیدہ بود طاقت قیام وقدرت قعود درخود مفقود دیدہ مشورت ومصلحت گریز وفرار باناسرداران کفار نمود، ویکروز بہزار صعوبت ودل باختگی مقابل فوج ظفر موج شدہ داد جنگ گریز داد، روز دوم راہ ہزیمت پیمودند بنگاہ بااسپان بسیار غنیمت بہادران اسلام گشت، باوجود شدت باراں وگل ولائے بے انتہا قلعچہ مذکور رانہیب وغارت وفصیلش رامسمار نمود، دست از تعاقب برنمیداشتہ در ہر منزل اکثرے بواصل جہنم می شدند وبسیاری از مادیاں وگاؤ وغیرہ غنیمت ساختند، وہمیشہ ہراول فوج ایں طرف چنداول آنہا راتنبیہ واقعی می نمود۔ وفتوحات پے در پے نصیب غازیان اسلام می شد ' قریب ہشتاد کروہ چنیں تعاقب کہ فرصت دم زدن نمی دادند وہر روز جمع کثیر رابجہنم می فرستادند واسپاں وگاواں وغیرہ اسباب دست خوش اصحاب جہاد می گشت، آنہا بحدے مغلوب ومنکوب

گشتہ تقد حیات را از مغتنمات دانستہ در درہ ہائے قلب وکوہ ہائے دشوار متفرق شدہ خزیدند کہ باز سر فساد برداشتن نتوانستند، دور نجیر فیل خوب با چند شتر وقریب دوصد اسپ مادہ وغیرہ وآفتابہا گذاشتند، فوج ظفر موج با فیال وغیرہ اسباب غنائم طبل فتوحات را بلند اوازہ ساختند مراجعت سراپا نصرت رونمود ' وہر جا کہ بہ مسکن ومقر اشقیاء می دید ومی شنید نہبت وغارت کردہ گڈھی ہا مسمار می نمود ' وہر سو در فوج ظفر موج ہمیں خیال نقش بست طرفہ زلزلہ در ارکان ثبات اشقیاء وعجب تسکین باضطرار عمالان ورعایائے منقادر وداد، محمد غیاث خان ومیر مرزا خان با جہاں جہاں مبارکی وعالم عالم فرخندگی بعد حصول دولت ملازمت تقریبا التماس نمودند کہ صاحبزادہ بلند اقبال بخطاب مستطاب غازی الدین خاں بہادر سرفراز اند اول مرتبہ بیمین سرداری ایشاں چنیں فتح نمایاں کہ مقدمہ فتوحات بے اندازہ است بجلوہ ظہور رسید امید فدویانست کہ بخطاب فیروز جنگی کہ ضمیمہ غازی الدین خاں است ممتاز شوند ' فرمودند انشاء اللہ تعالی بحول قوۃ الہی از قوۃ بفعل می آید، چنانچہ بعد چندے فرمان بادشاہ عز صدور یافت گلچین حدیقہ فیروزی گشتند ' انصاف اینست کہ چنیں فتحے کہ در وقت عالمگیر بادشاہ ہم کم اتفاق افتادہ، وچنیں غنیمتے کہ افیال واسپاں بیشمار بدست آمد کم دست داد ' اگر عہد بادشاہ جہاد دوست قدر شناس می بود چہ ابواب قدر دانیہا ونوازشیہا کہ بر روئے مجاہداں نمی کشود۔

ودر ہماں ایام آبلہ بسینہ بے کینہ مبارک بورم قرحہ انداخت وروز بروز باز دیاد وجع وورم بیقرار میساخت ' اکثر حکما ومشیر وجراحاں کہ مرہم می گذاشتند وتدابیر می نمودند مفید نمیشد واند مال نمی یافت، بوہر تازہ از گجرات وارد بلدہ گردید گویا بحکم شافی

حقیقی باصلاح ہمیں قرحہ رسید، بوسیلہ بازیافتگاں محفل بجرأت تمام معروض داشت کہ مچلکا می دہم اگر بدو پٹی مرہم اصلاح نشود مجرم باشم ' جناب عالی التماس او قبول نمودند ، نفع پٹی در ہفت ہشت روز ظاہر شد ' ودر عرصۂ بست روز گویا نبود، بوہرہ را بمیزان عنایت سنجیدند پنج ہزار و چند صد روپیہ کہ بوزن آمد مع خلعت سرفراز ساختند، ایں مژدہ علاوہ چنیں فتح نمایاں سامعہ افروز عالم وعالمیاں گشت نہہ روز جشن عالی تزئین یافتہ ، انواع روشنی وتقسیم الوان طعام بتقدیم رسید ' عالم دامن درمن گلہائے تمنا از حدیقہ عنایت چیدہ وجہاں کامیاب اقسام مطلب ومقصد خود کردید، واضافہ خطاب وجاگیرات وقریب صد خلعت بوضیع وشریف مردم رکاب متصدیاں ومتعینان بلدہ ومردم محل مرحمت شد ' واکثر مثل محمد غیاث خاں وابراہیم خاں ومیر مرزا خان بخشی وسعید الدین خاں خانساماں وغیرہ بعنایت جواہر واسپ واضافہ وخطاب مفتخر شد ہ، سمند آرزو را بہ ہمسر میدان سرور کردند۔ افیال وبعضے اسپاں خوب ہمراہ میر مرزا خاں روانہ حضور گشت۔

جناب عالی را از روئی علو مرتبت وسموء منزلت توجہی باحوال وافعال وقائع نگاران واخبار نویسان وہرکارہ ہائی بادشاہے نبود لہذا انچنیں واسوختگی ہا بہکو تے داس نام نائب بہاسکر راؤ ہرکارہ صوبہ خجستہ بنیاد بمعیب خود کہ در حضور بادشاہ بود ' کیفیت چنیں شکست مرہٹہ ہای کافر ماجرا کہ از فتوحات غیبی تواں شمرد بہ عکس وخلاف واقع بایں طور کہ قریب یکہزار افغان بکتر پوش ہمراہی ابراہیم خان عجب تردد نمایانی نمودند وناموس کارہای بادشاہی را چنانچہ باید نگاہداشتند والا کار از دست رفتہ بود مرقوم ساخت

حال آنکہ ابراہیم خان درمحاصرہ آنہا زندانی بود ' ہر جانبازی وتلاش کہ بعمل آمد ازفوج سرکار دولت مدار بعمل آمد ' وکیل سرکار عالی کہ درحضور بادشاہ می بود بجنس افراد اخبار مرسلہ بھگوتی داس را باز پس فرستاد ' چون بملاحظہ جناب عالی درآمد نہایت بے دماغ شد بمحمد غیاث خان فرمودہ کہ ہر کارہ بے حیاء ناکارہ تمام محنت فشردہ ماوفوج مارا برباد دادو سزاولاں شدند ' فرستادہ اورا از خانہ اوکشیدہ بیارند ودرجلوخانہ خوب زیر تازیانہ گیرند وبتدارک اخبار تراشیدہ اوریش وبروث اورا بہ پیشاب تراشیدہ وتشہیر سازند ' چناچہ سزاولاں از خانہ کشیدہ آوردند ودرجلوخانہ تنبیہ واقعی نمودہ خرسوار ساختند **نعوذ بالله من غضب الحليم.**

بعد نظر گذشتن افیال واسپان غنایم کہ مصحوب میر مرزا خان ترسیل یافتہ بود بادشاہ خلعت خاصہ وسرپیچ مرصع گراں بہا واضافہ پانصدی ذات پانصدی پانصد سوار بغازی الدین خان بہادر مصحوب کرز برداراں مرحمت فرمودند درباغ فرمان باری رفتہ بآداب معمول گرفتہ ہزار وپانصد روپیہ دوخلعت بگرز برداران لطف نمودند ' متصدی بندر سورت دوآئنہ قامت نما باتحایف دیگر ارسال داشت مقبول ومستحسن افتاد۔

سابق مرقوم شدہ کہ ابوجی زمیندار بقابوجوئے ہاگاہے بروساء اسلام می ساخت وگاہے بہ ناسردارانِ کفار می پرداخت دراں ہنگام کہ از کھنڈوجی وبہارتیہ سرزنش یافتہ باہزار سوار بوسیلہ محمد غیاث خان دولت مباہات از حصول ملازمت یافت بمبالغہ ومبادرت معروض داشت کہ کھنڈوجی مذکور درموضع ماہور تعلقہ بکلانہ کہ درآں وقت سلطانپور دادہ نذر بارہم درتصرف سرکار نبود وگڑھی احداث نمودہ ومسکن متعلقان

خودقرارداده وتاخت وتاراج قوافل مبارک بندرسورت واحمد آباد گجرات مینماید ' وتمام آن ضلع لکدکوب انواع نهیب وغارت واقسام تعدی وجسارت می کند ' سردارے بافوج قلیلے تعین شود ' فدوی جمعیت خاطر خواه دران نواح بزودی بهم رسانیده نیکوخدمتها وحسن مجرا بتقدیم میرساند ' چنانچه عمرخان باهزارسوار تخمیناً باتعین نام برده گشت بهئیت اجتماعی باستعجال شتافته وگڑهی هارامسمار ساخته ومتعلقانش رابقید آورده بسرعت سریعه بحضور رسیده مورد تحسین وآفرین گردیدو بتجویز منصبی وجاگیری سرفرازگشت۔

چندرسین پسر دهنباجی جادوسیناپتی که ازعمده هائے راج مرهٹه بودو درعهد عالمگیر بادشاه چه خیر گیها که باسرداران آنوقت نمی نمود بیاوری طالع دست توسل بدامن دولت زده ملازمت حاصل کرده بعطائے منصب هفت هزاری هفت هزارسوار وعلم داده شده بضابطه دکن فرق اعتبار بفرقدین شود ' وهمراهیانش بقدرمراتب به تجویز مناصب وتنخواه جاگیرسرمایه افتخار اندوختند ومبلغ بست ودولک روپیه نواح بهالکی وغیره تنخواه گشت عزت بیگ خان به نیابت فوجداری کرناٹک حیدرآباد سرفراز شده باهزارسوار ودیگر سرانجام روانه تعلقه گشته باعبدالنبی خاں فوجدار معزول جنگ نموده شکست فاحش خورده' چناچه برای تنبیه وتدارک آن رایات عالیات بطرف کرناٹک تاقصبه ابتداء وانتها نموده بود که خبرتقررصوبجات دکن بنام حسین علی خان اشتهار یافت ومخفی عریضه وکیل در باراز نظرگذشت لهذا ازاں برمراجعه بخجسته بنیاد شد۔

وبعد چندروزفرمان بادشاه فرخ سیر مشتمل برطلب حضور وتقررصوبه داری دکن بنام حسین علی خان امیرالامراء ضمیمه میربخشیگری وسند نیابت ونظامت وحراست خجسته

بنیاد کہ پائے تخت ملک دکن است بنام نجابت خاں صوبہ دار برہان پور ومتصد یگری محالات ومقدمات مالی بنام حیدر قلی خاں دیوان دکن معہ مہر مصحوب شیخ نجم الدین ونگاہداشت یکہزار ودوصد سوار بسراسری سی وپنج روپیہ وتنخواہ آن برحیدر قلی خان رسید ' چنانچہ من بعد جناب عالی متعالی اواخر صفر سنہ دوجلوس باتمام جمیعت متوجہ دارالخلافت شدند ودر برہان پور چند مقامے فرمودہ خواستند کہ از آنجاہ انتہاض بہ عمل آرند دراثناء راہ خبر رسید کہ کنکاجی نام شقی باپنج ششہزار سوار بیجا گڈھ عرف کھڑکون را محاصرہ نمودہ باستعداد تنبیہ او پرداختہ بحول وقوۃ قوی مطلق روانہ شدند ' نام بردہ بمجرد استماع قریب بودن لشکر بمنازل طویل اختیار فرار نمود وامیر الامراء آخر جمادی الاولی سنہ سیوم از دارالخلافہ روانہ دکن گشت ' ہر دوامیر کبیر بفاصلہ دوکروہی از ہم گذشتند' امیر الامراء ایمائے بملاقات نمود جناب عالی متعالی بپاس مرضی بادشاہ وننگ نظر عزل ونصب قبول نکردہ کوچ بکوچ داخل دارالخلافہ شدند۔ سید عبداللہ خان قطب الملک وزیر تابارہ پلہ استقبال نمودہ برای ملازمت بادشاہ بردہ ' بادشاہ بسیار کلمات عنایت فرمودہ خلعت خاص باچار قب مرحمت نمودند ' قطب الملک بخانہ آمدہ کلمات عذرخواہی ہا بہ مبالغہ بہ زبان آوردہ کہ تمام وزارات از شماست تا بہ صوبیداریہا چہ رسد ' برائے رفع بعضے مجہلہ ہا رفتن امیر الامراء ضرور شدہ حالا ہر صوبہ کہ بخواہند حاضر است ' بعد استماع مراتب زبانی قطب الملک جواب ہمہ کلمات ہمیں قدر فرمودند بہ بفضلہ آنچہ مے فرمایند بسلامتی صاحب مافوق آن متصور است' چوں صحبتہائے نفاق میر ووزیر بافراط تقریر وتحریر بمعاینہ رسید روز بروز از دیاد اشتعال نایرہ فتنہ وفساد در حضور تحقیق

انجا میداز حداثت سن بمزاج لوچ امتزاج باقسام سیر وشکار بود ونواح سنبھل مرادآباد انواع شکار ہاداشت ونسبت بصوبہ داری ہائے دیگر بخوش ہوائی ہم مسلم الثبوت بود ' چنانچہ ابوالفضل درجلد دستورالعمل اشعاری بآں مینماید ومیگوید کہ کرکدن ہم دران شکارگاہ بہم میرسد وہیچ شکارگاہ درصوبہ دہلی بایں وسعت نیست ۔لہذا مصلحتاً فوجداری سنبھل مرادآباد مع بعضے محالات دیگر کہ بفوجدارانِ سابق نمی شد قبول فرمودند۔

اگرچہ مقصود اصلی از این کتاب تسوید احوال وآثار جناب مستطاب است لاکن برائے انتظام وارتباط سلسلہ اخبار واستحکام وانضباط سررشتہ وقائع حضور کہ باہم منوط ومخلوط است ملحوظ داشتن ضرور شد ' واحوال صوبہ داری حسین علیخان وچوتھا مرہٹہ کہ مقرر کردہ بدعت اوست واکثر ضوابط وروابط برباد دادہ اونیز لازم افتادہ ' لہذا عنان اشہب قلم اجمالاً بترقیم امور عظیمہ ضروری معطوف میسازد۔

بعد روانہ شدن جناب عالی متعالی بہ تنسیق وتنظیم دکن ہرروز رنجش وکدورت خاطر عاطر بادشاہ ووزیر ومیر بخشی ازدیاد بود ، وازطرفین انواع ناخوشیہا رومی نمود ، دریں ضمن اخبار خودسری ہائے راجہ اجیت سنگھ مکرر بعرض رسید بلکہ شہرۂ آفاق گشت، امیر الامراء حسین علی خاں کہ میر بخشی وسپہ سالار بود افتتاح ایں مہم بعہدہ خود قبول نمودہ۔

احوال اجیت سنگھ اجمالا ایں کہ بعد رحلت بادشاہ عالمگیر از جادہ پابیروں گذاشتہ باحداث وتعمیر بعضے بت خانہ کلاں وتخریب اکثر مساجد ودرمنع اذاں کوشید، ودرتعلقات زمینداری خود ازمنع گاوکشی جرعہ ضلالت چشید، خلد منزل بعد جنگ اعظم شاہ بنابر مہم کام بخش توجہ بہ تنبیہ وگوشمالی آں مضل خیال نمودہ کہ اخبار شورش وفساد گروہ

ضلالت پژوہ آشوب جہاں سرگردید باز دراغماص آں عازم تنبیہ فرقہ ضالہ شدند ؛ چنانچہ مجمل بقلم می آید بعد فوت خلد منزل گروہ مذکور زیادہ از سابق حودسری ہا بافراط رسانید، امیرالامراء تادیب وسرزنش ایں کافر فاخر ذمہ ہمت خودساختہ بافوج سطوت چنیں سردار ہوش وہواس باختہ حلقہ بگوش وسر براطاعت وانواع عذرخواہی واجرائے او امرونواہی واحکام پادشاہی گذاشتہ، وبتعمیر مساجد وتخریب معابد پرداختہ، ہدایا وتحف پیش امیرالامراء فرستاد، ومعرفت وکلاء ملتمس عفو جرائم گشت، حسین علی خاں امیرالامراء استدعائے ملاقات کردہ صبیہ اورا برائے بادشاہ درخواست نمودہ بعد ردوبدل (بسیار) صبیہ خودرا برائے بادشاہ معہ پیشکش لائق وفرستادن پسر جہت ملاقات قبول کرد، چنانچہ شائستہ خان خالوی بادشاہ را برائے آوردن صبیہ اش معین ساختہ امیرالامراء خودرا بحضور رسانید، ہردو برادر بمعاینہ اقتدار میر جملہ کہ بادشاہ نائب دستخط خود کردو عالمے را از منصب وجاگیر وخطاب کامیاب می نمود، واز دفترِ وزارت بدون پیشکش کہ برائے وزیر دریں چند بقال مدار المہام مقرر می کرد، وبرآمد کارہا نمیشد وباہم انواع ذخائر ناخوشیہا وکدورت ہا می اندوختند، ومیر جملہ بغرض پیش آمد خود اقسام شکایت سادات وارادۂ فسادات بعرض بادشاہ می رسانید، وبادشاہ ناتجربہ کار را غریق بحر وساوس وافکار می ساخت، چنانچہ شب وروز نردتدابیر دستگیر ساختن می باخت، بفحوائے "التقدیر یضحک علی التدبیر" سودمند نیفتاد۔

می گویند کہ بادشاہ بنابر عہد وپیماں اطلاع بسادات میداد، ہر قدر اسباب دنیاداری پیش حرص وطمع بیش از پیش نظر بسیر حاصلی وافزونی سپاہ ومزید قدرت ودستگاہ

امیر الامراء دندان طمع تیز نمودہ صوبہ داری دکن ضمیمہ بخشیگری بدستور ذوالفقار خان درخواست نمود کہ وجہہ نصفے از داود خاں مقرر کردہ سند نیابت بفرستد وخود در حضور باشد، مرضی بادشاہ بتلقین میر جملہ آنکہ امیر الامراء خود بدکن برود تاہیبت اجتماعی سادات از ہم باشد، ردوبدلہا بطول کشید وصحبت ہائے بے مزہ بے نہایت تلخی وشوریئے انجامید حتی کہ ہر دو برادر ترک آمد ورفت دربار نمودند وبنگاہداشت پیادہ وسوار جادۂ خودسری پیمودند ' آخر قرار یافت کہ اول میر جملہ کہ مایہ فساد مزاج بادشاہ بود بصوبیدارے تھتہ مرخص شود ' ومن بعد امیر الامراء بشرط اینکہ عزل ونصب جمیع خدمات تعلقہ دکن از جز تاکل حتی قلعداریہا بقبضہ اختیار من باشد روانہ دکن گردد' چنانچہ میر جملہ را خلعت صوبہ داری تھتہ دادہ مرخص ساختند وکرہاً مطالب صوبہ امیر الامراء پذیرا نمودہ رخصت دکن نمودند آخر جمادی الاولی سنہ سیوم جلوس مطابق سنہ یکہزار ویکصد وبست و ہفت ہجری امیر الامراء براہ مکندرہ روانہ دکن شد میر جملہ بعضی کوتہ فکریہا بوقت روانہ شدن تلقین بادشاہ نمودہ بود وصمصام الدولہ اطلاعے داشت' چنانچہ مخفی فرمانے بخط خاص بہ داؤد خان افغان پنی کہ از وقت عالمگیر بادشاہ نامی بہ تہوری داشت وہمیشہ نزد محبت باسرداران مرہٹہ می باخت ومدتے بہ ہدایت ذوالفقار خان نظامت صوبہ جات دکن سر انجام نمودہ بود ' دران ہنگام صوبہ داری گجرات احمد آباد تمشیت می نمود فرستادہ کہ در دار السرور برہان پور بماند واجتماع فوج وناسرداران مرہٹہ نمودہ حسین علیخان امیر الامراء را از میان برداشتہ انتظام مہام صوبہ جات دکن نماید ' چنانچہ نامبردہ ہا برہان پور رسید وسدراہ شدہ مستعد جانفشانیہا گردید ودر منزل مشہور نزدیکے دریائے

نربدا مرزا حسین علیخان امیر الامراء ازین ماجرا مطلع شده خط اشتیاق بانواع وفاق بداؤد خان مفید نیفتاد و روز بروز منزل بمنزل اخبار ازدیاد مواد فساد و بنیاد مخاصمت مستحکم گوش را پر میساخت ' باوصفیکه امیر الامراء پنج شش کروہی بلده نزول نموده داؤد خان از بے اعتنائی تمام اندرون شہر کوس جلادت میزد ' بنیا نام سندھیہ ناسردار عمده مرہٹہ را شاہ عالم بادشاہ بہادر شاہ بمنصب ہفت ہزاری ہفت ہزار سوار و جاگیرات چند سیر حاصل داده در سلک بندہ ہائے بادشاہی منسلک ساختہ بود باچند مرہٹہ نامی منصبدار متعینہ دکن ظاہراً بقصد ملازمت امیر الامراء و باطناً برائے کومک داؤد خاں نزدیکی بلده قیام داشتہ تماشائے غالب و مغلوب وانتظار قابومی کرد ۔ امیر الامراء زبانی متھورخان خویشگی وشیام سنگھ نام راجپوت معتبر اقسام پیغام التیام گفتہ بجہت استمالت نزد افغان جاہل کہ زیادہ از دو ہزار سوار نہ داشت فرستاد اصلاً گوش نکرد ' شیخ نجم الدین نامی کہ افغان اعتقادے باوداشت باچند مشائخ وسکنائی معتبر بعجز والحاح گفتند کہ از بودن اندرون بلده تاراجی بلده است متصل بہادر پورہ کہ دو کروہی غرب رویہ بلده است منزل باید ساخت ' ویکجانب آباد پورہ قرار دادہ طرف دیگر بحفر خندق باید پرداخت گوش نکرد ' بار دیگر زبانی بسالت خان اعظم شاہی را فرستاد پیامہائے موالات التیام واقسام وعدہ ہائی جاگیر بشد ومد تمام دراستمالت او افغان جہالت توامان پا از دائرہ جہل وتہوری بیرون نگذاشت فردائے آن کہ برائے طرفین کم از فردائے قیامت نبود امیر الامراء بآراستگی وترتیب فوج خود کہ قریب ہزدہ ہزار سوار وہفتاد فیل کنبال موجود داشت روز دوشنبہ ہشتم رمضان سنہ یکہزار ویکصد وبست وہفت ہجری سوار شدہ نزدیک زین پور کہ

مابین شہر و بہادر پورہ واقع است منزل نمود۔ اما بارکان ثبات تمکین داؤد خان تقرر چنیں فوج سنگین اصلاً تغیرے راہ نیافت واز جائے نجنبد ' امیر الامراء تمام شب باحتیاط گذرانیدہ صبح بتسویہ صفوف پرداختہ درمقابلہ اش ایستادہ ' خان تہور نشان ہیرامن بکسر یہ را کہ مدار مہمات ملکی و مالی خانہ اش بود بمجادلہ چنیں سردار نامدار تعین نمود ' از طرفین جنگ توپ وتفنگ عرصہ ناموس وننگ را گرم ساختند درین ضمن ہیرامن از تیر بندوق کشتہ شد واز بارش بیوقت آلات توپ خانہ امیر الامراء از کار رفت ' یکا یک داؤد خان کہ گویا مترصد ہمیں وقت قابو بود باسہ صد چہار صد افغان پنی میر سیف الدین علی خان ومیر مشرف ورستم خان ویوسف بیگ داروغہ توپ خانۂ ہراول امیر الامراء مثل شیر غرین وفیل دمان حملہ نمود و بیک دم زدن کار داروغہ توپخانہ ورستم خان را آخر ساخت وطرفہ زلزلہ در ارکانِ ثبات افواج امیر الامراء انداخت آشوب قیامت قائم گشت وآثار رستخیز ہویدا گردید ' پیغام سہام دست خود بہر کہ میفرستاد فرصت دم گرفتن نمیداد ' بسالت خان ومنوخان وستایش خاں جان بجہاں آفریں تعالی شانہ سپردند ' وعالم علی خان برادر زادۂ امیر الامراء باوصفیکہ حداثت سن داشت چہرۂ ہمت بکلکونہ زخم ہا آراستہ طرفہ تلاش جوانمردانہ نمود۔

دریں تلاطم مرد آزمائی اکثری از افواج امیر الامراء عار فرار اختیار نمودند وزیادہ از چہار صد پانصد کس وچند سردار فیل سوار نماندند قریب بود کہ نسیم فیروزے بر پرچم اعلان افغان وزید کہ ناگاہ گلولہ جانکاہ کنبال چناں بسرش رسید کہ باز از جا نجنبید' امیر الامراء شادیانہ فتح نواختہ سرش را بالای نیزہ ونعشش را بر فیل کردہ درتمام لشکر

گردانید ' ودست از نہب وغارت وتعاقب گریختہ ہا باز داشتہ ہمانجا منزل فیروزی شامل نمود ' وچند مقامے در برہان پور کردہ بخستہ بنیاد کہ پائے تخت صوبہ جات دکن است داخل شدہ بہ انتظام مہام پرداخت۔

اگرچہ از جنگ داؤد خاں رعبے دردلہائے مردم راہ یافتہ بود لیکن از ناخوشیہائے بادشاہ بروساء وسرادران دکن متواتر فرامین عدم اطاعت امیرالامراء میرسید ' لہذا چنانچہ باید نقش درست نمی بست ' وعلاوہ آں کشتہ شدن ذوالفقار بیگ بخشے وغارت رفتن تمام فوج ہمراہی از کھنڈو بہاریہ شد' تفصیلش باجمال اینکہ کھنڈو بہاریہ از ناسرداران عمدہ راجہ ساہو کہ مکاسہ صوبہ خاندیس از طرف ساہو داشت قلعہ چہ ہائی مستحکم مابین راہ سورت وگجرات احداث نمودہ از مردم قوافل وتجار چہارم حصہ بعنف میگرفت اگر کسے نمیداد تمام اموال او پامال نہیب وغارت مینمود' باستماع ایں اخبار امیرالامراء ذوالفقار بیگ بخشے خود را باقریب چہار ہزار سوار ودو ہزار پیادہ برائے گوشمالِ آنفریق ضلال تعین ساخت ' نامبردہ بمنازل طولانی عبور کتل کساری نمودہ داخل صوبہ خاندیس شدہ بسروقت کھنڈو بہاریہ مذکور کہ درنواح گالنہ وبگلانہ باجمعیت قریب دوازدہ ہزار سوار رخت ادبار داشت رسید ' شقی مذکور برسم جنگ دکن گریز نمودہ بطرف کوہ وکریوہ ناہموار دشوار گذار خود را کشید ' ہرچند ہرکارہ ہا نظر بد شواری راہ ہا ذوالفقار بیگ را گفتند کہ مکان وزمان جنگ نیست نام بردہ از فرط تہور بخاطر نیاوردہ راہ مجادلہ پیمود ' اشقیا پانصد سوار خوش اسپہ درمقابلہ داشتہ باقی بہیئت مجموعی فرار اختیار نمودند ' متہوران ناتجربہ کار دلیرانہ وبیباکانہ ارادہ نمودہ بجلور

یزہائے مفرط سررشتہ احتیاط از دست دادند ' یکا یک اشقیاء برگشتہ بخت از ہر چہار طرف ریختہ سررشتہ استقامت فوج بخشی را گیختہ ' ذوالفقار بیگ باچند جماعتہ نامدار واکثر مردم باننگ وعار شربت شہادت چشید ' وباقی مردم در لکدکوب جنود پامال نہبت وغارت گشت ' باستماع این خبر موحش اثر امیر الامراء محکم سنگھ مدار المہام خود راکہ سلیقہ سرداری ہم داشت بافوج وسامان شائستہ بامرہٹہ تنبیہ شقی مامور ساخت سیف الدین علی خاں صوبہ دار بامدادش نیز پیوست، ہر دو سردار جدوجہد بسیار در تاخت وتاراج مساکن اشقیاء بعمل آوردند وبہاریہ مذکور پیش راجہ ساہو بستارہ رفت وفوجش متفرق گشت، ہمیں کہ سرداراں مراجعت نمودند باز تہانہ ہائے خود را قائم ساخت وفائدہ مرتب نشد، بعد چندے باز چند سردارے طرف احمد نگر رایت نحوست برداشتہ غارت بقصبہ جات ودیہات دراز ساختند، امیر الامراء محکم سنگھ رابہ تنبیہ آنہا نامزد نمود، اگرچہ نامبردہ تاستارہ تاخت، فاما اندازۂ تدارک شکستہ ذوالفقار بیگ نیافت، اکثر مردم اسناد خدمات عمدہ وجز از حضور بادشاہی می آوردند۔

امیر الامراء بخاطر بیاوردہ دخل نمی داد، حیدر قلی خاں کہ باستقلال تمام سرانجام مہام دیوانی دکن می کرد پیش از رسیدن امیر الامراء در خجستہ بنیاد بتوہم مربی گری میر جملہ روانہ حضور شد، مبارز خاں صوبہ دار حیدر آباد کہ فی الجملہ نام ونشانے داشت برائے ملاقات امیر الامراء آمدہ وملاقات کرد باز بتعلقہ خود رفت۔

تا اینجا احوال تسوید از امیرے کہ ایں فانی بنیاد خاکی نہاد آں را بہ بیاض آوردہ ودیگر احوال از کتبہا مثل سرو آزاد وخزانہ عامرہ وغیرہ اخذ کردہ بہ تکمیل آں می پردازد۔

شاہجہاں آباد میان بادشاہ ووزیر کہ قطب الملک برادر امیر الامراء حسین علی خاں بود ملال خاطر روداد، ومنجر بہ عداوت جانی شد، ناچار امیر الامراء عالم علی خان برادر زادہ خودرا نیابتاً در دکن گذاشتہ خود بارادہ امداد واعانت قطب الملک روانہ شاہجہاں آباد گشت، بمجرد داخل شدن دربلدہ اندرون قلعہ بادشاہی بندو بست خود نمود بتقریب ملازمت بادشاہ مدہوش رادستگیر کردہ یکبارگی بشہادت رسانید، مرزا بیدل تاریخ آں حادثہ عجیب چنیں می گوید۔

رباعی

دیدی کہ چہ بابادشاہ گرامی کردند　　صد جور و جفا زراہ وفا می کردند
تاریخ چو از خرد بہ جستم فرمود　　سادات بوئے نمکحرامی کردند

القصہ بعد ازاں رفیع الدرجات رابر تخت نشانیدند، بانقضائے دو ماہ از اجل طبیعی درگذشت وتخت سلطنت بجلوس محمد شاہ بادشاہ زیب وزینت یافت۔

ودراں ایام جناب عالی متعالی از حکومت مرادآباد تغیر گشتہ بصوبیداری مالوہ در بلدۂ اوجین اقامت می داشتند، وسادات بارہ درفکر استیصال دولت بے زوال این اقبال مند ازلی شدہ فرمان طلب او از حضور فرستادند، جناب عالی بعد ورود فرمان بامقربان خود مشورت خواستند، محمد غیاث خاں کہ از خیر خواہان واز قدیم الخدمتاں این گرامی القاب بود معروض داشت کہ رفتن حضور بہیچو وجہ مناسب نیست زیرا کہ بادشاہ قائم بغیر وحالات فرخ سیر رادر خواب می بیند معہ ہذا از پنجۂ دشمنان زیردست رہائی دشوار خواہد بود اولےٰ اینکہ عبور دریای نربدا کردہ عالم علی خاں راازمیان باید برداشت

وریاست دکن را باستقلال سرانجام باید داد و بیشتر گویم وشنوم۔ مصرع:

''شب حامل است ماچہ زاید فردا''

جناب عالی را رائے صواب نمائی محمد غیاث خاں پسند آمد فرمودند۔ مصرع:

''جانان سخن از زبان من میگوئی''

روز دوم آن خطوط بحضور وناظم دکن روانہ کردند وراز خلوت در گنجینہ سینہ سربستہ ماندہ۔ بعد دوسہ روز جناب عالی متعالی بغتۃً بدان سمت عازم گردیدند ' چنانچہ اخبار داعیہ جناب عالی را وقائع نگاران وارباب تحریر صوبہ مالوا داخل سوانح ساختند حتی تادوراہہ منزل بمنزل کوچ بکوچ ظاہراً وباطناً گوش مردم اعلی وادنی آنجارا بخبر آمد آمد دہلی ازغفلت مملوساختہ۔ غرض برداران را بانعام نقد راضی نمودہ پیشتر روانہ دہلی فرمودہ محفل مشورت خاصہ راشب وروز گرم داشتہ ہرکارہ ہارا معہ نایک مخفی باخبار باطنی دہلی شبانہ روز معین کردہ روانہ نمودند ' دریں اثناء خطوط دکن بنظر مبارک گذشت لاکن افشائے راز نشد کہ بقلم آید ' تمام لشکر بہمیں اندیشہ وخیال کہ سفر ہندوستان می شود وہیچ کس راازکار آگاہی نہ کہ یکبارگی چنانچہ می آمدند بازگشتند ہمگناں را آئینہ حیرت گشتہ با یکدیگر گفتند کہ یاران این چہ غنچہ شگفت وایں چہ غنچہ گل کرد۔

الحاصل در عرصۂ چندروزہ غرہ رجب سنہ یکہزار ویکصد وسی ودوہجری ازدریای نربدا عبور کردہ بآسیر دررسیدند ' عیوض خان بہادر کہ در انوقت ناظم ایلچپور بود بافوج یکہزار وپانصد سوار رچیدہ آمد ملحق گشت ' طالب خاں قلعدار آسیر بمجرد مشاہدہ لشکر ظفر اثر توپخانہ بزرگ سر دادہ لشکریاں درخوف کہ آیا برآسیر محاصرہ میشود

لاکن از مشعر کلام ہیچ کس را اطلاع نشد کہ حرف آشتی فیما بین مستحکم است ' چوں دیدند کہ باز توپ خانہ خالی بود مطمئن خاطر شد فرد فرد قرین شادی گشتند ' چنانچہ یکمقام اتفاق شد قلعہ دار معرفت محمد غیاث خاں سعادت ملازمت دریافت ' چوں افتتاح آسیر بآسانی دست داد روز دوم آن عزیمت برہان پور بعمل آمد ' انور خاں کہ از طرف سادات بارہہ بصوبیداری آنجا مامور بود صرفہ خود در ستیزہ ندیدہ بلاتوقف معرفت محمد غیاث خاں مستعد ملازمت شد ' مردم آسیر و برہان پور این معنی را فوز عظیم دانستہ دست بدعائے ترقی مدارج برداشتند وطمانینت خاطر بہم رسانیدند ' این چنیں دعوات را اجابت فی الفور واثر بالکل است کہ پے طلب مراد برآید والا احد از جنود نصرت وجود راضی بسفر ہندوستان نبود بجہت آنکہ ہمہ اکثر از قدیم سکان دکن بودند آری بقول جناب عالی متعالی:

''ادبار تا کہ ہست بخاطر نیاورند اقبال چونکہ یار شود عالم آشناست''۔

خشنودی رعایا کہ بدائع وودائع ایزدی انداز ہم من جانب اللہ است ورنہ چہ معنی دارد کہ کسے بے حکم بادشاہ واجتماع معاندین ومخالفین بر ممالک باشاہی متصرف شود ورعایا آمدن اورا باعث امن خود وآسودگی خود شناسند ' خوب نیکنامی ہاوز ہے نیک نہادی وبلند حوصلگی حضرت نواب والا جناب باوصف کہ سردار ہائے عمدہ را با فوج سنگین امیرا لامراء از طرف خود بتعاقب فرستاد وسید عالم خان در اورنگ آباد بالشکر جرار ومرہٹہ ہائے خونخوار بمقابل وامیر الامراء کہ نفس ناطقہ ریاست ہندوستان بود در عناد وخصومت تمام وگرانی وبے سامانی در فوج روز افزوں لیکن از راہ خدا شناسی ونیک نیتی نظر بر

افضال ایزد متعال فرموده سر یمور واواز ایذاے خلق اللہ وتاراجی شہر نشد ند الاعمال بالنیات ' چوں خبر ہوش ربا سامعہ افروز سادات گردید در لجہ تحیر غرق گشتہ حواس در باختند وسید دلاور خاں را بسرعت سریعہ با جمعیت ہفتدہ ہزار سوار جرار با کمال اینکہ در مہلت جمعیت درست ہم رساند بتعاب نواب والا جناب تعین نمودند وسید عالم علی خاں را نیز نوشتند کہ بافوج دکن آمادۂ پیکار باشد چون سید دلاور خاں نر بدا عبور کرد۔ نواب عالیجناب کوہ تمکین صرفہ خود در پناہ قلعہ آسیر ندیدہ اہل بیت خود را در قلعہ آسیر گذاشتہ رجع القہقری نمود ' ودر موضع حسن پور سرکار کہ ہاندیہ سیزدہم شعبان ایکہزار ویکصد وسی ودو تلاقی فریقین دست دادہ سید دلاور خان بغرور جمعیت خود خیال کردہ بود کہ نواب قلعہ بند خواہد شد وجمعیت قلیل او از فاقہ کشی انتشار خواہد یافت نمی تواند کہ بمقابلہ ماپردازد ' چوں خبر برگشتن شنید سراسیمہ شد وخود را گم کرد کہ ایں چہ شد از بیحواسی بند وبست فوج نمودہ لاچار صف آرا گردید ' نواب والا جناب خبر یافت کہ سید دلاور خان پشت بقبلہ توپ خانہ ترتیب دادہ استادہ است از فیل سواری فرود آمد وضو نمودہ دوگانہ خواندہ یکبارگی کہ سوار شدہ فاصلہ دوکروہ را قطع کردہ بسرعت مانند برق وباد بر پشت آنہا آمدہ وقبلہ را خود پشت دادہ مستعد پیکار شد ' چوں اعلام ظفر انتشار نواب گردوں جناب نمودار گشت سید دلاور خان غافل از تدبیر کار سخت متحیر گشت وقریب داروغہ ہرکارہ شناخت ناچار توپخانہ را ہمانجا گذاشتہ متوجہ جنگ شد چہار ساعت نجوم بازار رستخیز گرم بود ' بھیم سنگھ بار او سنگھ با دو ہزار راجپوت از طرف مخالف از اسپاں فرود آمدہ داد جلادت دادند ' قریش بیگ با چہل تن تیرانداز بمقابلہ نامبردہ ہا

پرداخت وبمعاونت ایزدے جنگ شیرانی نمودہ آنہارا برخاک عدم انداخت وخود نیز زخم ہای بسیار برداشت ' حاصل کلام عافیت انجام آنکہ سید دلاور خان باچہار ہزار وپانصد سوار غلف تیغ بے دریغ گشت، ونسیم فتح برایات عالیات نواب عالیجناب وزید ' ازین طرف قریب صد کس درجہ شہادت یافتند سبحان الله وبحمده کجا فوج نواب وکجا لشکر سید دلاور خاں ''دادحق را قابلیت شرط نیست'' (بلکہ شرط قابلیت داداوست) نواب مستطاب شادیانہ فتح نواختہ ہمانجا استقامت ورزید ' وبتعاقب فراریان ہرگز نپرداخت بلکہ جراحان را برائی مجروحان لشکر مخالف تعین نمود ' وہرکس را مناسب حال سرفراز کرد وتا حالت تندرستی بغمخوارگی پرداخت وبعد صحت تکلیف نوکری سرکار خود نمود ہیچ کس قبول نکرد ناچار ہریک را زادراحلہ دادہ رخصت نمود وبتجہیز وتکفین مردہ ہائے لشکر مخالف بتقید پرداخت وراجہ اندر سنگھ را برائے سوختن لاش ہائے راجپوتان نیز مامور ساخت ' وبعد آں نواب مستطاب بفوج فیروزی مراجعت نمودہ داخل برہان پور شد ' ہنوز زخم مجروحان التیام نیافتہ بود کہ سید عالم علی خان برادرزادہ امیر الامراء نائب دکن بتدارک کمر بست واز اورنگ آباد بافوج سنگین قریب ہشتاد ہزار سوار جلوریز جانب برہان پور شتافت ' ششم شوال ۱۱۳۲ھ یکہزار ویکصد وسی ودو ہجری درنواحی بالاپور از مواضع صوبہ برار جنگے عظیم روداد ' سید عالم علی خان بمقتضائے جلادت وجوانمردی پائے استقامت افشردہ خون خود را بے محابا ریخت ونواب مظفر ومنصور داخل خجستہ بنیاد گردید ' امیر الامراء حسین علی خان از استماع این خبر حواس درباختہ قطب الملک برادر کلاں خود را بضبط و ربط ہندوستان از اکبر آباد جانب

دارالخلافہ رخصت کردہ ' خود با بادشاہ عازم دکن گردید ' چوں مشیت ایزدی مجوز زوال دولت سادات بارہہ بود اعتماد الدولہ محمد امین خان بہادر میر حیدر نامی را مقرر کردہ تا امیر الامراء را در عین سواری پالکی بخنجر دغا کشت ایں حادثہ ششم ذی الحجہ سال مذکور در منزل تورہ واقع شد ' قطب الملک بوصول ایں خبر وحشت اثر یکے از شاہزادہا را از قلعہ دارالخلافت برآوردہ بسلطنت برداشت وفوجے فراہم آوردہ بمقابلہ شتافت ' وبعد محاربہ دستگیر گردید۔

چوں نواب عالیجناب بہ تنظیم ممالک دکن اشتغال داشتند وزارت بمحمد امین خان بہادر قرار گرفت کہ محمد امین خان پسر خواجہ بہاؤالدین است وبرادر نواب عابد خان مذکور قاضی بلدہ سمرقند محمد امین خان از عہد فرخ سیر بخشیگری دوم باستقلال داشت وبطوریکہ تحریر یافت بپایہ وزارت اعلی مرتقی گشت ' امابعد وزارت اجل فرصت نداد ' درایام معدودہ درگذشت جناب عالی متعالی طلب حضور شد ' نیابت صوبہ داری دکن بعضد الدولہ بہادر عیوضخان مقرر نمودہ متوجہ دارالخلافہ گشت وخلعت وزارت پوشیدہ خواست کہ قواعد وضوابط خلد مکانی کہ متروک شدہ بود بتازگی رواج دہد ' امراء جلیل القدر این امر را مخل مقاصد خود پنداشتہ باتفاق یکدیگر مزاج باشاہ را از نواب عالیجناب نوعی منحرف ساختند ودرہماں ایام مطابق ۱۱۳۵ھ خمس وثلثین ومایہ والف آثار بغی از ناصیہ حیدر قلی خاں ناظم گجرات ہویدا گشت نواب والا جناب بتادیب او مقرر گردید وبہ این امر نواب را از حضوری برآوردند چنانچہ بمنزل چہانویہ قریب گجرات رسید حیدر قلی خاں کہ بارادۂ جنگ مسافت طے کرہ بود تاب مقاومت درخود ندیدہ خود را دیوانہ قرار

داد ' نواب والاجناب بدارالخلافہ عطف عنان نمودہ درجلدوی حسن این خدمت صوبہ داری مالوہ وگجرات ضمیمہ حکومت دکن ووزارت مقرر گردید ' امازنفاق امراغبار خاطرہاافزونی گرفت۔

ودر ۱۱۳۶ھ استہ وثلثین ومایہ والف ہجری حکومت تمام ملک دکن ازتغیر نواب والا جناب بمبارز خاں کہ ازسالہا ناظم حیدرآباد بودمفوض گشت وملال پہنائی بدرجہ اعلال رسید ' نواب مخالفت ہوائے دارالخلافہ را بامزاج خود وموافقت ہوائے مرادآباد راکہ بیشتر بہ حکومت آنجا پرداختہ بود بہانہ ساختہ از باشاہ رخصت مرادابادگرفت وچند منزل طے کردہ جلوعزم جانب دکن صرف ساخت وپاشنہ کوب خود را بدکن رسانید۔مبارز خاں بمقابلہ پیش آمدہ درخودشکر کھیڑہ چہل کروہ اورنگ آباد تلاقے فریقین بہم رسید بست وسیوم محرم ۱۱۳۷ھ سبع وثلثین ومایہ والف مطابق ۶ جلوس محمد شاہی جنگے عظیم واقع شدومبارز خاں بقتل رسیدومما لک دکن مجموع بنواب عالی جناب مسلم گشت۔

نواب والا جناب بعد فتح جنگ مبارز خاں مقتول عنایت نامجات بامرائے دکن فرستاد ' عنایت نامہ کہ براجہ ساہو متضمن کیفیت جنگ بوداین است:۔

نقل عنایت نامہ

مبارز خاں رافسادطبیعت وبرگشتگی طالع درپیراں سالی باقتضائے حداثت سن وباغوائی سبک مغزے چندہوائے ریاست دکن درسرافتاد وسررشتہ پیش حقوق واحسان ہاکہ وضیع وشریف راعلم تفصیلی بہ آں حاصل است از دست دادہ وپااز جادۂ

حق شناسی وسخن شنوی فراتر گذاشت ' یعنی کارش از مرتبہ بہائم وسباع درگذشت "اولئک کاالانعام" ارادہ اش بدلایل ساطعہ وحجج قاطعہ درقالب تفسیر وتحریر درآمد وابواب مراسلات موعظت آمیز مفتوح گشت امابمقتضای بیت مشہور۔فرد:

بآب زمزم وکوثر سفید نتواں کرد　　کلیم بخت کسے راکہ یافتند سیاہ

نہ آں رذل سہیل وآں سراپا بوجہل اصلاً وقطعاً سخنان مفید ومؤثر اثر پذیر ونصیحت نیوش نکشتہ پائے شقاوت برجادۂ مخالفت قائم نمودہ بادیہ پیمائی جہل وشرارت کردید ' وازکبرت ونخوت ووفور غرور باوصف تکرار نصائح وتمبیہات ذومال ونکال مسلمین (مطلق) نہ اندیشیدہ باسوار وپیادۂ بے شمار وتوپ وجزائل وبان کچنان ورہکلہ بسیار وبندوقچیاں منتخب کرناٹکی زیادہ ازحد وعدہ سرداران ممتحن کاردیدہ جرّار کہ بتطمیع وتذویر از اطراف واکناف وجوانب آنہا را فراہم آوردہ رفیق جنگ وپرخاش ساختہ قطع مراحل وطی منازل نمودہ بترتیب لشکر وتسویہ صفوف پرداختہ ' بہادرخاں پسر وبرادر عبیداللہ خان ودلیرخان وجمیع افاغنہ دست راست ' ودلاورخان بادو پسر دست چپ' وغالب خان بافوج تمام وسعادت اللہ خان وامین خان دکھنی وسید عبدالوہاب خاں وقریش خان ومحمد بیگ خاں وفائق خاں وجم غفیری ازنوکران خود ہراول ' سہ پسر دیگر بافوج گراں التمش طرح قرارداده وفوج بستہ روز پنجشنبہ بتاریخ بست وسوم محرم الحرام ٦ ھ محمد شاہی درنواح قصبہ شکرکھیڑہ چہل کروہ خجستہ بنیاد معرکہ آرائی نبرد گردید' وسرداران ممتحن مذکور باسایر سپاہ وکرناٹکی ہابرقنداز بابہادران نصرت قرین مانند خنازیر کہ باشیران وہزبران درافتند درآویختہ ' یک پہر ودو گھڑی کامل بکارفرمائی آتش

خانہ حملہ ہائے رستمانہ داد تہور وجلادت دادند دقیقہ از دقائق کوشش فرونگذاشتہ از شدت گرمی ہنگامہ کارزار ابواب حیرت را برائی تماشائیان ملأ اعلی کشادند ' آخر بمتقاضای "الحق یعلو" نسیم فتح وظفر از تہنیت عنایت ازلی بر پرچم اہل حق وزیدن گرفت وخاشاک وجود شرارت آمود آں سرگروہ اشرار معہ پسران وبہادر خان وامین خاں دکنی وغالب خان وپسر وبرادر عبدالنبی خان ودلیر خاں وخانزمان خان وعزت بیگ خان وسید عبدالواب خاں با جمع کثیر از فجار بباد فنا رفت "ان الباطل کان ذھوقا" دریکموضع چہار ہزار سوار کہ اکثر ازینہا پیادہ شدہ بجنگ کوتہ یراق مبادرت نمودہ بودند بقتل رسیدند واز کشتہ پشتہ ہا شدند ' دوہزار وہفصد اسپ ودو فیل کشتہ شدند وبقیہ غنیمت گشت زائد از دوہزار ہمانجا زخمی افتادند ' وتتمہ در اطراف واکناف رزمگاہ جریح وقتیل گشتند ' حاصل کہ کم کسے از انہا جاں برشد ' واز احوال پیادہ ہای آنجا کہ مقتول گشتند چہ تواں نوشت از حیز شمار خارج بودند ' شہامت پناہ باجی راو وتہور دستگاہ سلطانجی وجلادت انتباہ بیلاجی در استیصال مخالف تردات شایان تقدیم رسانیدند مساعی جمیلہ این مردم کہ فی الحقیقہ پرتو اخلاص آن منیع الشان پیش از پیش باعث خورسندی وخورمی خاطر دوستی ماثر شدہ اوسبحانہ دوستان یکدل را دوستکام دادہ ' چوں نسیم فتح وفیروزی پرچم لوائے اولیائے دولت این عالی جناب وزید باشاہ (محمد شاہ) نادم شدہ باستمالت نواب کوشید وہمیشہ بارسال فرامین عنایت وبذل انعامات مخصوص ساخت ' ودریں ایام (فرخندہ فرجام) نواب والا جناب بخطاب آصف جاہ بلند آوازہ گردید۔ ودر ۱۱۵۰ھ خمسین ومایہ والف بادشاہ بمبالغہ تمام نواب را طلب حضور

نمود۔ چنانچہ جناب عالی خلف الصدق خودرا کہ نواب نظام الدولہ بہادر ناصر جنگ است نائب دکن مقرر ساختہ خود بدار الخلافت تشریف فرمود وشرف ملازمت بادشاہ دریافت ، فضل علی خاں نامی تاریخ قدوم میمنت لزوم چنیں درسلک نظم کشید۔

رباعی

صد شکر کہ ذات دین پناہی آمد　　رونق دہ ملک باشاہی آمد
تاریخ رسیدش بگوشم ہاتف　　گفت آیۂ رحمت الٰہی آمد

نواب عالی جناب ہزار روپیہ نقد واسپ باساز نقرہ درجہ صلہ عنایت نمود وبعد دوماہ از وصول دہلی باشاہ نواب والاجناب رابرائی تنبیہ مرہٹہ دکن رخصت فرمود ، نواب والاجناب چوں باکبرآباد رسید از بعض وجوہ شارع جنوبی گذاشتہ سمت شرقی رواں گردید وبرسر اٹاوہ ومکھن پور نزول نمودہ زیر دریائے کالپی جمن راعبور فرمود واز اینجا رو بجنوب کردہ بملکت مالوا درآمد بعد طی منازل بشہر بھوپال از توابع صوبہ مالوہ رسید فوج مرہٹہ از دکن استیصال کردہ درماہ رمضان سنہ مسطور جنگ ہائی صعب درسواد بھوپال واقع شد چوں آمد آمد نادرشاہ گرم بود نواب مصالحہ راصلاح وقت دیدہ بدار الخلافہ رجعت فرمود۔

☆☆☆

احوال نادرشاہ

چنیں گویند کہ نادرشاہ از قوم افشار بود، طہماسپ قلی نام داشت، پدرش بمرو پوستین دوزی صرف اوقات می نمود، طہماسپ قلی از پدر جدا شدہ در ذیل قطاع طریقاں درآمد، چوں مآل کار بد دید با پانزدہ سوار بحالت پریشانی بارادۂ نوکری بادشاہ ایران در مشہد آمدہ بوسیلۂ بزرگان دولت در سلک ملازمان بادشاہی منسلک گردید، از بسکہ بلند بالا و جوان نمایاں بود بفرمان بادشاہ در ذیل بساولاں حضور سرفراز یافت۔

دران ہنگام افاغنہ غلبۂ تمام بہم رسانیدہ اکثر بلاد مملکت ایران را بضبط خود آوردہ، فتح خاں فخر کہ رکن السلطنہ بود روزے شکایت او در خلوت می کرد، طہماسپ قلی بعرض رسانید کہ اگر بایں بندہ حکم شود سرش از تن جدا سازد، فردائے آں کہ فتح خاں فخر باریاب حضور شدہ بادشاہ بزبان درشت سخن آمد کہ غلبہ افاغنہ روز افزوں است از تو ہیچ کارے بظہور نمی آید، او در جواب می خواست کہ چیزے بعرض رساند بادشاہ بغضب آمدہ طہماسپ قلی را فرمود کہ ایں را بکش، بمجرد حکم بجلد دستی تمام چناں تیغ بر سرش زد کہ فتح خاں ہماں ساعت برزمین افتاد و زندگانی را جواب داد۔

از وقوع ایں سانحہ تمام فوج فخر مذکور مستعد جنگ گشت، طہماسپ قلی جمعیت باشاہی با خود گرفتہ بمقابلہ رسیدہ بمحاربہ پیش آمدہ براں جماعۃ فتح یافتہ از جملہ امرائے عظام کشت و بجنگ افاغنہ رفت بعون عنایت ایزدی افاغنہ از دست شکست فاحش بنوعی یافتند کہ نامے ازاں قوم نماندہ، بعدہ کار طہماسپ قلی بجائی رسید کہ باشاہ ایران

راکہ از اولاد سلطان صفویہ بواز میاں برداشتہ خود بر سریر سلطنت نشست وخطبہ وسکہ خویش جاری کرد نقش نگینش این بیت بود۔ بیت:

مکین دولت دین چوں کہ رفتہ بود از جا　　بنام نادر ایران قرار داد خدا

چوں مملکت ایران بتصرف خود آورد ہمت بہ تسخیر ہفت اقلیم گماشت ' اگرچہ از آنجا کہ ابتدا وانتہائے نادرشاہ ارزوے نادرشاہ نامہ اجمالاً بتحریر آمدہ بطریق انتخاب بیان کردہ می آید بطرف ماوراء النہر عزیمت نمود وبر بادشاہ آنجا غالب آمد وخراج گرفتہ روہندوستان کردہ بکابل رسیدہ برافاغنہ کوہا بکوہستان کہ پیش از مور وملخ بودند چیرہ دست شد ' لاہور را گرفتہ در بلاد صوبہ شاہ جہاں آباد داخل گردید ' محمد شاہ باشاہ کہ مدہوش از ساغر عیش وعشرت بود آنوقت خبر دار شدہ باجتماع افواج وتیاری توپخانہ واسباب حرب پرداختہ نواح پانی پت مضرب خیام ساخت۔

در آن ایام برہان الملک سعادت خان بہادر صوبہ دار پورب را باجمعیت بست ہزار اسوار جرار باستان بوسیے باشاہ می آمد روز ملازمت بہیر وبنگاہ عقب گذاشتہ خود بمنزل طویل بحضور رسید وفوج نادرشاہی بر سر عقب ماندگان رسیدہ تمام لشکر وبنگاہ را تاراج نمودہ ' برہان الملک از بسکہ شجاع بود ایں خبر یافتہ ہمانوقت رخصت انتقام خواست باشاہ بجانب امیر الامراء خان دوراں توجہ فرمودہ امیر الامراء بعرض رسانید کہ در امر محاربہ حضرت جہان پناہ تابع داری آصف جاہ اند آنچہ رای صواب نمای ایشاں اقتضا فرماید عین صوابست ' باشاہ نیز بر زبان گزرانند کہ الحق چنانست ' جناب عالی متعالی مخاطب بابرہان الملک شدہ فرمودند کہ باوجود قریب بودن چنین دشمن

قوی بنگاہ را عقب گذاشتہ از بے پروائی آمدن مناسب نبود بہر حال آنچہ شدنی بود شد بالفعل در مثل حود رفتہ فرود آیند تا سپاہ از تعب راہ برآساید فردا انشاء اللہ تعالی باتفاق یکدیگر دیار از روزگار معاندان برآوردہ میشود ' برہان الملک قبول نکردہ جواب داد کہ تدارک از عدو نکردن جبن وشتر ولی است یازدہ ہزار سوار جرار جنگ آزمودہ با توپ خانہ بسیار موجود دارو بقدر مقدور دریں امر کوشش مینمایند اگر بمشیت عنایت ایزدی نسیم فتح وزید در دربار والا سرخروئی حاصل مینماند ورنہ از طعن نامردی نجات خواہد یافت بود۔

ہمہ کار جہاں ناموس ونام است　　وگرنہ نیم نان روزے تمام است

ازین قبیل سخنہا گفتہ ہماں لحظہ رخصت شد و بے توقف نبرد آرا گردید قضارا تیر تفنگ بر تنش رسید وبیہوش شدہ از فیل در افتاد' بمعاینہ ایں حال تفرقہ در سپاہش روداد' چوں ایں خبر بعرض بادشاہ رسید امیر الامراء خاندوراں بہادر را با پانزدہ ہزار سوار خونخوار بر سبیل کومک فرستاد ' چوں امیر الامراء روانہ شد نواب عالی جناب بامیر الامراء رقعہ نوشتند کہ از آب نہر قدم پیشتر نخواہند گذاشت ۔امیر الامراء بعد مطالعہ رقعہ جواب داد کہ فرست نوشتن رقعہ نیست زبانی ظاہر کنند کہ فیل نشان وہراول از نہر گذشتہ اند ' الحال بودن من بایں طرف نہر صورت نمی بندد واز نہر عبور نمودہ بافواج نادرشاہ درآو یخت شجاعان ہندوستان دست بشمشیر بردہ بسیارے از فوج نادرشاہ مقہور ساختند نادرشاہ باستماع غلبہ مردم ہندوستان ہشت (بیست) ہزار سوار دیگر انتخابے کہ در تمام لشکر ممتاز بودند فرستاد متعاقب آنہا خود ہم برآمدہ ستیزہ وآویزہ سخت روداد تا آنکہ امیر الامراء چند زخم کارے برتن داشت فیل بان فیل سواری امیر الامراء از دست

دشمناں تا لشکر بادشاہی رسانید ' چوں از زخم کاری حالتے نداشت ہماں لحظہ جاں گذاشت ' بادشاہ درانوقت وزیر الممالک اعتماد الدولہ قمرالدین خان بہادر وزیر ودیگر اعیان راطلب فرمودہ صوابدید خواست ہر کسے بقدر فہم خود اصرار بر جنگ کردند جناب عالی متعالی بعرض رسانید کہ برہان الملک وامیر الامراء اگرچہ بعزت وحشمت وشجاعت از راہ فدوے سرخروئی وجان نثاری نمودند اما زسخن ناشنوائی اینہا کار کلی حضرت ولی نعمت راضائع ساخت الحال اسلوب جنگے نماندہ بالفعل صلاح ہمیں است کہ بارسال پیام صلح غبار فتنہ را فرو باید نشانید اگر بحسن کردار ولطفِ گفتار صورت مصالح رونمود ' فھو المراد واِلا متوکلا علی اللہ آمادۂ جنگ باید شد ' بادشاہ فرمود۔ مصرع:

صلاح ماہمہ آنست کان صلاح شماست

نواب عالی جناب شکل مصالحہ بخود قرار دادہ فردائے آن ہمراہ عزیز یار خاں ایلچی نادرشاہ کہ پیش از جنگ برہان الملک وامیر الامراء پیغام صلح آوردہ باعہد وپیمان بخدمت محمد شاہ بادشاہ آمد ' واز ہمہ ابواب خاطر شاہی جمع کردہ بملاقات نادرشاہ ہمراہ خود برد ' نادرشاہ بہ تعظیم وتکریم پیش آمدہ ملاقات با محمد شاہ نمودہ رخصت ساخت' وبہ سید لشکر خان کہ چند بار از طرف نواب عالی جناب برائے سوال مصالحہ آمدہ شد داشت ' نادرشاہ فرمود کہ بادشاہ شمارا برطبق عہد وپیماں خود رخصت دادیم وبسیار خواستیم وگفتیم کہ شب یکجا بودہ بہ تماشائے رقص وسرود مشغول باشیم قبول نکرد آنچہ بود دریافتم کے قابلیت بادشاہی ندارد سید لشکر خان بعرض رسانید کہ بادشاہان ہندوستان

درغایت عالی دماغی می باشند وبامرائے عظام خود بقدر ضرور ہم کلام می شوند چوں در حضور حضرت کثیر بود شاید ازیں سبب رخصت خواستہ باشید کہ بندہ اہم صحبت شاہنشاہی بفراغ خاطر دست دہد نادرشاہ سکونت ورزید۔

دریں ضمن نادرشاہ درخواست بست کڑوڑ روپیہ نمود، نواب عالی جناب جواب داد کہ وصول ایں قدر مبلغ ممکن نہ باشد۔ برہان الملک کہ زخمی شدہ درقید نادرشاہ آمدہ بود گفتہ فرستاد کہ محمد شاہ بادشاہ در دست آصف جاہ است ودر دادن زرہائے مطلوبہ اہمال ازطرف اوست تا کہ تقید واقعی بعمل نخواہد آمد، خاطر خواہ صورت نخواہد بست، نادرشاہ ایں معنی رابرآمد کار خود شناختہ بنواب پیغام داد کہ شما مہمان باشند چندروز درنگاہ داشت، چوں ایں فصیح زبان درفصاحت وبلاغت نظیر نہ داشت بحسن تقرر نوع ذہن نشین ساخت کہ نادرشاہ ازنواب بسیار محظوظ شد، وبامحمد شا موافقت واخلاص کردہ باتفاق کوچ نمودہ داخل دہلی گردید، محمد شاہ مکان خوب جہت نزول نادرشاہ مقرر فرمود۔

روزے درکوچہ وبازار اشتہار یافت کہ نادرشاہ بقتل آمد، ازشہرت ایں خبر مردم شہر مغلیہ نادرشاہی ہارا ھرجا کہ می یافتند کشتند، ازمعائینہ ایں حال نادرشاہ درقہر وغضب آمدہ حکم قتل عام نمود، خلق کثیر بقتل رسید، ازسہ لکھ آدم مافوق تصور تواں نمود، دراں حالت غضب کسے را مجال نہ بود کہ دم زند، خود نواب عالی جناب بقدم جرأت پیشش رفتہ ازعجز وانکساری طلب امان نمود، درجۂ پذیرائی یافتہ بہ نسقچیاں حکم شد کہ ازقتل عام امان دادیم، ہمیں کہ بہ نسقچی صدائے الامان گوش زد بمجرد شنیدن آواز دست ہرکس بہرجا کہ رسیدہ بود ہمہ جاماند۔ سبحان اللہ زہے حکم وحکومت والا۔

درتواریخ مسطوراست کہ صاحبقران تیمورشاہ بشاہ جہاں آباداند وحکم قتل عام کرد وچوں منع نمود تا ہفت روز دیگر سپہ دست از قتل برانداشت ۔قصہ مختصر نادرشاہ چندماہ درشاہ جہاں آباداقامت کردہ جواہر بسیار وخزانۂ بے شمار مع ''تخت طاؤس'' کہ یک کڑوڑ پنجاہ لکھ روپیہ قیمت داشت گرفتہ مراجعت بایران نمود۔

وقت مراجعت بانواب عالی جناب فرمود کہ من مثل تو کسے رانہ دیدہ ام، قابل سلطنت توئی ،محمد شاہ لیاقت سلطنت ندارد، ترا بادشاہ ایں جامی کنم ودہ ہزار سوار خونخوار باتو نگاہ می دارم کہ اگر احدی سراز اطاعت تو بردارد پوست از بدنش جدا سازند، نواب والا جناب معروض نمود کہ قوت وعظمت شاہنشاہ زیادہ ازیں است لیکن ایں کار درباب بندہ بوجہ شاہنشاہ خوب نیست، نادرشاہ پرسید چگونہ؟ عرض نمود کہ ''من دردنیا بہ نمکحرامی وشاہنشاہ بہ بدعہدی مشہور آفاق خواہند شد''۔نادرشاہ آفرین وتحسین گفتہ رخصت ساخت۔چنانچہ اکثر اوقات از ایران فرمان عزت وعنایت بنام نامی می فرستاد، دریں سفر ہندوستان درگاہ قلی خاں ملازم رکاب ظفر انتساب نواب عالی جناب بود بیان می کرد کہ روزی نادرشاہ بنواب مستطاب فرمود کہ دیدن نقشہ دکن اجمالاً منظوردارم میتوانید بفرصت قلیل نشان داد ' جناب عالی متعالی آداب بجا آوردہ بعرض رسانند کہ حاضرمی کند چنانچہ درآں وقت بدرگاہ قلی خاں فرمودند کہ بروید ودو قرص پاپڑ بریاں کردہ زود بیارید موافق حکم تیار نمودہ دررومال سفید گذاشتہ آورد جناب عالی متعالی ازنظر نادرشاہ گذرانیدند وعرض نمودند کہ این نقشہ دکن حاضراست قبہ ہا کہ فزونی کردہ اند ہمہ قلعجات اند ' وماورائی آن جوہا وتالاب ودیہات وآبادی جاہا

وصحرا ودرخت ھا وکوہ ہا وزمین از انجملہ مزروع وغیر مزروع وجنگلہ ہاست طرفہ محظوظ شدہ فرمود انشاء اللہ تعالی بعد چند سال منظور ومرکوز خاطر است کہ بطریق سیر از راہ دریا بدکن خواہم رسید وپیش از آمدن خود برائے تیاری کشتی ہا حکم فرستادہ آگاہ کردہ خواہد شد جناب عالی آداب بجا آوردہ یکسو شدند درگاہ قلی خاں (را کہ داروغگی داشت) را نواب والا جناب برائی خبر رفتن نادرشاہ کہ تحقیق نمی شد مامور کردہ بودند کہ بتحقیق خبر آوردہ بعرض رسانند چنانچہ خان مذکور آمدہ ظاہر ساختند ''النادر کل معدوم'' کل لفظ بکاف عربی مفتوح کہ در ہندی بمعنی فرداست الہام بہم رساند نواب قدرداں ازیں لطیفہ خبر تحقیق آوردہ بسیار محظوظ شدند۔

چوں امیر الامراء خاندوران در جنگ نادرشاہی جان فشانی نمود منصب امیرالامراء ے ضمیمہ ومراتب دیگر بنواب عالیجناب مقرر شدہ ' وبعد رفتن نادرشاہ بحال ماند نواب والا جناب در ۱۱۵۲ھ بنابر بے انتظامی ریاست دکن وبے پروائی صاحب زادہ وشورش باجی راؤ مرہٹہ ودیگر خلل از بادشاہ رخصت دکن گرفتہ طے مسافت نمودہ پرتو قدوم میمنت لزوم برسواد برہان پور افگند ' مغویان خانہ برانداز از نظام الدولہ ناصر جنگ را بنابر شومی طبع خود ہا از قبلہ برگردانیدند وبریں آوردند کہ سدرا باید شد اکثر سرداران وافواج دکن بحسب عہد اتفاق بستند ' وآخر الامر نظر بہ نمکخوارگی نواب عالیجناب در اقدام حرب تقاعد نمودند۔

نظام الدولہ صرفہ خود براعتماد سبک مغزی خیر ندیدہ حواس باختہ باضطراب ترک لباس نمودہ چاروناچار بامعدودے چند بروضہ منورہ کہ مخاطب بخلد آباد است

سبیل پیمود و بہ پناہ بزرگان آسودہ آنجا قیام ورزید ' ونواب والا جناب طلب افواج متعینہ ناصر جنگ فرمودہ از برہان پور بنواحی ناسک وترنک وتسخیر قلعہ بتا کا کہ اشقیاء در تصرف خود داشتند توجہ نمودہ وچھاؤنی خجستہ بنیاد قرار دادند نظام الدولہ باندیشہ اینکہ مبادا آویزشے رود ہد از روضہ منورہ خودرا بر آوردہ بسمت بکلانہ تعلقہ ملہیر انداخت ' ودر فکر اجتماع جمعیت بودہ بعد دریافت افواج در چراگاہ ورفتن گاواں حبشے از اورنگ آباد بچرائے چوں شیطان لعین کہ رہزن بنی آدم است واہل دنیارا بزور تسویلات از راہ می برد وآدمی شیطان آدمی است از امر نیک دور واز بدآموزی نزدیک میکند ' نظام الدولہ بتحریک واقعہ طلبانی بارادہ اورنگ آباد عزم مصمم ساخت وقریب ہفت ہزار سوار فراہم آوردہ یلغار بہ اورنگ آباد رسید ' نواب فلک رکاب باہر قدر مردم کہ حاضر بودند وتوپخانہ درسواد شہر جانب عیدگاہ بمدافعہ قیام نمودند بستم جمادی الاول ۱۱۵۴ھ وقت شام جنگ قائم شد از کثرت توپخانہ آصف جاہی ظلمت شام وتنگی وقت شام فوج طرف ثانے از ہم پاشید ' نظام الدولہ فیل را تاختہ بامعدودی خودرا قریب فیل نواب والا جناب رسانید ' سید لشکر خان تیز روئی را کار فرمودہ بسرعت سریعہ خودرا نزدیک رسانیدہ نظام الدولہ را کہ چند زخم تیر برتن داشت برفیل خود آواردہ طبل مبارکبادی بلند آوازہ شد وفتنہ فرونشست ومغویاں گریختند۔

نواب والا جناب بعد این فتح نمایاں داخل اورنگ آباد شد فردے بدستخط خاص مزین فرمودند کہ ساختہ وپرداختہ میر احمد نامنظور سید لشکر خاں درجلدوی اینخدمت بخطاب نصیر جنگ مباہی کردید ' بعد امضائے ایام برسات توجہ بہ انتظام مملکت

فرمودہ در ۱۱۵۶ھ یکہزار و یکصد و پنجاہ و شش ہجری کمر عزم بتسخیر کرناٹک بر بستند و بعد وصول آں دیار اول قلعہ ترچناپلی کہ در دست مراری نام مرہٹہ بود بمحاصرہ آن را مفتوح ساختند واز آن بعد ملک آرکاٹ را از قوم نوایت کہ از مدتے آن الکہ را در تصرف داشتند انتزاع نمودہ بخواجہ عبداللہ خان تفویض نمودند ' مومی الیہ شادی مرگ شد در تجویز دیگرے بودند انورالدین خان بہادر شہامت جنگ کہ خیلے شجاع ورساو تیز فہم واولوالعزم ومزاجدان وسردار باتمکین بود از راہ جرأت عرض نمود کہ بہتر از وکس در نظر نیست ' نواب عالیجناب استفسار نمودند گفت کہ انورالدین خان نواب قدردان تبسم فرمودہ بعطائے خلعت حکومت آنجا مباہی ساختند وخود بدولت در ۱۱۵۷ھ یکہزار و یکصد و پنجاہ وہفت ہجری مراجعت بخجستہ بنیاد کرد

در ۱۱۵۹ھ یکہزار و یکصد و پنجاہ ونہ ہجری قلعہ بالکنڈہ را کہ از توابع صوبہ محمد آباد بیدر در دست بعضے امرائے دکنی بود بعد محاصرہ در فرصت کمی مفتوح ساختند ' ودر ۱۱۶۱ھ یکہزار و یکصد وشصت و یک ہجری آمد آمد احمد خاں ابدالی از جانب کابل بشاہجہاں آباد گرم شد ' نواب عالی جناب باقتضای مصلحت ملکی از اورنگ آباد بسمت برہان پور نہضت فرمود کہ در برہان پور خبر رسید کہ احمد شاہ شاہزادہ ظفر یافت واحمد خاں ابدالی شکست فاحش خوردہ راہ کابل گرفت۔ فقرہ ''آفت رفت'' تاریخ این سانحہ است۔

نواب والا جناب را دریں سفر مرضے شدید عارض شد بہماں حالت بست وہفتم جمادی الاولی (سنہ مذکور) خیمہ جانب اورنگ آباد برآوردہ از استیلای مرض درسواد شہر برہان پور زیر خیمہ وقفہ کرد ' وبیماری روز بروز قوت میگرفت سیوم جمادی

الآخر ۱۱۶۱ھ نظام الدولہ بہادر را طلب حضور فرمودہ چند کلمات وصیت فرمودند کہ علحدہ بتفصیل بقلم آمدہ حاشا وکلا کہ آن وصایائے عالیجناب ظاہراً وباطناً روندگان راہ عالم نظامت را منزلیست مشتمل بر حصول معارج دولت وشادمانے وشناوراں بحر سلطنت را کشتی است متضمن لنگر عظمت وکامرانی وقت عصر چہارم جمادی الآخر ۱۱۶۱ ہجری علم بکشور بقا زد وقت برداشتن نعش غریوی از خلق برخاست کہ زمین وزماں لرزہ درآمد صداوندائے کہ بگوہوش ہر متنفسے میرسید ' قسم خدا کہ امن دکن برخاست وفساد وبغض وعناد چہ ابواب کدورت کہ بررونمی کشاد ' امراء عظام وارکان ذوی الاحترام جنازہ را دوش بدوش گرفتہ درمیدان بردنماز ادا کردہ بروضہ منورہ کہ قریب قلعہ دولت آباد است باہتمام ضیاء الدین حسین خان واین کمتر کمترین روانہ ساختند پایان مرقد حضرت شاہ برہان الدین غریب قدس سرہ مایل قبلہ دفن نمودند۔

نظام الدولہ بہادر ناصر جنگ سند تولیت آنجا معہ روضہ حضرت خلد مکان وفوجداری وقلعداری قلعچہ خلدآباد بنام ضیاء الدین حسین خان مرحمت فرمودند۔ چنانچہ میر غلام علی آزاد بلگرامی مدظلہ العالی ''متوجہ بہشت'' تاریخ رحلت نواب یافتند' ودرہمیں سال فردوس آرام گاہ محمد شاہ باشاہ ووزیر الملک اعتماد الدولہ قمر الدین علی خان بہادر رخت رحلت ازیں جہاں فانی بربستند میر صاحب آزاد مدظلہ السامی درتاریخ ہر سہ چنیں می فرمایند:۔

سہ رکن مملکت ہند از جہان رفتند — فتاد حیف سہ دریگانہ از کف دہر
برائے رحلت ایں ہر سہ یافتم تاریخ — نماند شاہ زماں باوزیر آصف دہر

ودیگر تاریخ بہ تعمیہ نیز میگوید۔ بیت:

گشت تاریخ چوں کشیدم آہ　　موت شاہ ووزیر وآصف جاہ

حضرت نواب قدسی جناب از اعاظم امراء دولت تیموریہ ہندوستان بود ہفتاد ونہ سال عمر یافت از آنجملہ بست سال در خدمت پدر بزرگوار خود گذرانیدہ وبست ونہ سال در عہد حضرت خلد مکان (عالمگیر بادشاہ) تا انتہائے دولت محمد شاہ بادشاہ برچار بالش امارت کامرانی کرد ' وقریب سی سال بحکومت شش صوبہ دکن کہ قلمرو چنیں بادشاہ عالیجاہ بود پرداخت وجمیع امراء عہد فردوس آرامگاہ محمد شاہ بادشاہ عیال او بودند ومراسم وآداب فرزندانہ بتقدیم میرسانیدند۔

عجب ذات ملکی صفات مجبول بخیر بود وباخلاق حمیدہ مخلوق وبصفات فرخندہ موصوف وشجاعت جبلی ودلاوری اصلی ممالک ستانی وجہانگیری می نمود وبہ سپہ آرائی وتیغ گذاری ' مخالفان را از دلاوریہائے عجیب وغریب منکوب ومقہور میساخت ' وبرعیت پروری وداد گستری عالم را رونق فراوان می بخشید وبعدالت ورزی وانصاف پروری ستمگاران را بسزا وستم دیدگان را بمدعا می رسانید بخطا پوشی وعطا پاشی مجرمان را بخشش میداد وبسخاوت سنجی وفیض رسانی مفلساں را تونگر میساخت ' دینداری وپرہیز گاری شیوہ قدیمہ او بود ' ودر ترویج احکام شریعت غرا واجرائی اوامر ملت بیضا نصیبہ وافر داشت ' ازین جہت اہل اسلام غازی گفتند واز بسکہ نیت صاف وہمت عالی وحوصلہ فراخ وشجاعت ذاتی وبخت بلند وطالع ارجمند داشت بہر طرف کہ رومی آورد ظفر وفیروزی بطریق استقبال در پیش می آمد۔ نظم:

ہر جاہ کہ بہ جنبش رسیدہ　　اقبال برہنہ پا دویدہ

شیران جہاں شکار کردہ　　وزمور چکاں کنار کردہ

حقا در سخن دانی ونکتہ فہمی ولطیفہ گوئی ومدعا شناسی نظیر خود نداشت ' وشعر متین ومضامین رنگین می گفت ومی بست ' وفضیلت وعلمیت درست داشت ' فضلا وشعراء وفقراء را اعزاز واحترام میکرد وبان جماعہ رعایت واحسان میفرمود ' وسر آمد فضلائے روزگار وسر دفتر شعرائے نامدار امرزا بیدل علیہ الرحمۃ ہمیشہ معترف او بود (وطرفہ اینکہ) در مدت ریاست دکن احدے را حکم بقتل نکردہ احیاناً اگر کسے قابل قصاص می شد حکم بحاکم شرع می نمود کہ بموجب امر شرع اطہر بعمل آرند چنانچہ این جہان فانی تنگنائے ظلمانی بعلاقہ متصدیگری صدارت کل یعنے شش صوبہ دکن دریافت کردہ کہ ۳ لکھہ روپیہ سالیانہ بدستخط خاص سیوائے انعامات بادشاہی واراضی مدد معاش در صوبہ جات دکن بطریق یومیہ ودر ماہہ وسالانہ بارباب استحقاق واردین وصادرین ہر دیار عرب وعجم وروم وشام وایران وتوران وحج رومی رسید ' دریکتاریخ زیادہ از ہشتاد ہزار روپیہ جہت خیرات فقرا بدستخط رسیدہ بود از خزانہ ہمون وقت بہلہ بردار رسانید وبست وچہار ہزار روپیہ بطریق ہنڈوی معرفت متصدی بندر مبارک سورت ہر سال بلاناغہ بمکہ معظّمہ میفرستادند۔ شریف مکہ معظّمہ نام بنام بہر مستحق آنجا دادہ قبوض ہر کدام رامعہ افراد تقسیم آنجا در حضور معرفت خواجہ کمال الدین خان میفرستاد از راہ نوازش بصدر حضور می فرمودند کہ زر کم ومردم بسیار من نیتے دارم کہ زیادہ میفرستاد باشم۔

نواب عالیجناب را باوصف مشاغل ریاست ذوقے از علم وفضل بسیار بود

همیشه صحبتِ با فقراء وفضلاء وصلحاء وشعراء میداشت وخود هم فکر اشعار می کردند دیوان ضخیمے دارند واین چند ابیات را از آنجناب تیمناً بقلم می آرد۔

فرد:

تا شهید خنجر مژگاں یارم کرده اند　　سرمه در چشم قیامت از غبارم کرده اند

فرد:

افسوس که با طبع بتان نیست گوارا　　اے باغ وفا آب وهوائے که تو داری

فرد:

در خیاباں باغ نظاره　　آصف خسته را نهال کند

فرد:

از خفا هم نبود مطلب دیگر بخیال　　ایں قدر هست که آهونگهاں رم نکنند

فرد:

جوهر ذاتی ندارد احتیاج تربیت　　منت از صیقل نمی جوید دم شمشیر تیر

فرد:

آصف نهال خیر نشاند دریں سخن　　بار آورد ز باغ مراد جهاں بهی

فرد:

از نور فراق تو بود بسته لب ما　　گر کاسۂ آبی طلبد چشم پر آب است

فرد:

آصف ز حدیث نبوی می چشد ایں جام　　بے مهر علی آب ز کوثر نتواں یافت

فرد:

دل صد پارۂ ما زلف تو در بر دارد　　ایں چہ ما راست کہ یکسر ہمہ گوہر دارد

فرد:

از برائے کشتن تا کس نمی آید بروں　　کشتن ما سخت دشوار است سیماب ایم ما

غزل

تا بت شوخ بمن کرد نگاہے عجبی　　اضطرابی عجبی دارم و آہے عجبی
مردمان چشم ترشاں جہاں میگویند　　خلف مژگاں کجت ہست سپاہ عجبی
پرتو حسن ترا وصف نمودن نتوان　　گفتن روئے تو خورشید گناہے عجبی
برزنخداں وزلفت چونگاہم افتاد　　ریسماں عجبی دیدم و چاہے عجبی
میکشی گر قدم از جلوہ آں شوخی ناز　　می کشد آصف بے تاب تو آہے عجبی
دولت ز دستگیری فقرا بپا بود　　فانوس ایں چراغ دست دعا بود
زاند از نسیم جلوۂ محبوب طنازے　　بگوشم می رسد دائم ز ہر برگ گل آوازے
اگر ناخن بہ دل زد حسن زیبائش کہ جا دارد　　بہ دست نازنینش پنجۂ گیرا بود نازیبے
نمایں می کند خود را ولیکن دور تر از ما　　برنگ ماہ باشد وحشی با ہم فلک تازیے
زشوخی نیست برانگشت او بے حسی یکدم　　نمی بندد حنا بر دست از آنروز گلبازے
محبت نیست محتاج محرک طلب آصف　　بغیر از بال و پر ہم می کند سوئے تو پروازیے

الحاصل بے شائبہ وتکلف اوصاف حمیدہ وصفات پسندیدہ واخلاق حسنہ وآیات مستحسنہ وجلائل شمائل وجزائل خصائل آنجناب نصرت انتساب از تحریر وتقریر

بیرونست ' ازانجا کہ قدرت قادر قدیر برحق حضرت رب العزت لا انتہا وابتدا است وفہم آن چون شمار قطرہ ہای باراں دشوار است کرا سرمایۂ ادراک وقوت دریافت آں تواند بود واعتقاد ایں خاکی نہاد وفانی بنیاد ابران رفتہ کہ در آفرینش سلاطین دوران کہ ظل اللہ ہستند ہیچ کس را در ہیچ عہدے بایں مزاج بحر امواج آیا دیدہ وشنیدہ باشد یا نشنیدہ باشد پس در جرگہ وزارت امراء زمانیان چہ رسد ' بغایت دانا وصاحب تجربہ وباوقار وفیاض بود تمامی کارہارا از روی فہمید ودانائی وآگاہی ہوشیاری مہام مرجوعہ بے اعانت دیگر نظام آوردے۔

نظم

چہ نیکو متاعیست کار آگہی　　مبادا ازیں نقد عالم تہی

کسے سر برآوردہ بعالم بلند　　کہ در کار عالم بود ہوش مند

کار ممالک جز بمردم اکابر نفرمودی اشرار ومجادیل (واراذل) واباطیل را بکارہا دخل ندادی تا نسبت صلاح وتقوی کسے مشخص نشدی عمل نفرنمودی ودر تنقیح حسب ونسب مبالغہ نمودی اگر بعد سپرد عمل در کسے نقص ذاتی وصفاتی ظاہر گشت فی الحال تغیر دادی۔

نظم

ندہد ہوشمند روشن رای　　بفرومایہ کارہائ خطیر

بوریاباف گرچہ بافندہ است　　نبرندش بکارگاہ حریر

اکثر می فرمودند کہ جملہ مردم را بیک نظر نباید دید موازنہ حال ہر یک نگاہ باید داشت اگر نوکر اصیل ونجیب را بے اعتبار وخوار داشتہ بد کہر وفرومایہ را نوازش باید کرد ہمچنان است کہ

سلاح سر بپا انداختن واسلحہ پا را بر سر بستن کار شمشیر بکار دو کار سنان را بسوزن کردن وکار دست را بپا وکار گوش را بہ بینی فرمودن است۔ فرد:

بود پا از برای رہ سپردن　　نباید دیدہ را چون پا شمردن

قال النبی ﷺ : "لا تعلق الجواهر فی عناق الخنازیر" تا آخر عمر با سفہائی انام ہمزبانی نکرد وارا ذل وہزال را در مجلس خود راہ نداد۔

گویند سکندر نام رئیس بازار کہ سالہا خدمت کردہ بود وہنگام سوارے نہضت سفر اندرون شہر گل کلاں واقع بلدہ خجستہ بنیاد پنج عدد قرص نان باقرخانی را بطریق تفاول گذرانیدن درسواری مبارک معمول خود داشت پنج روپیہ نقد بہیلہ بردار موافق حکم باو می داد بمقربان بارگاہ التجا آورد کہ اگر نواب والا جناب با او ہمزبانی نمایند بسیاری از نقد وجنس پیشکش کند ' چون این معنیٰ بعرض والا رسید پذیرائی نیافت فرمودند کہ ہم زبانی بامیر بازار مہابت را از دل عوام زائل می کند چہ گنجائش کہ بطمع زر باینمردم ہمزبان شوئم۔ القصہ مظہر اوصاف پسندیدہ ومصدر اخلاق گزیدہ بود۔

امراء را گاہی از وقوع تقصیر تازیانہ نزدی ودوری بقصاص حکم تمودی فاما محض از افضال لایزال حضرت ایزد متعال صلابت ودہشت آن قدسی جناب در دل امراء قوی بود کہ ارکان دولت ومردم غرباء در معاملات ومناقشات در عدالت مساوی بودند۔

در جمیع امور عدل را کار فرمودی بخوف قہر وسیاست احدی را قدرت نبود کہ قدم از جادۂ اطاعت بیرون نہد ' واوامر ونواہی را کماینبغی رعایت نمودی وضوابط وقوانین مملکت را کہ در ایام فرماں روائی شاہزادگان بعد رحلت حضرت خلد مکان مختل ومندرس

شدہ بودند بتجدید استحکام واستقامت دادی ' وبنائے عدل ورأفت را اساس نہادی۔

نظم

عدل نورست کز وملک منور گردد　　وز نسیمش ہمہ آفاق معطر گردد
عدل پیش آر مراد دل درویش برار　　تا ترا آنچہ مرادیست میسر گردد

وازنوادرات آنکہ درایام جوانے ہم از جمیع امور مناہی تائب وبادائی فرائض نماز تہجد واشراق وچاشت ودیگر نوافل وموافقت جمعہ وجماعات قیام داشتی ' واصلا بے وضونمی بودی' دورخانہ ہائے مشائخین بزرگ رفتی ' وبعد از نماز جمعہ زیارت مقابر کردی ' وپسران وخویشان میت را انعام وخلعت دادی وجاگیر ومناصب ومواجب ووظائف وتعلقات وخدمات موروثی بحال داشتی ' ومراعات ارث مسنون پنداشتی۔ قال النبی صلی اللہ علیہ وسلم: "من قطع میراث وارثہ قطع اللہ میراثہ فی الجنتہ یوم القیامۃ" دنیارا خواب وخیال وزندگانی رانقش برآب انگاشتی محیط رادوست ومصرف راعدوالبتہ گماشتے۔

نظم

بدانش بزرگ وبہمت بلند　　بہادر دلیر وبدل ہوشمند
نہ رایش نہ تدبیر محتاج غیر　　نہ امضائی دانش بجز محض خیر
نہ در شہر محزوں نہ در کوہ ودشت　　خیانت در اندیشہ کس گذشت
اماں در زمانش بحدے رسید　　کہ منسوخ شد رسم قفل وکلید
بیزوی مردمی وفرہنگ خویش　　بگردوں برافراش اورنگ خویش
بایں دانش وراء وآئین وفر　　گماں در نیاید کہ باشد بشر

اگر آتش قہر افروختے — بیک شعلہ زاں کشورے سوختی

بکوہ از کمین سایہ انداختی — چو نچ پیش خورشید بگداختی

بخشم از سوئی چرخ کردی نگاہ — شدی تیرہ رخسارہا خورشید و ماہ

برفتند و بردند نیکی بسی — چنین نیکنامی نہ بردہ کسی

زہے نیک نامی کہ تا این زمان — چو خورشید روشن بود نام شان

فرد: نماند نام در دوراں کسے را — کہ فرزندش بماند یادگارش

☆☆☆

بسم الله الرحمن الرحیم

وصایاہائے نواب[۱]

وصایا ہائے نواب مغفرت مآب نظام الملک آصفجاہ غفران پناہ علیہ الرحمۃ والغفران کہ بالمشافہ بنواب نظام الدولہ میر احمد خان بہادر ناصر جنگ شہید وقت رحلت خود چہارم شہر جمادی الآخرہ ۱۱۶۱ھ یکہزار و یکصد وشصت و یک ہجری روز دوشنبہ درسواد برہان پور برزبان مبارک رحی ترجمان رفتہ۔

اول : آنکہ رئیس دکن رالازم است بامرہتہ کہ اینہا زمیندار این ملک اند کہ بہ آشتی خواہد وبموافقت ومصالحت سازد وداب ورعب اسلام مستولی دارد کہ از جادۂ خود قدم بیرون نگذارد وپاسبان شرایط دینداری باشد درشروط عمدہ شرط اینکہ در ملک دکن ازفوج اینہا ملک گیری نکند۔

دوئم : آنکہ درانہدام بنی آدم کہ بنیاد رب العالمین است (تیز دوی نکند) ودرمندی انگیزد (کہ دانا وبینا اوست) وبفہمد کہ اینہا مثل خوشہ ہائے جو وگندم وجوار اند کہ ہرسال میرویند درین کار بخوف تمام پیشتر از پیشتر احتیاط بکار برند مگر مجرم سقیم را بحکم خود بہ قاضی دراصل متحمل بار ایں امر خطیر اوست تفویض نماید اوداند وکار او۔

سیوم : آنکہ زندگانی خود مدام درسفر جوید کہ ہرروز منزل نو وآب نو وسایہ خیمہ راشعار خود سازد کہ بسا انتظام امور ریاست وانضباط کلیات درواست مگر وقفہ بقدر

---

۱. این وصایای نواب آصف جاہ درتوزک آصفجاہی، میر علی تجلی، چاپ حیدرآباد نیز ثبت است

ایام چھاؤنی ورخصت وتعیناتی مردم نوکر پیشہ وسپاہ بقدر مناسب وضرورکہ قطع نسل بمیان نیاید وباخود خدائے تعالیٰ نگردد۔

چہارم : بافضال ایزدی وتائیدات سرمدی کارہائے خلایق کہ متعلق بخود است آنرا بعد ادای فرض خمسہ وشکریہ اقتدار واعتبار خدا باید داشت کہ اوقات عزیز خودرا بغور تمام بہ تنظیم امور متعلقہ بخود چہار چہار گھڑی بہر یک کارہا تقسیم نماید ودر ہر کار وقت رابیکار ندارد کہ خلل درکارہا نپزیرد توجہ مدام در انضباط کلیات گمارد وجزیات فرع کلیات است اصلا ضائع نمیشود خود بخود بہ تنسیق کلیات می انجامد۔

پنجم : آنکہ بنای دولت ابدمدت این خاندان عالیہ ودودمان در ابتداء بعطای شاہان تعلقہ منصب صدارت حضور بسرفرازی جد ماجد نواب شہید سعید عابد خان مرحوم ومغفور مبرور است ' مع ہذا تقدیم وتعظیم ایں تعلقہ تیمنا برسائر امور معظّمہ لازم گشتہ واستمداد ہمت از فقرای باب اللہ خواستن وسبقت در سلام علیک کہ سنت مصطفوی است از خود نمودن ثواب عظیم حصول ورحمت آسمانی نزول دراں است موافق احادیث اعظم نصیب باو۔

ششم : آنکہ زمین وآسماں از بنائے قدیم خلقت است وخلق خدا ہم ازقدیم' خلیفہ زمین راشاید کہ بقدرت کاملہ اوخوب غور کند وندانند کہ درزمین فقط حصہ ماست لازم کہ بہ ادائی حمد الٰہی خودرا متعہد احوال اینہمہ ہا فردا فردا دانستہ اتلاف حق احدی از وارث نکند تا روز بیم ماخوذ نگردد۔

ہفتم : آنکہ دکن عبارت از شش صوبہ دارد ودر ہر صوبہ از سلف باشاہے معین

بود۔ وہر یک امراء ووزرا وارکان (دولت) متعدد ولکوک سپاہ موجود داشت بعد تسخیر ایں ملک از ہمہ ہا در عہد حضرت خلد مکان ریاست اینجا بیک تعلق گرفتہ ' سزاوار آنست کہ خبر گیری ہر خاندان ماسبق مامور نمودن بکار ہائے سرکار بقدر لیاقت ہر شخص نوبت بنوبت از آنہا جملہ واجباتست وتعلقہ متعددہ بیک شخص ضم نباید کرد کہ تضایع کار دردست سر رشتہ این کار ہارا در ضمیر خود مدام جا باید داد و بمشیر ان خود تہدید لازم کند کہ از حالات مایحتاج ہمہ ہامی گفتہ باشند۔

ہشتم : آنکہ ریاست دکن عالم نوکر یست آداب بادشاہان کہ حقیقتا ظل سبحانی آنہا انداز خود فوت نکند کہ عنداللہ ماخوذ وعندالناس مطعون نگردند ' چنانچہ نادر شاہ (بادشاہ ہفت اقلیم کہ شاہنشاہ در ربع مسکون میگفتند) از وفور غلبہ بدہلی رسید واز فرط عنایات خود نظر بر من انداخت وروبرو بعطائے سلطنت ہندوستان خطاب کرد فی الفور عرض کردم کہ مامردم نوکر پیشہ مشہور بہ نمکحرامی وخود بدولت بہ بدعہدی شہرت خواہند یافت سیوائے این دو امر حاصل ازیں ارشاد دیگر ہیچ منفعت یافتہ نمیشود (بغایت) محظوظ شدو بآفرین وتحسین پایۂ مراتب افزود روز دویم کوچ کرد ومختار مختار ساخت۔

نہم : آنکہ در تقرر کارہای ادنی بعمدہ وکارہای عمدہ بادنی توجہ نباید کرد در ہر دو صورت کار سرکار ضایع میشود ' وچہ تقرر دیوانی سرکار بہ پورن چند کہ پایہ این مراتب نداشت ومحض ادنی بود چگونہ باشد وجہ اینست کہ امرای حضور قدر نعمت ماندانستہ بتکالیف شاقہ در ایجاب این تعلقہ اغماض ہا داشتند محض نفس شکنی آنہا وسزای اغماض آنمردم کافر نعمت در مجرائی او مصلحت دیدم از تدبیر خالے نبود ہرگاہ کارفرما درست بود کارکن ہر کہ

باشد باشد مضایقہ ندارد چوں پورن چند مذکورادم خوب برآمدہ درمقدمہ تحصیل زرجاگیر ات تختہ بردیوانیاں سابق زدہ سہ سال دیگراین رابیجا بکنند۔

دہم : آنکہ تاممکن ومقدور در جنگ مالی وملکی ازخوداقبال نشاید ونظر برتحمل ظاہری واستعداد خداداد بانی فساد محاربہ نباید شد کہ غیرت الٰہی البتہ نہ پسندد ' ''وماتوفیقی الا باللہ'' بقدرمقدوروامکان دررفع نزاع وخصومت کوشند کہ باصلاح انجامد مگرناگزیرولاچاراگربیند کہ این ہمہ سودندارد وطرف ثانی برخلاف است و''دم انا ولا غیری'' میزندامدادازحق طلبد وازمکان خودنہ جنبد وقبلہ رابرپشت گیرد واستمدادازقبلہ خواہدودشمن رامیدان دہندودرحفظ خودوکسان خودبسیارکوشندوازامداد غیبی فتح جویند ' دوم قدم استوارتمام وقایم دارند۔

یازدہم : آنکہ آنچہ ازآغاز ہوش بتجربہ رسیداز جملہ مردم بلاددکن مردم برہان پورو بیجاپورشایان اعتمادنمیشد ودرہندوستان مردم گجرات ودرولایت مردم کشمیربد بلااندا حترازواحتیاط ازینہالازم دارند۔ ہرچندکہ ولی وقت بودگفتہ آنہارابادرنباید کرد کہ دعائے بدفقراءواولیاء بآن بلادست۔

دوازدہم : آنکہ اسبابیکہ من موجود دارم دیدہ ہوشیارکوکہ معاینہ کند ودریافت ایں معنے نمایداگرقدم برقدم من نہندبہمیں مصارف موجودہ خداداد بہفت پشت اکتفامی نمایدواگرخواہدکہ بطورخودکشد سالے دوسالے نمی خواہدودولت برخیزد تایارکراخواہدومیلش بکہ باشد۔

سیزدہم : آنکہ میدانندکہ این ہمہ خزانہ موجودداشتن دررکاب ازچہ وجہ

باشد مبادا وقت بد اگر سپاه بهنگام وبلوای طلب وتنخواه خواهند حال آنکه از سه ماه حق طلب آنها در سرکار ندارم مگر محض برائے شما که فی الفور در چنین اوقات حکم تنخواه کنند۔

چهاردهم : آنکه بمقتضای بشریت بنایستی در پیری امرے سرزند و محل نو قرار یابد اتفاق شد از آنجا که مقدمه ناموس است بآل واولاد پاس آن مقدم وامداد واعانت آن ضرور۔

پانزدهم : آنکه زناردار ان دکنی قابل کشتنی وگردن زدنی (اند) بتجربه تمام هم آید وارشاد حضرت خلد مکان است که سرگروه ایں همه هادواند مورو ورام داس هرهمزن دولت اسلام که در قلعه محمد نگر مقید کرده ام ' در تقید اینها انتظام امور خود دانند و پندت خانه عبارت از قید خانه تمام اینمردم است از وقت حضرت عالمگیر بادشاه حکم بود هرجا که زناردار باشد برده قید کنند۔

شانزدهم : آنکه برادران صغار خود را بجای فرزندان خود دانسته پرورش نمایند و در تربیت کوشند و در افزونی مراتب آنها سعی موفور کنند غمخوار خود سازند که اینها قوت بازوے یکدیگر وتقویت ناموس اند ' وهدایت محی الدین خان صله رحم دارد در اصل بازو (شما) است وبفرط الطاف از ان خود سازد و در بند وشکست او نشوند وگوش بر سخن غمازان نه نهند وعوام را به خود راه ندهند ومرتکب منهیات نشوند۔

هفدهم : آنکه برخیزند وزود روید ومردم کارخانه خود هارا روزانه بکار خانجات سرکار مامور کنند وقایم سازند بخدا حواله کردیم خدا معین شماست وهدایت عطا فرماید۔

از استماع ایں کلمات هدایت سمات که از زبان گوهر ترجمان ارشاد شد۔

چنانچہ بنواب نظام الدولہ بہادر ناصر جنگ رقت گرفت آہستہ لب جنبانید ند کہ از گریستن یک لحظہ چہ میشود گریستن تمام عمر باقیست ' بفاصلہ دو گھڑی کلمہ طیبہ یاد کردہ متوجہ بہشت شدند۔ واز ہمیں فقرہ ''متوجہ بہشت'' تاریخ برمی آید۔

تمام شد وصایائے عالیہ وخدا بخش خان خواجہ سرا کہ معتمد خدمت حضور پرنور بود ودر انوقت یکسرانی می کرد ' وبایں فانی محبت والفت تام داشت وخیمہ بخیمہ متجاور فرود می آید ' نقل می کرد کہ ہمگی نوزدہ وصایا بود دو اصلا یاد نماند۔ (بفضلہ و کرمہٖ تتم الصالحات)

تمام شد

☆☆☆

بسم اللہ الرحمن الرحیم

مناقب والامراتب

مناقب والامراتب سراسر ہدایت جناب مستطاب حضرت نواب آصف جاہ علیہ الرحمۃ والرضوان آنچہ ایں فانی بلاواسطہ غیر بگوش از الفت نیوش سماعت نمودہ وبعض ازمعتبران حضور پرنور حاضر باش یافتہ برصفحہ یادگار ثبت می نماید۔

مناقب اول: از نادرستی احوال بادشاہ ومردم خیالی وزراء وامراء دہلی بعد فتح جنگ دلاورخاں وعالم علی خان یکبارگی مبارز خاں صوبہ دار حیدرآباد را ہوائے نخوت وغرور وتکبر وپندار درسر پیداشدہ' جناب عالی ومتعالی بمقتضائے مآل اندیشہائے دوردوار ونیرنگیہائے فلک غدار کج رفتار محمد انورخان صوبہ دار برہان پور را بفہمایش مبارزخاں مع فرمان بادشاہ فرستاد کہ بے موجب مجوز خونریزی انسان وحیوان وہنگامہ آرائی قتال وجدال جماعۃ مسلمین نگردیدہ بحضور بادشاہ عالم پناہ بدہلی بروند اگر ازتغیر من سند صوبداری (۱۰۶) دکن باردیگر بادشاہ بشما عنایت ومرحمت خواہند فرمودہ اقرار آنکہ من بشما جنگ نخواہم کرد ' مبارزخان نظر برکثرت جمعیت وفوج کہ چہار چند افزون تر وسرداران نامی باخود رفیق داشت اصلا خریدار سخن زبانے محمد انورخان نگردیدہ سہ مرتبہ جنگ جنگ برزبان راندہ یکبارگے بعد رخصت نمودن محمد انورخان بہ ہیئت اجتماعی ازسوار وپیادہ بے شمار وامرای نامدار بکوچہائے طولانی ازحیدرآباد یلغار

نمودہ بنواح شکر کھیڑہ پروانہ وار رسیدہ مہیای جنگ شد ' جناب عالی از اورنگ آباد کوچ نمودہ بقدر چہارم حصہ ہم فوج و پیادہ ہا ہمراہ نبودند با توپخانہ سرکار و فوج خود ناچار متوکلا علی اللہ تعالی سر بسجود نیاز نہاد بہمگی ہمت وتمامی نیت با عجز خود دعا خواستند کہ یا ذوالجلال والاکرام تو دانا و بینا و علیم و آگاہ دلہا است مخالف (قوی) یکصد و پنجاہ کروہ مسافت راہ طے کردہ و من از چہل گردہ کوچیدہ ام واو بہ تکبر وغرور ونخوت و پندار خود جمعیت فراہم آوردہ قتل ہزاراں بنی آدم میخواہد و من روادار ہلاک پشہ ومگس و مورچہ نیستم' واو بر خونریزی ناحق کمر بستہ و من برضا و تسلیم خود استوارم ' واز ہمہ حال با جمیع توابع ولواحق خود را در پناہ اخص الخاص دادہ تن بتقدیرام ظاہر و باطن آشکار او نہاں بر تو ہویدا ست ' الہام غیبی نوید ذرداد کہ قبلہ را بر پشت بگیرد و امداد از حبیب ما طلب کند و توپ خانہ را این طرف بر کنار نالہ قایم دارد و ہر کارہ ہای آن طرف را بانعام و اکرام (شادماں کند) واز ان خود نماید کہ مخالف را از ورود نالہ خبر نہ دہند۔

جناب عالی متعالی (بعد نزول القاء غیبی) فورا آگاہ گشتہ (تجدید) وضو نمودہ دوگانہ نماز ادا کردہ پنج ہزار روپیہ از خزانہ طلبیدہ بر دیوڈھی زنانہ ہر کارہ ہارا معہ مردہ ونویسندہ آن طرف را (اخبار می نوشت) مخفی انعام مرحمت فرمودند آنہا آداب انعام بجا آوردہ عرض نمودند کہ کدام امر در جلد وی این عنایت میفرمایند کہ (سعادت ابدی دانستہ بجان ودل) بجا آریم حکم شد کہ نالہ ہا یلہ را در فردا خبار ساقط کردہ بنویسند ' آنہا تسلیمات بجا آوردہ رخصت یافتند خود بدولت بترتیب و تقسیم فوج ونقشہ یمین ویسار لشکر توجہ فرمودہ آہستہ ونرم بگوش داروغہ توپ خانہ خود ارشاد کردند کہ در نصف توپ خانہ

مبلغی یعنی خوردہ کہ آنرا فلوس گویند پر کنند و باقی نصفی توپ خانہ را موافق معمول از گولہ ہا پر سازند چنانچہ بدانموجب بعمل آمد یکپاس چہار گھڑی ہنگامہ آتش توپ خانہ در کار زار بود کہ نسیم فتح و فیروزی بر غازیان اسلام وزید ' مبارز خان بقتل رسید واز کشتہ ہا پشتہ ہا شد وشادیانہ نصرت بلند آواز گردید حکم شد کہ احدی از جای خود نجنبد ' وقلمدان مقتول را از بالائے فیل سواریش بیارند چنانچہ قلمدان از نظر مبارک گذشت خود ملاحظہ میفرمودند کہ چند خطوط مردم لشکر ورفقائے خود دران قلمدان موجود اند ' ہمہ خطوط را یکجا کردہ پیش خود نہاد عضد الدولہ بہادر قسورہ جنگ را کہ در چنڈاولی بود طلبیدند واز ماجرائے خطوط رفقائے خود بیان نمودند۔ عضد الدولہ (عوض خاں) بہادر گفتند بکرمی اگر خطوط بمن لطف می کنند (کہ خطوط ہمہ را مطالعہ کردہ) ہمہ ہارا بدہن توپ می کنم کہ بہ نتیجہ کردار مقرون شوند ودیگران عبرت گیرند وہمچو نمک حرامی نکنند جناب عالی فرمودند باشید واین کار را چنیں نشاید کرد از برای اینکہ حق سبحانہ تعالی بتصدق حبیب خود مارا فتح بخشید ورفقائے مارا از جان ومال محفوظ داشت اگر اینہا فی الجملہ از تقدیر خبر میداشتند چرا ہمچنین میکردند ' نظر بر احتیاط وموافقت بظاہر مناسب ہمیں پنداشتند کہ مبادا فتح اگر بطرف ثانی شود جائی نوکری ما مردم درانجا بے تلاش میسر خواہد بود مارا درینجا اول لشکر ومن بعد انصاف شرط است کہ ما مردم سرداری داریم برای این شکم کمینہ چہ فعلہائے (قبیح) ست کہ نمیکنم اگر از اینہا یک خطائے چنیں وچناں بمقتضائی بشریت بوقوع آمد درگذر مستحسن واولیٰ دارد ' ونادیدن خطوط ایں مردم ومطالعہ ناکردن رفع کدورت دلی ودفع کینہ از ہر یک مناسب ودرستے کار خود می دانم ' وبرائے کار وخدمت خود

مردم را از ولایت نخواہم آورد کار من ضایع خواہد شد و شما میخواہید کہ رفقائی ما را حق سبحانہ تعالی قایم داشتہ آنرا شما در توپ میدہند شما را برای این (چنیں کارہائے ناسازوار) نطلبیدم ' ہمہ پشتارہ خطوط را از دست خود بفیلبان خود عنایت فرمودند کہ سلیچی و آفتابہ گرفتہ تر کردہ زیر پائے فیل دفن کنند و بعد الدولہ بہادر خشمناک فرمودند کہ من بعد دوسہ گھڑی دیگر ورفع انتظار اخبار اطراف حکم ایستادن خیمہ ہا می کنم درایت قول برائے مردم متفرقہ ہولناک و پراگندہ و گریختگاں نصب می نمایم اگرچہ دیشب ہزاران مردم زندہ را طعام و آب و مکان میسر نشدہ و حیوان را دانہ چارہ بدستور نرسیدہ و در عجب حالات بخوف جان خواہند بود و ہم بمعالجہ مجروحان و بندقین مردگان می پردازم و مراتب ریاست خداداد را لشکر فراوان موبمو بلند می سازم بعد ازاں بتعزیہ و عیادت بار ماندگان و اقربائے مقتول متوجہ می شوم کہ فردا این چنین روز بیکسی ہائے بہمہ ہا در پیش است والا نہ بدبخت کسے است کہ بر خود غلط بودہ بمیل طبیعت خود کوشد و شکر نکند و بر پندار تکیہ کند و بتدبیر نازان گردد بوجہلیست ۔

و (بعدہٗ) خود بدولت از اینہمہ مرقوم الصدر بفرصت قلیل فراغ یافتہ بکوچہای تواتر و پیہم بسمت حیدرآباد توجہ نمودہ چھاؤنی کھمم فرمودند و از گرمی خبر فتح فیروزی و توجہ رایات عالیہ بر کھمم بعنایت الہی ملک سیکاکول و راجیند ری و مچھلی بندر و کوتور و سروا پلی وایلور و مصطفیٰ نگر و مرتضی نگر و آرکاٹ وغیرہ تعلقہ کرناٹک بیجاپور و کرناٹک حیدرآباد خود بخود در تصرف اولیائے نصرت رسید ' وقلعہ داران و پالیگران اطراف و جوانب ہمہ ہا سر از اطاعت نہ پیچیدہ بعرایض ہا و ارسال نذور معہ وکلای خود بہرہ ور فراند وختند '

واکثر بسعادت ملازمت رسیدند واستقلال خاطر خواہ حاصل ساختند وکام دل پیمودند۔

خوشاد ولت وزہے حوصلہ عالیہ جناب عالی متعالی کہ نشۂ اقبال یاوری وسعادت و بختیاری ہضم فرمودہ بہ تنظیم امور مالی وملکی ودور ونزدیک را نواختن وبمراتب ومدارج ودلجوئی ہمہ ہاودادرسی جزوکل وپروردن باز ماندہ ہائی مدعی وخبر گیری آنہا از وظیفہ وانعام وجاگیر ومعافی تکلیف نوکری کار ہر کدام نبودہ است۔

مناقب دویم : بعرض رسید کہ قلعہ داران دولت آباد سید مبارک خان وسید مجتبی خاں از راہ کوتہ اندیشیہا فراوان وبرخود ہا غلط بودہ قبائل عالم علی خاں وحسین علی خاں را درقلعہ مذکور جادادہ مال ومتاع وافر وجواہر ونقد اکثر زرایں واسباب بیشتر بدست کردہ تصرف خاطر خواہ نمودہ اند تنبیہ وسزا وگوشمالی بانہا لازم بودہ است ' بعد استماع این مقدمہ برام سنگھ منشی حکم شد کہ بہر دو قلعداران دولت آباد کہ اندرونی (قلعہ) وبیرونی حصار وشہر پناہ عنایت نامہ جات برنگارند بدیں مضمون کہ ''از پناہ دادن بقبایل سادات بارہہ موجب فراوان آفرین وتحسین گشتہ وتوقعات عظیم از شما ہا روداد ہر مطلبی کہ داشتہ باشند برنگارند انشاء اللہ تعالی پذیرائی دانند اسناد آن را فرستادہ خواہد شد بالفعل بقبائل مذکور بگویند کہ مقدر چنین بود آنرا چارہ نیست صبر باید اختیار کرد سوای سادات مقتول ہمہ چیز ہا میسر می توانند واگر بودن (در ملک) دکن بخاطر بود جاگیر سیر حاصل بقدر کفاف ہمہ ہا در ہر صوبہ کہ منظور بود مہیا است ' ودر صورتیکہ قصد وطن بارہہ در خاطر تصمیم جا کردہ است بدرقہ وراہ مید ہم وروانہ (آنجا) می نمایم''۔

چنانچہ قلعہ داران بعجز وانکسار عرایض نوشتند کہ از قبایل سادات استفسار نمودیم

ارادۂ رفتن وطن اظہار می نمایند ' از راہ فضل وکرم دہ ہزار روپیہ نقد ودوصد سوار معہ ودستک تعیناتی مرحمت شد وتنخواہ دو ماہہ نقد از خزانہ بسواران متعینہ نیز عنایت کرد وقبایل مذکور بارہہ رفتہ رسید خود بسواران رخصت حضور نمودند۔

مناقب سیوم: روزی از راہ نوازش بحاضران مجلس مخصوص خلوتگاہ میفرمودند کہ کارہائے حق سبحانہ تقدس تعالی بے شمار ولا انتہا وعجیب وغریب است ' اتفاقا در سرکار نواب غفران پناہ علیہ الرحمۃ والغفران یعنی نواب غازی الدین خان بہادر فیروز جنگ کاشمیری بعلاقہ دیوانی محیط سرکار بود ' ودر مزاج دخل تمام داشت ونعوذ باللہ این مردم بدقوم کہ مزاج حضرت را بے ہیچ از طرف من بغماز یہائے بیہودہ برگردانیدند بحدیکہ غفران پناہ مزاج جہاں پناہ را ہم ازیں جانب سوء مزاج ساختند کشمیر عبارت از خوبے است از قوم نیست ' چنانچہ روزے موافق معمول بہ دربار عالمگیر باشاہ رفتم باریابی نشد باز گشتم وبفکر مستغرق بودم وقت مراجعت از دربار دراثناء راہ دیدم کہ بر دوکان نان پزگان بسیار برائے لقمہ ہجوم آوردہ اند وپارۂ نان از نان سالم شکستہ نان پز بسگاں می دہد وسگان قوئ جسہ لقمہ راجست کردہ بدہن می گیرند ومیخورند الا سگے مادہ حقیر وناتواں وضعیف از ہمہ دورتر استادہ از گرسنگی بیتاب رمقی جان درچشم ہادارد ولقمہ از نان پز باو نمی رسد ' وسگان قوی لقمہ را باو رسیدن نمی دہند کہ تا او بخورد ' بخاطر آوردم کہ امروز (ایں) سگ مادہ را ہم درد خود یافتم در دل خود گفتم کہ اگر تو رحم برحال سگ مادہ می کنے خدائے تقدس تعالی برتو رحم خواہد کرد پالکی را ایستادہ کردہ دو روپیہ نقد را بدوکان دارد ادم کہ طعام شکم سیر بسگ مادہ مذکور بخوراند وقتے کہ سیر شود ماقی طعام را بسگان دیگر بدہد

واوہمچنیں کردومن میدیدم کہ سگ مادہ طعام شکم سیر خوردہ وبرزمین نشست وسہ مرتبہ بسوی آسمان دید گفتم حالا درحق تو دعامیکند ومن خوددرلبہا نرم نرم آمین آمین میگفتم۔

بعدازان بخدمت گارخود گفتم دوروپیہ روزمرہ ہرروز بنان پزمیرسانیدہ باشند ہمیں دستوراول مرتبہ طعام بسگ مادہ خورانیدہ آنچہ باقی ماند بسگان دیگر بدہد از انجا روانہ شدم تا خانہ خودرسیدم وخواستم کہ از پالکی فرودآمدہ اندرون خانہ بروم کہ یکبارگی کرزبردارخاصہ بادشاہ دررسید وحکم طلب حضوررسانید بازگشتم وحاضرشدم اسدخاں کہ متوجہ احوال بود موافق حکم درخلوت بردہ خلعت صوبہ داری بیجاپور وفوجداری کرناٹک وتالیکوٹہ مخلع گردانید حق سبحانہ تعالی چنین فضل فرمود۔

مناقب چہارم: بعدفتح جنگ مبازرخان مقتول رام سنگھ منشی سرکاردولت مدار بعرض رسانید کہ دراحکام فتح وفیروزی بنام منصبداران دکن وجاگیرداران وقلعہ داران صوبہ جات دکن ودیگرمردم اینجا کدام تاریخ باید نوشت ' بست سیوم محرم ۶ سنہ محمدشاہی جنگ روداد وتاریخ بست سیوم منحوس محض است فرمودند نحوست برمبارزخان افتاد ومارا ہموں تاریخ مبارک وارداست ہموں برنگارند "**کذب المنجم برب الکعبۃ**"۔

مناقب پنجم: درسفراتفاق مقامات برکنارکشنا افتاد مینا جانور بجای بادریشہ در خیمہ دیوان خانۂ مبارک بیضہ ہادادہ وروزکوچ ازانجا فراشاں سرکاربعرض رسانیدند ' حکم شدتا پرواز بچہ ہائی اوخیمہ ہمونجا قایم ماند ودوصد پیادہ متعینہ خیمہ معہ باربردارشد بعددوماہ چوں عرضی ہزرای وپیادہ ہاوعمالان نواح رسید کہ بچہ ہادر پرواز اندازان بعد حکم رفتہ کہ خیمہ درحضور بہ رساند۔

مناقب ششم : درویشے التماس گذرانند درسواری مبارک کہ در روضہ شاہ عبدالقادر قدس سرہ واقع ظفر دروازہ بلدۂ خجستہ بنیاد برائے خرچ اعراس وروشنائی وتیل وچراغ وعود وگل معین چیزے نیست فقرائے واردین صادرین جہت سر برائی قوت تصدیع کشند وتمباکو وحقہ طلبند ازینہا مامردم را قیام آنجا دشوار گردید ' دستخط خاص بر فرد التماس مذکور مزین کردید بدیں مضمون کہ خانقاہ محل نور است نور را با آتش وتمباکو چکار برائی دفع تمباکو کشاں کہ آتش بجان آنہا افتد تولیت آنجا بنام سید محمد مدنی مقرر شدہ سند بہ دہند ازان روز تولیت بہ سید محمد مدنی بلا شرط تفویض یافتہ بود وفرد مذکور ہنوز در دفتر صدارت حضور پرنور موجود۔

مناقب ہفتم : بعد جنگ دلاور خاں وعالم علی خان ومبارز خاں بفضلہٖ احدی (در دکن) کمر بستہ مستعد بجنگ نشد (مگر جنگ ناصر جنگ مجنونانہ ومعذورانہ بود الا) درسواری سفر روز کوچ عضد الدولہ بہادر وخواجہ عبدالرحیم خان بہادر وحرز اللہ خان بہادر وحامد خان بہادر ودیگر اقربائے عزیز (از راہ نافہمی ہا وعدم مزاج دانی وندیدن دربار سلاطین) بحضور جناب مغفرت مآب رسیدہ فیلان سوارے خود ہارا برابر فیل سواری خاصہ آوردہ بہ اماریہائے پر تکلف زردوزیہا بوٹہ درابر مقرلات سرخ ومکلل ودر خواصی خدمت گاران خود ہا نشانیدہ مورچھل بدست آنہا دادہ یکسرانی خود ہامی کنانیدند ' دراں اجتماع اصلا فیل سردار معلوم نمیشد وبر مزاج مبارک سخت ناگوار می گشت ' وصاحبان اقرب (ایں معنیٰ رالحاظ کردن نتوانستند) توفیق دریافت مزاج نیافتند '

روزے درعین سواری کوچ سواری خاصہ را نشاندہ از اڑہ کشاں حبشی سرکار

خواصی اماری خاصہ بریدہ امیرے رافرمودند کہ درخواصی بے سایہ نشستہ از دوپٹہ بکمر خود (خود بستہ از ہموں دوپٹہ یکسرانی) کند ومورچھل ہم موقوف شد ہمہ عزیزان ازقوع این مقدمہ بہرہ شعور پیدا کرد از آن روز بغیر طلب حضور اقدام درسواری نمیکردند ودور دور کسے جانب راست وکسے جانب چپ وکسے پیشتر از چنداول وکسے بعد چنداول و کسے پیشتر از ہراول ودیگرے قبل از ہمہ در بہیر بمنزل میرسد ہمہ ہا تعلیم یافتند وخود ہم ازاں روز احدی رادرسواری روز کوچ نطلبیدند مگر کسے رادل خود میخواست وبادب بود ومعروضہ او مقبول ومزاجداں راگاہ گاہے بعد استعداد والاخیر۔

مناقب ہشتم : در ۱۲ محمد شاہی بعد رحلت عضدالدولہ مرحوم سہ روز نوبت موقوف فرمودند وعنایت نامجات تعزیہ بہ نام سید جمال خاں وغیرہ (پسران مرحوم ودیگر ورثہ) شرف اصدار یافتہ بعد عطائی جاگیر بہ پسران مرحوم (بقدر حصہ وآسامی محلات را) درماہہ از خزانہ شامل محل تنخواہ قرار دادند و (وبرائے دیگر جاگیر مرحوم) پروانجات ضبطے جاگیر صادر شد وارشاد گردید کہ من امروز صوبہ دار دکن شدیم وفرد بدستخط مزین شد کہ ساختہ وپرداختہ عضدالدولہ مرحوم موقوف در دفاتر بعمل آرند (بدانموجب پروانجات موقوفی وضبطی از دفاتر دیوانیاں جابجا روانہ شدند)۔

مناقب نہم : در ۱۳ محمد شاہی فردی بدستخط خاص مزین کردند کہ زر سایر بلاد داخل خزانہ سرکار عالی (نمایند) وتنخواہ داران خلد مکانی یک حصہ موقوف دو حصہ تنخواہ وخلد منزلی دو حصہ موقوف یک حصہ تنخواہ دہند ودرانوقت اعیان حضور (کہ توفیق کلمۃ الخیر داشتند) بعرض رسانیدند کہ تنخواہ داران دریافتگی سالم بناء بر کثرت عیال مندی

بعمرت می گذرانند درکمی تکلیف سخت خواہند یافت ' فرمودند ماہم نیت داریم کہ بعضے ہارا اضافہ وبعض ہارا سالم و(اکثرے) راازسرنو جدید کہ مطابق معاش ندارند مقرر خواہم نمود مقربان حضور سکوت کردند مالطف دستخط مبارک احدی معلوم نکرد کہ ساختہ خلد مکان بحال وکردۂ خلد منزل درمعنوی موقوف کردند فهم من فهم۔

مناقب دہم : حیدرقلی خاں درعہد فرخ سیر بدایونی دکن (ازعہد فرخ سیر بادشاہ) مامور بود بہ پشت کرمی سادات بارہہ لعین حسین علیخان دراکثر امورنافرمانی می نمود' روزے بخاطر مبارک رسید کہ شکوۂ مردم کہتر درحضور بادشاہ نوشتن سودندارد وشایان خود نیست بلکہ برکثرت حساد حضور اورا مستقل ساختن است ورخنہ درکارہائے خود گوار اندارم ' مع ہذا بہ رام سنگھ منشی حکم شد کہ عرضی برائے حضور تیار کند بدینمضمون کہ ''حیدرقلی خاں (مردم) کارداں وفدوی دولت خواہ ومعاملہ فہم ومتصدی رساوراست ودرست است ہمچوکس فدوی دولت خواہ بکاروخدمت احمدآباد گجرات کہ مکان خالیست اومدتیست کہ بسبب نبودن متصدی درست خزانہ آنجادرسرکارمی رسدوملک ہم بتصرف ازاں سرکاردولت مدارمی درآید''۔

چنانچہ عرضی درحضور رسید بمجردرسیدن عرضی حکم بحیدرقلی خان صادرشد کہ زود خودراباحمدآباد گجرات رساندوآن ملک رامقبوضہ کند اگرچہ ازنافہمی شماخاطر مامحظوظ نبود کہ مدام شکوہ نظام الملک بہادرمی نویسند ونظام الملک ازکاردانے ورسائی شمادرحضور معروضہ داشت مع ہذااین کاررابخاطر داشت نظام الملک صوبیداری گجرات تفویض کردم وبعد رسیدن حیدرقلی خان ازاین جاباحمدآباد گجرات خود بدولت ازراہ سرور

میفرمودند کہ الحمدللہ صد زاع را بیک کلوخ پرانیدم و من امروز صوبہ دار دکن شدم۔

مناقب یازدہم روزی در خلوت خاصہ از مشیران خود (حکایۃ) از بدنیتی مبارز خان مقتول حرفی بر زبان مبارک آوردند متہور خان بہادر عرض نمود کہ مبارز خان آنچہ نیت داشت نتائج آن یافت فرمودند کہ بگوید کدام نیت کردہ بود متہور خان عرض کرد کہ از نیت پدر بہ پسرش کہ در رکاب (حاضر) است معلوم خواہد بود فرمودند چوبدار (رفتہ) مبارز خان حال را بیارد ' چنانچہ موافق حکم در رسید و بر سلام گاہ سلام نمود خود بدولت بآواز بلند فرمودند بیائید بیائید خان مذکور آمدہ موافق معمول بر جائی خود نشست بعد فرصت لحہ ارشاد کہ راست بگوئید والد شما روز جنگ چہ نیت کردہ بود؟ رنگ بشرۂ مبارز خاں حال تغیر شد و مرغ روح در پرواز بال و پر کشاد ' خود را جمع کردہ عرض نمود عمر و دولت حضرت در ترقی بر مایان را حضرت خود پرورش کردہ اند پدر را نمید انم واز نیت او چہ خبر شد بار دیگر ارشاد شد سعادت مندی شما اظہر فاما بلا خوف از نیت والد بگوئید' مرتبہ دویم عرض کرد کہ از نیت و بطون پدرم خبر نیست ہر قدر کہ بعرض رسید و نتیجہ آں او دید ہموں راست خواہد بود ' ازاں بعد جناب عالی متعالی آب در چشم آوردہ فرمودند۔ الحمدللہ کہ از من در حق شماہا ہیچ بدی بوقوع نیامد و شماہا را بجائے فرزندان عزیز میدارم و مدام خواہان خیریت می باشم و پرداخت مرعی در ہر حال و جاگیرہا دادیم و تکلیف نوکری معاف نمودیم ورای آن جگر گوشہ ہائے خود را بشماہا دادیم و زنگ از آئینہ دل شماہا دور ساختیم ' بعدۂ فاتحہ نیز خواندہ کہ حق سبحانہ تعالی ہمچنیں توفیق مارا مدام عطا فرماید من بعد رخصت فرمودند ' اینہمہ زبانے مبارز خان مرحوم پسر مبارز خان مقتول است بلا

واسطہ سماع نمودہ بتحریر آورد۔

مناقب دوادہم: ایامے روز کوچ لشکر بود بعد فرود آمدہ بمنزل گاہ خود بدولت برائے نماز عصر در خیمہ دیوانخانہ مبارک برآمدند ملاحظہ فرمودند کہ در خیمہ دود و غبار بسیار جمع شدہ در صحن خیمہ خود بدولت درآمدہ نگاہ بطرف آسمان نمودند چون ہوا بند بود در آنجا ہم غبار فراوان دیدند بداروغہ دیوان خانہ کہ حاجی حسن نام داشت فرمودند چہ وجہ باشد اجتماع غبار را؟ او دست بستہ عرض نمود کہ درمیان احاطہ لشکر ظفر اثر چند دیہی اتفاق است ولچہ ہا (لشکر) آتش بدیہات دادہ اند بنابر بند ہوا غبار و دود جمع گشتہ و در خیمہ ہم رسید حکم شد اہتمامی حاضر شود و خود بنماز متوجہ شدند بعد فراغ نماز چون اہتمامی مجرا نمود فرمودند کہ من الوف در ماہہ بسواران اہتمام میدہم ترا رسالہ دار اہتمام نمودم از انجا کہ لچہ ہا آتش بدیہات می دہند تو بکدام کار خواہی آمد ' او حواس گم کرد و عرض نمود کہ غلام تقید بسیار دارد تا کہ دو چہار لچہ را دست و گوش و بینی آنہا بریدہ نشوند عبرت نمی پزیرند۔ مزاج مبارک برآشفت و فرمودند کہ " دست و گوش و بینی آدم را مثل خوشہ گندم و جوار و دیگر غلہ دانستی کہ ہر سال میروید (حکم شد) بکشید این ظالم را فی الفور تغیر دادہ" بداروغہ سقہ کہ حاضر بود اہتمامی مقرر فرمودند ' وارشاد شد خبردار باشید پے ایذا تقید و تہدید بایں کارہا بکار بردو نارسائی ظہور نکند۔

مناقب سیزدہم : شاہ غلام محمد نام بزرگ در دہلی مشہور از آفتاب بود روزے جناب عالی متعالی بدیدن آں بزرگ تشریف بردند و دیر نشستند بناء بر اینکہ بزرگ متوجہ بسماع بود اتفاق افتاد بعد وقفہ چندے دیگر جناب عالی قصد رخصت نمودند.

وپانصد روپیہ نقد بزرگ گذرانیدند درویش بزرگ فرمود بقوالان بدہند چنانچہ مبلغ مذکور موافق ایمائی بزرگ بقوالان مذکور مرحمت نمودند ازان بعد بزرگ فرمود کہ تعلقہ دکن بشما تعلق دارد اوز مدت ہا می شنوم کہ شما مدام خواہ نخواہ بعد یکسال کامل تعلقہ بمردم خود بحال ندارند بتقصیر خواہ غیر تقصیر تغیرے لازم است جناب عالی متعالی در جواب گذارش نمودند کہ مدت عمر در خدمت بزرگان گذرانیدیم الا ہیچ بزرگے گاہی این چنیں ارشاد باستفسار این مذکور متفسر نشد وجہ اینست کہ دکن عبارت از شش صوبہ است ودر ہر صوبہ بادشاہ معین بود وہر یک از لک سوار ودو لک پیادہ ووزراء وامرای متعدد باخود ملازم داشت ودر عہد حضرت خلد مکان عالمگیر بادشاہ تمامی الکہ دکن بتسخیر درآمد وبیک کس تعلق گرفت چوں امراء ووزراء آنجا ذی خاندان ہر کدام بے روزی ماندہ مع ہذا نوبت بنوبت تعلقہ وخدمت بآدم خاندانی کافتہ یافتہ (آدم بکار شناختہ) مامور میکنم کہ بے روزی نباشند وبدادن تعلقہ یکسالہ سرمایہ سہ چہار سالہ بہم میرسد سرمایہ او باتمام نمیرسد اورا بطعام وخوان میوہ یاد میکنم از خبر این معنی مہاجنان لشکر عنایات معلوم نمود بخوشی قرض می دہند تا کہ اورا بکار مامور مینمایم کار او خوب می چلد ہمیں قدر حساب مردم بخاندان وبیکار وبا کار وامتداد بیکاری آنہا بر انگشتان خود شب وروز در شمار داریم ودو تعلقہ را بیک کس ضم نمی کنم وبہ باریاباں حضور تہدید وتاکید است کہ از احوال مردم خاندانی وبیکار می گفتہ باشند (بزرگ فرمود بخوشی تمام کہ جزاک اللہ فی الدارین خیراً "شائستہ سلطانی توئی")۔

مناقب چہاردہم : روزے حکم شد بداروغہ دیوان خانہ کہ محمد انور خان وخواجہ عبداللہ خان را بدربار بارند ہندو موسوی خان را کہ در حضور بود بعلت تقصیر نازک مردہ

ہیبت از دیونخانہ موافق حکم او را کشیدہ بیرون کرد ومحمد حسن منشی از تغیر موسوی خان امتیاز یافت ومتہور خاں بہادر کہ امیر صائب تدبیر واز قوم افغان خویشگی بود در امور کلمۃ الخیر وسیلہ وقت کس بیکساں بود بہ غمخواری وپریشان نوازی ودلجوئی مظلومان ید طولا داشت ومزاجدان حضور پرنور بحدی بود کہ بالاتر از ودیگر نبود ' وبعد وقوع ایں ماجرا فورا در حضور رسید وباریاب خلوت گردید وبکلمات مرغوبانہ سرشتہ مزاج بحر امواج ہرگاہ بدست آورد بعرض رسانید اگر چہ خواجہ عبداللہ خان را حکم اخراج (از لشکر) صادر شد فدوی مستحسن دریافتہ برائے رخصت حضور اورا ہمراہ آوردہ در خیمہ آثار شریف در شفاعت نبوی ﷺ گذاشتیم جناب عالی فرمودند مغضوبان را از حضور رخصت نمی شود وخطائے عظیم سرزد از دست اوشما خود بے صرفہ چرا چنیں غیر متوقع عرض معروض میکنند فی الفور (تسلیم بجا آوردہ) آہستہ ونرم بگوش مبارک گذارش نمود (الحق وتصدق برارشاد ہدایت بنیاد فاما عبداللہ خاں) او بمصاحبت حضور پرنور در چہار دانگ مشہور وبایں اعتبار مغرور وسرفراز (ودستگیری عالمے نمودہ ومردم عمدہ کام ودل از وحاصل مینمایند) وبایں اختصار پے وقار "ضرب الغلام اهانت المولا" درینکار مارا ملحوظ است وفدوی را برنام این جناب عالی بدنظر اعتبار وحرمت او خود رفت وابروئے او در سرکا خرید شدہ مگر جان او باقیماندہ مالک جاں دیگر است حضرت باینکار غور فرمانید ہرگاہ ہمچو امیر معتبر حضور پرنور از نظر افتاد وبے رخصت حضور مغضوب حال بخانہ خود برود بدیہی ویقینی است کہ کنیز خانہ او در اطاعت او نخواہد ماند پس بزن وفرزند ودیگر توابعین وخلق چہ رسد دولت خداوندی مزید باد در آوان پیغمبران اگر تقصیری وخطای در امور عبادت الٰہی

واقع می شد عیوض خطا یک کمال (از و منجملہ کمالات او) می شمردند و باز می فہمانیدند کہ آیندہ نکند ہر قدر کہ "در عفو لذتے است در انتقام نیست" قطع نظر از ان ہمہ حالات کہ در شفاعت شفیع پیغمبر ﷺ خدا پناہ آوردہ ماچگانہ باشم کہ نوع دیگر (دم زینم) خود بدولت سکوت نمودند متہور خاں مذکور خواجہ عبداللہ خاں را از خیمہ آثار شریف آوردہ (بر سلام گاہ استاد و خود ہم برابر استادہ آدب بجا آوردہ) باریاب خلوت نمود عرض در دویم مرتبہ عرض کہ سراسر افسوں بود (چہ شرح دہد) کاری کرد کہ عقل حیران ماند فرد قلعداری بھونگیر صوبہ حیدرآباد بنام پسرش (مغضوب) بمعروضہ عجیب بدستخط خاص مزین کنانید و طور طور در خلوت و جلوت شریک قہوہ و طعام خاصہ موافق معمول قدیم نمود (و غریب تر آن کہ) بہ جہت آوردن محمد انور خان بخواجہ عبداللہ خان رو برو حکم دہانید و برائے عفو خطائے موسوی خان (منشی) کہ خطائے نازک سرزد بود فی الجملہ و برکشید۔

حق ایں است کہ ذات متہور خان بہادر ملکی صفات بودہ زبان خان مذکور در کام بجز کلمہ خیر نمی جنبید ند ' و در پرداخت نجبا و شرفاء و غرباء و آل امراء و اولاد و احفاد وزراء و دور و نزدیک ذی خاندان نظیر نداشت و بسا کس را تا درستی در حضور پرنور ہر متنفسی را بقدر شخصیت او از خانہ خود خبر می گرفت و در مزاج بدی برابر سر یمو نبود ہر کہ رجوع آورد او را نواخت و حاجتش روا می نمود ' مع ہذا مقبول بارگاہ (حق) بود و بر عالم و عالمیاں احسان ہائے آں مرد بسیار است و ہم ابد الآباد حسنات دایم و قایم و یادگار است مثل صمصام الدولہ صمصام الملک شاہ نواز خاں بہادر صمصام جنگ نام اصلی میر عبدالرزاق خان خوشہ چین خرمن الطاف و دستگیری اوست۔

مناقب پانزدہم :۔سالے قحط بنا برامساک باراں درخجستہ بنیاد رواداد وچھاؤنی آنجامقرر بود ' از جناب عالی بعلماء شہروفضلائے رکاب خطاب شدکہ در قحط دادن زر نقد اولا ست (یاغلہ خریدہ) خیر (نمودن) اولا ؟ بعضے ہا باختلاف (یکدیگر گذرانیدند منظور نشد) مگر کریم الدین خان کہ قاضی خجستہ بنیاد ولی اللہ بود خود رفتہ گذارش نمود کہ در ہمہ حال زر نقد اولاست دادن کہ بہمہ کارہا کارمی آید ارشاد شد حوش میفرمایند والا درخریدن غلہ از نام خریدی سرکار (قحط افزودہ خواہد شد) بہ محتاجین ومساکین صدقات خواہد رسید (وغلہ قدر و قیمت پیدا خواہد کرد) دیگر آنکہ آدمی را چند حوائج لابدیست پس غلہ کہ خیرات یافتہ آں رابفروشد تادفع حاجت خود نماید ایں مقدمہ مستحسن ندارد ودر انتظام این کار بغربا قباحت ہا عظیم است ' حکم شد کہ چہار لکہ روپیہ نقد از خزانہ بچہار کس دیانت دار تفویض نمانید تاہر کدام بامکنہ وسیع نشستہ بارہہ کردہ بغرباء ومساکین یک یک رابدہند ' چنانچہ درقلعہ ارک ومحمدی باغ ومقبرہ بیگم ومسجد جامع بعمل آمد وارزانی غلہ روداد وباران رحمت الٰہی نزول شد۔ جناب عالی متعالی بفراوان سرور دوگانہ نماز ادانمود شکر مزید نعمت ورحمت الٰہی بجا آوردند یادگاراست۔

مناقب شانزدہم : اکثر اوقات برزبان وحی ترجمان میگذشت کہ سبب ظہور آفات درسلطنت سلطان زمان وزمانیاں چہار امور است :۔

اول بیخبری بادشاہ از نیک وبدو حالات خلق خدا دوم مرتکب بودن بشراب علی الدوام (ومباشرت واہمال درکارہائے خود) وسیوم محبت یکدیگر امراء کہ باہم از افراط در

گذرو چہارم زردادن باراذل قوم۔

ونیز میفرمودند کہ بیچارہ آدمی سراسر عاجز تر است اگر بغور دریافت شود حق سبحانہ وتعالی فریضہ میخواہد ومحمد مصطفے ﷺ سنت وشیطان معصیت وملک الموت جان وفرزندان نان ' چہار چیز پشت آدم رابشکند دشمن بسیار دام بیشمار عیال پر قطار صحت ناساز دار نعوذ باللہ۔

وہم می فرمودند کہ ہر چہ میگویم بدنیائے کہ من برائے او باقی مانم واو برائے من باقی نمی ماند واگر او برائے من باقی می ماند من از برائے او باقی نمی مانم دنیا اگر چہ نزدیک است چوں رفتنی است دور است وآخرت اگر چہ دور است چوں آمدنی است نزدیک است زہے قدرت نمائی خالق کریم مطلق۔

مناقب ہفدہم : بارہا می فرمودند کہ درالکہ دکن درامور معاملات لازم ترین آنست کہ از سہ قوم احتراز باید (کرد) خصوص قلعہ داریہا رزنہار تفویض بایں مردم نباید کرد والا نہ دشوار سخت بعد خرابی معلوم خواہد شد یکے افاغنہ دویم دکنی سیوم مرہٹہ کہ اینہا دعویٰ ریاست دکن بوجوہات می نمانید وفریب ودغا کار عزیز اینہا است۔

مناقب ہجدہم : میفرمودند کہ حضرت خلد مکان درحویلی احمد نگر قطعہ زمین انعام بنام مستحقہ برطبق فرمان مرحمت فرمودند ومداری نام چیلہ باشاہ عامل احمد نگر بود باوجود چہار مرتبہ حکم برحکم صادر شدہ کہ (زودتر زمین مزروعہ) تجویز کردہ رود بمستحقہ مذکور بدہد او باظہار عدم خارج جمع بمواجب اظہار زمیداراں در ہر حکم مداہنہ می کرد روزے مستحقہ مرتبہ چہارم درسواری نماز جمعہ درمسجد جامع احمد نگر قابو یافتہ استغاثہ نمود کہ

سہ حکم بعامل رسید بہ عمل نیاورد ارشاد شد سر بسنگ زند مستحقہ فوراً عرض کرد قبول دارم سر ما باختیار ماست (کہ بسنگ توانم زد) مگر حکم حضرت کہ سہ دفعہ شد بعمل نیاید آں را بکدام سنگ بزنم مزاج باشاہ برآشفت چیلہ را موافق حکم پابزنجیر نمودہ در پندت خانہ (کہ عبارت از قید خانہ است وزنارداران دکھنی را در آنجا گرفتار نمودہ مینمودند) بردہ مقید ساختند وتعلقہ تغیر گشت ودو روپیہ روز مرہ بمستحقہ از بہیلہ رکاب مقرر شد از آں ایام بپادشاہ معلوم شد وفرمان زمین انعام مرحمت نکردید (ازاں وقت زمین انعام کہ ہلاکت باہل انعام صریح است موقوف کردید ' درماہہ ویومیہ مرحمت می شد میگویند درہموں)

ازمحلات عرضی مداری چیلہ ازنظر مبارک گذشت کہ بدیں مضمون:

درعمل دارے مداری خوار شد

(بادشاہ برہمون عرضی) مصرع دویم برالتماس اومزین بدستخط شدہ برتافتند۔

خوب شد مردک چراشقد ارشد

درہموں سال میگویند ارتحال بادشاہ اتفاق است حضرت جناب عالی ہم اراضی سیوای دوسہ بدستخط عنایت انعام نکردہ ازہمیں واسطہ کہ زمیداراں نخواہند داد وخرابے کار صاحب انعام دروست۔

مناقب نوازدہم : آوردہ اند کہ جعفر علی خاں از تعلقہ معزول شدہ درحضور رسید ومتصدیاں سرکار زیر محاسبہ کشیدند چوں عامل معزول باز ملازمت نمی یابد از دربار باز ماند واو برکشش متصدیان درمحاسبہ ایستادگی نمود پورن چند دیوان سرکار بود چوبدار از نام حضور نزد جعفر علی خاں فرستاد چوبدار رفتہ چرب زبانی کرد خاں مذکور غیور مزاج بود

چوبدار راز یر سلاق آوردہ پورن چند ایں معنیٰ را دستاویز کردہ عرض نمود۔ حضرت عالی جناب نجا پرور بکنہ مغز سخن رسیدہ بہ پورن چند فرمودند کہ مردم ارازل را پیش ہمچو نامور غیور مزاج نفرستادہ باشند چوبدار ظاہراً بد زبانی کردہ بسزائے خود رسید برائے پاجی ہمچو کس (سردار نامور و عمدہ را) رنجیدہ نمی تواں کرد پورنچند موافق حکم شخصے فہمیدہ را فرستاد جعفر علی خاں در جلدوی محاسبہ فیلان واسپان وشتران واسباب دیگر نوشتہ دادہ و بنظر انور گذشت جناب عالی متعالی بمقتضائے قدردانی وعمدہ پروری ونجا نوازی بہ پورن چند خطاب کردند کہ ایں اسباب اسباب معاش اوست در سرکار ما خواہ در جائے دیگر بردہ بہمیں اسباب زندگانی خواہد کرد ایں اسباب نمی تواں گرفت وبکاری جلد مامور باید کرد کہ ہم از محاسبہ پا بجا ماند وقوت بسری کند چنانچہ ہمچو بعمل آمد الا پورن چند علاج ہلاکت جان جعفر علی خان مفت کردہ بود زہے قدردانی نواب عالیجناب وناقدردانی مدار کار وتعلیم یافتن طریقہ سرداری پورن چند نا معاملہ فہم است۔

مناقب بستم : می گویند کہ روزے دو سوار از رسالہ ابوالخیر خان بہادر برسواری برای تنخواہ خود ہا کہ زیادہ از دو ماہہ سہ ماہہ در سرکار طلب انہا نبود بلا واسطہ بخش معروضداشتند ہر چند نواب عالیجناب ارشاد فرمودند کہ بہ بخشی بگویند آنہا از خیر کی خود ہا باز نیامدند ومانع رفتار فیل سواری خاصہ گشتند از اتفاق آنروز ابوالخیر خاں بہادر حاضر سواری نبود نواب عالیجناب لحہ بسواری متوقف شدہ ہر دو کس را جواب دادند کہ برآورد خود ہا بیارند تنخواہ شماہا دہانیدہ خواہد شد آنہا قبضی نوشتہ با خود داشتند گذرانیدند وعرض کردند کہ ما بر طرف میشوم وباز رسائی مایان تا اینجا کے میشود چنانچہ از روئے قبض زر

ہمیں وقت بدہانند وفیل مبارک پیشتر روان فرمایند۔

سبحان اللہ مزاج بردبار عالی اصلاً برغصہ راہ نیافتہ ہموں زماں از خزانہ رکاب جہاں پرور خچرے طلبیدہ کہ زیادہ از ہفت صد روپیہ طلب نبود بدامن آنہا ریختند دو فیل سواری خاصہ را رواں فرمودند آں ہر دو سوار زر گرفتہ سلام رخصت نمودند ' بعد فرود آمدن منزل ابوالخیر خاں بہادر حاضر آمدند نواب والا جناب مخاطب کردند کہ دیدند مردم رسالہ خودرا از ما امروز بچہ معاملت در سواری کوچ پیش آمدند ابوالخیر خاں بہادر عرض نمود ''ناز بران کن کہ خریدار تست'' فرمودند نازبایں بے مزگی؟ ابوالخیر خاں بہادر سکوت نمود خود ہم یک لحظہ متامل شدہ فرمودند ما از حق ایشاں ادا شدیم ہر چند آنہا تقصیر وار بودند خوب حالا چہ باید کرد ابوالخیر خاں بہادر ایں مصرع التماس نمود۔ مصرع :

در عفو لذتیست کہ در انتقام نیست

جناب عالی متعالی تبسم شدہ فرمودند سوال نوکری آنہا بدستخط رسانند۔ زہے برداشت وزہے جان بخشی ہا است۔

مناقب بست ویکم:۔ از راہ فضل وکرم میفرمودند کہ مردم خاص برادری قرار دادم (شائستہ تدبیر وفکر بر جستہ وتمہید بر بستہ) کہ اکثر نجیب (الطرفین) ولایت دادہ اینجا (وارد) می شوند خصوص مغلے کہ ہمیں جا ملازم کردہ بمنصب ذاتی ونقدی امتیاز یابد وبخشی آنہا بطور نائب بخشے دکن شود وامتیاز ایں جماعۃ بالاتر ام ہمہ ملازماں کرد دواز نام برادری خاص ممتاز باشند من بعد بقدر شخصیت ولیاقت ہر کدام بعد دریافت شعور وحوصلہ ورسائی بکارہائے عمدہ مامور نمودن مارا آساں کردہ چنانچہ محمد غیاث خاں مشیر

وبالتو بیگ خاں وسید لشکر خاں وجمیل بیگ خاں (وحیات بیگ خاں) ودیگر عمدہ ہا در ہمیں خاص برادری نصیبہ یاوری برداشتہ اند وہر یک بمدارج اعلی رسیدند وے رسند لذت این کار (چاشنی بخش) نجبا وشرفا باختیار تمامتر است حسن تدبیر این امور مستحسن نہ درحوصلہ ہر کدام گنجائش پذیرد (وہر کہ داند داند)۔

مناقب بست ودویم:۔ درخلوتگاہ (روزے) از راہ نوازش بہ محتشم خاں بہادر بخشی الملک دکن فرمودند کہ خاندان شما عمدہ وپاس آں منظور بخاطر ماست کاغذ تعلقہ خودرا درخلوت گاہ نشستہ اگر بدستخط میرسانیدہ باشند اولا ست خان مذکور بعرض رسانید کہ عمر ودولت حضرت روز بروز درترقی وتزاید بادرتبہ بزرگان (ہمراہ بزرگان بود) بندہ نوکری جناب مستطاب دام اقبالہ اختیار کردہ است وآنرا عبادت می داند این مرتبہ مارا بدولت حضرت کم نیست وترک ادب نعمت خدا در دام دولتۂ از من نمیشود کہ متجربہ نمکحرامی بود ' ومردم دیگر کہ در بندگی والا اند ہر یک ذی رتبہ وعالی خاندان است چوں دانہ ہائے تسبیح درسلک واحد اند ازین مقدمہ ہمہ ہا تکلیف ایں چنیں البتہ خواہند کرد وقانون دیوان ودر بار دولت مدار درست نخواہد ماند ورفتہ رفتہ این معنی ' بعد چندی برمزاج اقدس ناگوار خواہد آمد عزت وحرمت ما مردم نوکر پیشہ بسلامتی ذات بابرکات تعلق دارد بخدمت گذاری سعادت وعبادت وخوش طالعی مایاں درظہور بندگے وغلامی وفرماں برداری است کہ از حبالۂ غلامی وبندگے قدم نگذاریم مستقیم واستوار نبوکری باشیم وبس ما مردم راجائے اندرون دل باید او خود است (حق سبحانہ وتعالیٰ قائم ودائم دارد۔ بیت:

نیستم نامید باایں ناتوانیہا کہ ہست

پایم از رفتار ماندالاسرم دررام تست)

مناقب بست وسیوم:۔ روزے برائے سیر باغ بیگم وبجہت تیاری آنجا حکم صادر شد واقع بلدہ خجستہ بنیاد روز دویم تیاری در باغ مذکور بعمل آمد داروغہ دیوان خانہ بعرض رسانید کہ بموجب حکم در مقبرہ بیگم تیاری است ' بمجرد سماع لفظ ''مقبرہ'' فرمودند کہ مبارک بشما باد بروید وحکم موقوفی سوارے فرمودند وبداروغہ فراش خانہ حکم طلب فرش از آنجا صادر شد ' معہذا از انروز نام مقبرہ در حضور بغرض نمی گرفتند و''باغ بیگم'' در گفتن ونوشتن بعمل می آمد بحدی کہ اگر امیرے فوت می شد بعد سیوم او معروض می شد بلفظ اینکہ ''فلانے صحت کلی یافت''۔

مناقب بست و چہارم: روزے از پیادہ ہائے متعینہ کردہ خیمہ مبارک یکی بندوق سرداد از اندرون محل حکم رسید کہ این بندوق کدام کس سرداده تحقیق نمایند ونام او ونام جماعۃ ورسالہ بنویسند چنانچہ مشرف دیوڑھی زنانہ فی الفور تحقیق نمودہ فرد تقید نام ودرماہہ ونام جماعۃ دار وہزاری نوشتہ اندرون محل فرستادند برفرد مذکور دستخط مزین شد برطرف فرمودند کہ قدر وقیمت باروت نزد من از جواہر وزر سرخ وسفید مافوق الحد است بہ وقت ضرورت میسر نمیشود چنانچہ از آن روز ہیچ احدے آواز بندوق نمی کرد مگر شب ھلال وپانزدہ آواز معمول قرار یافتہ در ماہ تمام یکمرتبہ دستور گرفت۔

مناقب بست وپنجم : (روز) ارشاد کرامت بنیاد شرف اصدار یافتہ بود کہ اگر نقصان لکھ روپیہ شود قبول است ' فاما عرض معروض مردم بے مزاج وبیوقت گوارا

ندارم ازاں روز در دربار بقدر توجہ مزاج تعلقہ دارانِ فہمیدہ بہ احتیاط تمام عرض می نمودند وماخوذ نمیشدند۔

مناقب بست وششم : بعد فتح ناصر جنگ سید لشکر خان بہادر نذر فتح گذرانیدند وبعد ازاں نذر دویم ہم گذرانیدند فرمودند کہ دوبارہ نذر از کیست؟ عرض کردند کہ فرزند ارجمند صحیح سالم بدست آمد آن نذر ہم قبول شد من بعد مرتبہ سیوم نیز نذر گذرانندند وعرض کردند کہ فرزند ناصر جنگ نام مبارک بودہ است وہم ببرکت نام آنجناب از میدان مجاربہ گریزاں نشد واین ہمہ قباحات قیاسی راحق سبحانہ تعالیٰ وتقدس محض بہ تفیل حبیب خود ونیت بخیر حضرت یکبار گے رفع دفع نمود آری آری فرمودند ونذور مقبول افتاد۔

مناقب بست وہفتم : بارکان خود فرمودند اگر از دو ماہہ ضابطہ برساتی از مردم سپاہ اخذ شود در عالم بہ بدنامی شہرت انگیز دوسود نکند تدبیر برجستہ را تاثیر تمام است ' معہذا دو ہزار از سایر برطرف نمودن ودو چہار سالہ موقوفی لازم کردن وہم حکم نگاہداشت پنج ہزار سوار بسراسری سی روپیہ ساختن وسہ چہار رسالہ دار جدید را نواختن حساب برابر است بلکہ زیاد از دو ماہہ۔ ضابط کفایت است ہمیں کار در بدنامی است وہمیں کار بعنوان مقصود حاصل ماست ورفع بدنامی۔

مناقب بست وہشتم : شاہ عنایت محبتے درویش در پرنیشہ از اولیاء اللہ بودہ اند ' روزے بالمشافہ بجناب عالی فرمودند کہ '' تو مقبول الہی است وجمعیت دینی ودنیوی نصیب تست، من ہم چنین میخواہم کہ شریک وتعین دولت ہر دو جا باشم از رایات

منصورہ یکے رایت رابنام فقیر مخصوص قرار دہند و برکات وفتوحات راازان بعد در دولت خود ملاحظہ کنند'' جناب عالی گفتند کمال آرزوئے من است چنانچہ بچہار شئے لشکر کہ سہ بخش دارد واز ہمہ بلند است ونقشہ تمام لشکر از قیام اوست بغایت مرتفع واز دور نمایان میشود بنام شاہ عنایت مشہور ومعروف چہار دانگ است مخالفاں ترمی قد از وست۔

مناقب بست ونہم : روزی محتشم خان بہادر بخشی دکن حکم شد کہ عضد الدولہ بہادر در امور ریاست سخت قباحت نافہم اند واز تدابیر ملکی ومالی محض بے خبر صرف جوہر شجاعت ذاتی دارد ' چنان چہ از حرکات نامستحسن سینۂ مامدام در سوز وگداز است۔ مرہتہ ہائے نامی رامثل باجی راؤ وچندر سین وراؤ رنبہا جی وسلطان جی سر لشکر راجہ ساہو رابرائے رخصت پیش ایشان میفرسیم تعظیم اینہا زنارداراں تواضعہا ندان نا کردہ ارادہ می نمایند وہم مارا از تعظیم اینہا بطبیعہ ممانعت دارند وعلانیہ میگویند چند سال کفار را تعظیم نخواہم داد ودینداری بدنیا بدل نخواہم کرد معہذا خود رفتہ بفہمانند کہ تدابیر ملکی دیگر من بطورے اینہا راازان خود کردہ ام والا اینہا زمیدارایں ملک۔

وحضرت خلد مکان از وفور غلبہ بعد تصرف نمودن خزاین ہندوستان نتوانستند اینہا رابرہم دہند وچندین خاندان تہ وبالا گشتہ وسود نکرد وبہ حکمت عملی اینہا رامن رام کردہ بقدم ودم جانفشانی ملازم ساختہ ام بیک نادان تعظیم ہمہ تدابیر گویا بر بادمی دہند۔ محتشم خاں بہادر حسب الامر نزد عضد الدولہ بہادر رفتہ مراتب ہا ابلاغ نمودند سود نکرد وعلاوہ مواخذہ خدا بخش خواجہ سرا از خان مذکور آغاز شدہ کہ بے وقاری منصب بایں مرتبہ کہ بخوجہ ہا میدہند کدام جا اینہا شمشیر آرند خان مذکور آمدہ ہمہ ہا حرف بحرف

گذارش نمودند فرمودند فکر دیگر کرد خواہد شد خوگر بد وضعی از زندگانی ایں مردم قباحت نافہم نادان کم اندیش دشوار بر ملا یقین است خدا حافظ باد۔

مناقب سی ام : از محالات بعرض رسید کہ ناصر جنگ در نظر بندی از کردار واعمال خود مقرون گشت فاما بر بدن ملبوس درست ندارد ' چنانچہ روز دویم آن چند تھان چھینٹ ملتاں خریدی شاہجہاں باد (از حضور) معہ نونیت رام پیشکار خانسامانی مرحمت شد پیشکار مذکور موافق حکم پیش ناصر جنگ تہاں ہا گذرانید۔ ناصر جنگ بعد ملاحظہ قبول نکردند نونیت رام مرد سنجیدہ بود بہ ناصر جنگ گفت (تھانہائے عنایت حضور واپس بردن در حضور مستحسن نمید اند ناصر جنگ گفت) ای عزیز این چھینٹ ہا بجہت عیال پوشی اسپان طویلہ لایق است بکار من نمی آید لاچار نونیت رام تھانان مذکور بحضور آوردہ باز وعرض کرد پسند نا کردنگرفتند حکم شد فرد خریدی تھانان حالی وفرد چھینٹ کہ در لباس ملبوس خاص است چنانچہ فی تھان قیمت ہفت روپیہ سراسری بود وفرد خریدی شاہجہاں آباد کہ بناصر جنگ عنایت شدہ بود فی تھان سراسری خریدی نہہ روپیہ بود حکم شد کہ نونیت رام معہ ہر دو فرد رفتہ خانساماں دوبارہ بردہ رساند چنانچہ مشروحا بمراتب عرض بناصر جنگ کرد بعد ملاحظہ ہر دو فرد بآدم خود گفتند بگیرند و بہ نونیت رام گفتند بروید وتسلیمات از من بجا آرید چنانچہ نونیت رام در حضور رسیدہ تسلیمات بجا آوردہ واین مقدمہ باتمام آمد ودر محلات خاصہ حکم رفتہ بود کہ در مقدمہ ناصر جنگ ہیچ کس عرض معروض آئندہ نکنند کہ خانہ برانداز عالم است ودر نظر بندی متعینہ افزودند وآدمان ناصر جنگ بالکل اخراج کردند وبارہا برائے بحالی خدمت گاراں قدیم بجہت تعیناتی

استدعا کردند منظور نیفتاد و پذیرائی نگردید۔

مناقب سی ویکم : درخلوت جناس مرسلہ خواجہ عباداللہ خان عامل سیکاکول ورا جبندری وتحفہ مرسلہ خواجہ کتہ عامل مچھلی بندر خود بدولت ملاحظہ میفرمودند بعد مخلصی بناصر جنگ وہم حکم احضار خلوت شد۔ چنانچہ چند تھان چھینٹ ہائے مچھلی بندر قلمکار تحفہ برنگ صوفیانہ کہ پسند خاص بود بناصر جنگ خطاب شد وخود بدولت تعریف بوٹہ وپرداز در یک وقلم کار تادیر می فرمودند ناصر جنگ مزاج معلوم نکردہ بے تامل برزبان راند کہ اگر برابر چھینٹ ہموں یک رو بوٹہ بایستی کمر بند ودستار ہم تیار کنانیدہ ہمراہ میفرستاد زیادہ تر لطف وخوبی پوشاک بود بمجرد استماع ایں کلمہ زبانی ناصر جنگ فرمودند استغفراللہ آن پوشاک نجبا نبودہ است مگر بوالہوسان خام خیال نو دولت ونادیدہ حال بے مغز ہم چنیں پسند دارند شمارا ہنوز از خوبی پوشاک کما حقہ علم کجاست ہرگاہ ہمہ چھینٹ معہ جامہ ودستار وکمر بند یک رنگ شد آن صفت درخت شد آدمی نماند ولطف دیگر دران یافتہ اند کہ چھینٹ دیگر ودستار دیگر وکمر بند دیگر حسن ونمک وخوبی ازان می افزاید ' ناصر جنگ سکوت ورزید ازان بعد بدمزاج شدہ یک عدد دہکد کے از گلو مبارک برآوردہ بناصر جنگ مرحمت فرمود رخصت دادند او تسلیمات بجا آوردہ سوار شدہ روانہ مکان خود گردید۔

مناقب سی ودویم : روزے بعد دو سہ ماہ برطبق تحریک اعیاں حضور پرنور قبل از دربار ودیوان بناصر جنگ حکم رسید کہ حاضر دربار شود موافق حکم بدربار رسیدند ' بعد مزین افراد مستحقین نوبت عرض معروض تعلقہ داران دیگر معمول دربار بود کہ ناصر جنگ

رسید ' بعد دستخط کاملہ مردم حضور اسپان سوداگری از نظر مبارک می گذشتند ' ازانجملہ اسپ تازی شوخ طبیعت بہ اسپان دیگر قرع می نمود وجلد بود سوداگر اانرا معیوب یافتہ از حضور براوردند ویکسو بردند بعد ازان از سریچہ بیرون کردند ناصر جنگ رنگ وروغن سمند اسپ رادرنظر پسند نمود عرض کردندان اسپ معیوب رادوبارہ اندرون طلبیدہ بتعریف جمال وعیال ومراد وسربلندی او درحضور برزبان آوردہ واصلاً ازعیب وخوبی او مطلع نبود خود بدولت ملتفت بکلمہ ناصر جنگ نشدہ برخاست فرمودند وبےکلمہ وکلام رخصت نمودند بعد رفتن درمحل سرا از بیشتر از پیشتر شکوۂ ناصر جنگ فرمودند وروز دویم آن فرستادن ناصر جنگ رابقلعہ قندھار کہ مقید باشد اتفاق افتاد خدام محل بعنوانہا عرض معروض نمودہ بمعافی تقصیر ناصر جنگ پرداختہ ازان بعد ناصر جنگ را روانہ حیدرآباد کردہ خود بدولت بارارده چھاؤنی متوجہ بخستہ بنیاد شدند۔

مناقب سی وسیوم : روزی درکوچ باثنای راہ بقدر نصف منزل نالہ دشوار گذار حائل بود خود بدولت فیل سواری استادہ فرمودہ گذر چھکڑہ واستراں وارابہ ہاو بہیر پیشگاہ بدشواری دریافتہ چناچہ کمانیاں تبرداران موافق حکم روبروراہ نالہ صاف وہموار می کردند ودرین اثنا پیرزالے برگاؤ مردارو مضمحل سوار بود بدشواری عبور نالہ نمود وآہستہ آہستہ نزدیک فیل سواری مبارک شد وعرض نمود کہ نواب نامدار جہان مدار قربان وتصدق شوم حالا خود بفضل الہی پیر شدید ' یکی ازفرزندان لائق رابہ لشکر کژوژی وملک گیری مقرر نمودہ بآرام تمام درآبادی شہر قیام فرمایند ' خود بدولت بواسطہ غیر بہ پیرزال فرمودند کہ تو خود پیر شدی چرا بہ لنگر خوری اکتفا کردہ درحیدرآباد خواہ دراورنگ

آبادنمی نشینی او نیز عرض کرد تمام عمر از ابتدائے سفر سنبھل مراد آباد درین لشکر بودہ بسائیدگی گندم ارد پیدا کردہ خوردہ ام غیرت ما نمیخواہد کہ قوت خود بر لنگر خیرات اختیار کنم دہ روپیہ نقد از بہلہ رکاب معاش مرحمت شدہ فرمودند کہ بیگوئید ضعیفہ را آہستہ آہستہ روانہ منزل شود۔ سہ کروہ ہنوز باقیست وخود ہم از آنجا روانہ شدند و بخواجہ نجم الدین خان کہ در خواصی بودند فرمودند امروز این ضعیفہ در مردم خود طرفہ بسر وردل حرفہائے فخریہ خود بیان خواہد کرد از جناب الٰہی مستدعی ام کہ ببرکت سرور دل ضعیفہ مارا ہم مدام مسرور دارد خواجہ نجم الدین خان آمین آمین می گفت این مہمہ زبانی خان مذکور است۔

مناقب سی وچہارم: سالی در سفر کشنا بندی از دیہہ بر سہ ارابہ مملو کردہ بلشکر آوردند ' روز دوئم داروغہ دیوانخانہ عرض کرد کہ بندی موانس مرد وزن وبچہ ہا کہ در جلوخانہ برارابہ ہا مملو اند شب مردم صرافہ ایک پلہ نخود بریان و پاؤ پلہ قند سیاہ چینہ فرستاد بودند بخورد انہار رسیدہ آیندہ ہر چہ حکم شود فرمودند ہمہ ہارا آزاد کنند دیروز چرا توفیق عرض این مقدمہ نیافتہ بنگالی بیگم زوجہ مرشد قلی خان مرحوم از بنگالہ آمدہ بود و چندے در محل سرا بالفت خدام محل مہمان مردم محل بود از سرود بمرتبہ شوق تمام داشت واز محلات معاش او تقرر یافتہ معرفت لعلدی اصیل معتمد سرکار بعرض رسانید کہ درین بندی بعضی دختران قابل تربیت ہستند اگر حکم شود انتخاب نمودہ ہر قدر بفرمایند حوالہ کانیان کردہ آید' فرمودند اگر چہ دار الحرب است مضایقہ ندارد فاما یکخواہ دو اگر باشند مضایقہ ندارد زیادہ نہ ' چنانچہ از آن جملہ چہار دختر حوالہ کانیان محل شد باختیار بنگالی بیگم و دو طفل نابالغ موافق حکم حوالہ عبدالرحیم تحویل دار دواخانہ کردند۔ مسعود والہ داد نام ہر دو جدید الاسلام

مقرر شد و در دواخانہ سرکار ذمہ تربیت در دواخانہ باختیار تحویلدار مذبور کردید ' چنانچہ اولاد ہر دو در حیدرآباد قائم و مشہور بچیلہ سرکار دولت مدار اعتبار یافتند بحدی کہ دریں خاندان مسعود تحویلداری پوشکخانہ وبعطای منصب وخطاب خانی وجاگیرات ممتاز بود ' الہ داد ہم بدستور برادر کوچک مسعود خان بدستور بہ منصب وخطاب خانی وتعلقہ قرق گاہ حیدرآباد مدتے سرفرازی داشت از دو سہ سال ہر دو در گذشتند واولاد ہر کدام قایم بجائی پدر و معزز ومکرم اند۔

مناقب سی وپنجم : اتفاقاً سید حسین پیرزادہ از جملہ سادات پے پری کہ یکصد ویازدہ سالہ عمر داشت بملازمت رسید ' جناب عالی متعالی فرمودند کہ ببرکت قدوم شریف بندہ زادہ امروز متولد شدہ است خود بزرگ انداز مصحف مجید تبرکا وتیمنا فال برآوردہ از زبان مبارک نام دہند ' چنانچہ خود بدولت مصحف مجید را از دست خود بدست بزرگ مذکور دادند وآن بزرگ فاتحہ خیر وبرکت وسلامتی صاحبزادۂ آفاق خواندہ فال از مصحف مجید برآوردند وعرض کردند کہ حرف عین در فال برآمدہ است محمد علی خان بہادر نام صاحب زادہ آفاق باید نہاد ' جناب عالی متعالی فرمودند بسیار مبارک فاما بایں نام مردم بسا کس بودہ اند بلکہ از شمار بیشمار معہذا چیزے از نام من ہم اگر ضم این نام فال کنند لطف زیادہ تر خواہد افزود ' چنانچہ جناب عالی متعالی (فی الفور) فرمودند نظام علی خاں بہادر نام خوب برجستہ می شود واہ واہ مکرر مبارک بتکرار بزبان وحی ترجمان فرمودہ فاتحہ مزید عمر واقبال خواندہ من بعد فرد سید حسین معمر از نقد ویومیہ مزین بدستخط خاص ساختہ مرخص نمودند ' این مقدمہ سیوم محرم الحرام ۱۱۴۹ھ وہم بسید حسین

مذکور ارشاد شد وقت رخصت انشاء اللہ تعالی ملاقات دویم منظور است چنانچہ ہنگام رخصت پانصد روپیہ بہ بزرگ مرحمت شد ورخصت وطن فرمودند۔

مناقب سی وششم : مغلے از بخارا در مستحقین مثل قاعدین بملازمت رسید ومسواک از پیرہن خود برآوردہ بنظر انور گذرانید' صدر حضور بنا براینکہ از سبب نبودن دندان مسواک در حضور نمی گذشت بمغل مذکور ممانعت خواست بکند خود بدولت دریافتہ فرمودند باشید ممانعت نکنید کہ برائے ماتفول آوردہ است کہ عمرم یکصد وبست سالہ شود ودندان نو برایند ومن مسواک کنیم دست خود را دراز نمودہ مسواک گرفتند وپیش خود گذاشتند وپانصد روپیہ بمغل مستحق مرحمت شد۔

مناقب سی وہفتم: بعد آمدن از دہلی وہنگامہ نادرشاہی بہ ضیاءالدین حسین خان صدر لشکر ظفر اثر بالمشافہ ارشاد شد کہ میر احمد ناصر جنگ خزانہ مارا برباد دادہ است ' معہذا سابق بکسے کہ صد روپیہ می دادم حالا باودہ روپیہ خواہم داد تا کہ خزانہ ما از سرنو آباد گردد۔ اگرچہ ارشاد چنیں بود مگر ہر قدر کہ بمردم عنایت ومرحمت می شد بہمون مقدار بدستخط میر سید اصلا کمی راہ نیافت درکا خانہ خیر سر موکوتاہی نفرمودند۔

روزے کہ در خلوت بحضور مقربان بساط والا برزبان وحی ترجمان گذشت۔ فرد:

گر کسے را امید ہم نقدے یکی دہ میشود درمیان کیسۂ خود کیمیا داریم ما

مناقب سی وہشتم : بہ ضیاءالدین حسین خان صدر حضور حکم شد کہ بر دیوڑھی رفتہ در خیمہ مکتب نشستہ از آموختہ ہائے مرشدزادہ ہائی آفاق دریافتہ بمعلمین آنہا تقید قرار واقعی بکار برند ' چنانچہ بقدر دو ہفتہ بعمل آمد وبعدہ بمحمد انور خاں حکم رسید کہ

بدینمو جب سبق معلوم کند دران وقت خواندگے بتفصیل ذیل بود ' بارہا می فرمودند مردبچہ ہااند البتہ چیزی خواہند شد خالق ہادی آنہا است۔

سبق میر سید محمد خان بہادر صلابت جنگ : معلم حافظ عبدالرحیم بدر ماہیہ چہاردہ روپیہ ملازم بود۔

۱۸ شعبان ۱۱۵۹ ہجری		۷/ شوال سنہ مذکور
کافیہ	ہدایت النحو	کافیہ
مرفوعات	مقصد اول مرفوعات	بحث فاعل

آیندہ غرہ ذی قعدہ سنہ مذکور

میر سید محمد خان بہادر بحیدرآباد مرخص شدہ

سبق میر نظام علی خان بہادر اسد جنگ : معلم شیخ محمد جمیل بدر ماہہ سی و پنجروپیہ بریک اسپ ملازم سرکار بود و مامور تعلیم عربی صرف جدولی و دستور المبتدی میخواندند ' شیخ محمد جعفر حیدرآباد دکن بدر ماہہ نہہ روپیہ برائے تعلیم خط ثلث مامور بود ' و معلم ترکی خوشحال بیگ ولد خدابردی بیگ

۱۸ شعبان ۱۱۵۹ ہجری		۱۵ رمضان ۱۱۵۹ ہجری
دستور المبتدی	نصاب ترکی	بحث ابدال مہموز
آغاز تعلیل	نصف کتاب	

۸شوال ۱۱۵۹ ہجری — ۷ذی قعدہ ۱۱۵۹ ہجری

بحث ابدال مہموز — بحث مثال واوی

تعلیل عدۃ

سبق میر محمد شریف خان بہادر بسالت جنگ : شیخ محمد علی بدر ماہہ نہہ روپیہ بتعلیم مامور بود گلستان میخواند وقرآن ختم نمود ' ومحمد جعفر مذکور بدر ماہہ نہہ روپیہ خط ثلث می نویسانید ' وخوشحال بیک بدخشانی معلم ترکی بود۔

۱۸شعبان ۱۱۵۹ ہجری — ۸/شوال سنہ مذکور — ۷/ ذیقعدہ سنہ مذکور

گلستان' — میزان شرح خطبہ — گلستان '

بلغ العلی بکمالہ ' — ہردم از عمر می رود

جہانگیر نامہ ' — میزان' خطبہ

یک ورق باقی

مناقب سی ونہم : بہنگام چھاؤنی ترچناپلی عرضی نواب فیروز جنگ بہادر کہ در دہلی بودند متضمن اعتراضی محمد شاہ بادشاہ وشکوہ بعض چیز ہا رسید ' بعد مطالعہ آن طرفہ مزاج مبارک برآشفت وکلمات برزبان بے اختیار رفتہ کہ غنیمت نمی دانند کہ من بر یک گوشہ از ملک اکتفا نمودہ می گذارانم وبسا آفات آنہا را من از اینجا دور مینمایم واز خداوند تقدس تعالی واز قہر وغضب اولرزانم ومی ترسم والا ما ہم بشریت فراوان داریم وکور نمک نبودہ ام وتربیت یافتہ حضور فیض گنجور حضرت خلد مکان بودہ ام ہمہ مراتب ہا وقباحت ہا در ضبط خود دارم وغریب الدیار ام وکشندہ دمار از بدطینتان ام درگذر این چیز

ہامی کوشم خدانخواستہ اگر مزاج از جادۂ بشریت بیرون رود بحولہ وقوۃ عہدہ برائی در ہیچ احدی درحضور نمی یابم ' نمی دانند کہ ہمین کفار مرہٹہ کشتہ ورانده از ینجاست ہیچ احدی ازعہدہ او بر نیامدہ واوتا دروازہ دہلی تاخت وتاراجی نمود وانتقام از کسی نشد ' وہمون مرہٹہ لت خوردہ تنبیہ یافتہ ترسان ولرزان وگریزان وافتان وخیزان وسرگردان خوفناک اینجاست مجال ندارد کہ نافرمانی کند وسر از اطاعت پیچد خواہ نوع دیگر بمیان آرد نعوذ باللہ۔

مناقب چہلم : روزی موافق معمول افراد خرچ باورچی خانہ سرکار عالی از نظر انور گذشت فرمودند برائے کباب سوت دوفلوس می نویسند ' بر مصالح گرم سوت کہ بستہ می آید آنرا کجا می برتابند؟ باید کہ این کار سوت کباب از ہماں سوت بگیرند بر دفعہ دوفلوس قلم کشیدند۔

ہمونزمان عرضی خانسامان برہان پور از نظر گذشت متضمن براینکہ تختہ ہائی شال کرم خوردہ تمام شدہ چون خریدی بیست ہزار روپیہ بود وبعد ازان کوچ دران ایام بطرف دہلی شد درباب تحویل دار کہ در خانسامانی (ازیں مقدمہ) خبر نکرد ہر چہ ارشاد شود بمنشی حکم شد برنگارند کہ آیندہ تقید بکار برند کہ ہمچنین بے خبری بوقوع نیاید ' مقرب حضور عرض نمود کہ برائے دوفلوس سوت باین مرتبہ تقید بود ودر تخریب تختہ ہائے شال ہیچ ارشاد نشد ' فرمودند این مقدمہ دنیا است آنرا ہمین قسم باید کرد کہ چیزی فراموش نمودن وچیزی اخذ کردن است ' محل ہر کدام امر علحدہ بیکطور ہمہ رانمی توان حساب کرد۔

مناقب چہل ویکم : فدویخان دیوان دکن بود برائے جاگیر منصبدار در عرض

معروض مبالغہ داشت ' فرمودند این قدر مبالغہ محمول بغرض میشود و مستحسن نمی گردد رگ فدویخان درحرکت آید اول مرتبہ این کلمہ گفت غرض مردم را بخانۂ حجام می برد وطرفہ پیدا است کہ آنچہ بادشاہ بگیرد نامش پیشکش خوانند وآنچہ وزیر بگیرد آنرا نذر می نامند آنچہ خاساماں بگیرد دستورے گویند وآنچہ متصدی بگیرد شکرانہ وہر چہ اہل قلم بگیرد تحریر وآنچہ قاضی بگیرد نکاحانہ وہر چہ مفتی بگیرد مہرانہ وآنچہ پیادہ بگیرد روزینہ وہر چہ سواران بگیرند سزاوارانہ وآنچہ فدوی خان بگیرد نام اورشوت نہادہ اند ' ازان بعد دستکی کاغذ روبکار از جیب خود براوردہ معہ کاغذ دستی کہ عرض معروض بود جناب عالی متعالی گذاشتہ از حضور برآمدہ بخانہ خود رفتہ روز دیگرے بے تامل راہ بیت اللہ گرفت تا بندر سورت نرسیدہ بود کہ رحلت کرد ' بعد عرض احوال فدوی خان ارشاد شد ہرگاہ شنیدم بینا در چاہ افتاد ونابینا از آفت چاہ محفوظ ماند فرد:

چو بینیم راہ نابینا بچاہست　　اگر خاموش نشینیم گناہ است

مناقب چہل ودویم: روزی حکم شد کہ خبر وفات مردم را بلفظ اینکہ "صحت کلی یافت" بعد سیوم روز در حضور عرض میکردہ باشند وہر کہ برائے نماز جنازہ (حاضر شود وبہ تلقین وتدفین) برود سہ روز در حضور نیاید وباریاب دیوانخانہ نگردد ہمیں طور دوام بعمل می آمد۔

مناقب چہل وسیوم: ارشاد شد آدمی غریب نادار کہ سعی درکار نیک کند لازمہ زندگانی اوست کہ یکجامہ ویکدستار ویک کمر بند ویک روپوش برائے عیدین وشادی (ومہمانی) مردم مہیا دارد والا مردم دنیادار اورا بدمعاش خوانند ومحقر پندارند ومعذور از عقل شمارند۔

مناقب چہل و چہارم: روز کوچ بود کہ از دور نگاہ کردہ ملاحظہ نمودند کہ بہل از سواری زنانہ است در صحرا (استادہ) فاما از دیر حرکت نمی کند بنور محمد مور چھل بردار فرمودند کہ (پیادہ پا) نزدیک بہل مذکور برود تحقیق کند کہ چرا در صحرا استادہ است اگر دہورے شکستہ بود ہورے دیگر بہلیاں نزد خود ندارد تو خود از بہلیاں دیگر کہ در راہ میروند مستعار دہورے بدہاند کہ کار او برآید من بعد رسیدن منزل لشکر دہورے امانت گرفتہ را تو خود بمالک دہی ہر بمکان او برساند چنین بود چناں بعمل آمد۔

مناقب چہل و پنجم: روز دربار سید لشکر خان بخشی سائر بود برائے اضافہ سوار فرد از نظر انور گذانید ' خود بدولت معلوم نمودند کہ سوار نو ملازم است ' فرمودند کسے بنوکر جدید اضافہ میدہد و بخشی لازم است کہ بگفتہ محرران دفاتر و سائر خواہ پیش دست خود عرض بیجا نکند چنانچہ لرزہ براندام سید لشکر خان افتاد سر دربار بحدیکہ سپر و شمشیر خان مذکور از شدت لرزہ باہم آواز میکردند ' باوجودیکہ خان مذکور از ہر دو دوست مانع بود آواز کم نمیشد ند خود بدولت برخاست فرمودند و حکم شد کہ ابوالخیر خان بہادر موجودات تمامی سائر ملاحظہ کند و دو ہزار سوار از جملہ فوج سایر متعینہ اورنگ آباد و دو ہزار ایحید رآباد واز رسالہ ابوالخیر پانصد سوار ببرہان پور و دو صد سوار رسالہ میر مقتدا خان متعینہ محمد آباد بیدر کہ نامدار خان ضلعدار آن جاست تعین کنند کہ زود بروند و وقفہ جایز ندارند و رسالہ سید سلاح خان در وبست معہ خان مذکور بکنجی کوتہ برود ' باز حکم شد کہ سید سلاح خان در حضور ماند۔

مناقب چہل و ششم: میر محمد عظیم میر منزل لشکر فتح رہبر بلد قامت ولایت زا بود و این کہتر در مدت پنجاہ سال او را ہر روز کمر بستہ دید و گاہے خالی کمر نیافتہ و روزے

بیمار ہم نشنید اورا چندے اہتمام نیز مقرر بود ' ناخواندہ محض وزبان فارسی داشت واسپ سواری اوقوی ہیکل از اسپاں دیگر قوی تر اورا ہم گاہی بے زین کسے ندیدہ باشد' چون بافانی محبت فراوان داشت وہر دلعزیز بود (دریں مدت عمر اورا در راہ ایستادہ خواہ تکلم با احدے ایستادہ کند ندیدہ وسوائے جلوخانہ ایستادہ کسے اورا نیافتہ) از چہار گھڑی شب آخر روز کوچ زین بر پشت اسپ اومی شد تا نصف شب سوار واسپ وآدم اورا آرام نبود بقدرسی کروہ مسافت طے بزاویہا می شد۔

روزے باو حکم شد در منزل طولانی جائیکہ آب بود در اثناء راہ دو حصہ مسافت طی شدہ ویکحصہ باقی ماند در آنجا خیمہ برائے حاضری تناول نمودن استادہ کند وچند اول چہاڑ لشکر کہ اصلاً متنفسے از لشکر نماند از آنجا سواری کند وخبر باز ماندہ ہائے راہ وخیمہ گاہ ذمہ اوست وماخوذ نگردد۔ ودو چھکڑہ خالی چہار گاوی رامنجملہ چھکڑہ ہائے کوتل رکاب برائے ماندگان راہ متعینہ چنداول مدامی خانسامانی لازم نماند وسواران اہتمام بجر دنقارہ کوچ قبل از میر محمد عظیم روانہ پیشتر میشدہ باشند در اہتمام واحتیاط زراعت راہ ومنزل گاہ اگر فتور افتد نشود چنانچہ بدانموجب مدام بعمل می آمد ومعمول تقرر یافتہ روز کوچ سیوائے زبانی ہر کارہ متعینہ جہاڑہ فرد داروغہ ہر کارہ از چہاڑہ لشکر شام در حضور میگذرانند۔

مناقب چہل وہفتم: روزے بامرائے خلوت خود بدولت میفرمودند کہ مارا از وقت عمر سہ سالگی ہمہ واردات یاداست وآنچہ دریں عمر بازیچۂ (۱۴۷) ہا مرغوب می شود مطلق مرغوب نبود خود از آنوقت بر رایات علامت قمر قائم کردہ ام ونام من قمر الدین بود

رفتہ رفتہ درعوام مشہور ومعروف چنین ماند کہ این علامت (قرص) نان اوست بررایت پچھاڑی کہ سہ بخش دارد کہ عطائے شاہ عنایت مجتبی است آنرا مردم عوام نان سہ پشت خودہا ازیں خاندان بطور قول قرار دادہ اند وتنخواہ برسبزی کہ رنگ پارچہ اوسبز است بجای خود مشہور کردند ایں ہمہ من جانب اللہ بود چہ ازعصر نواب شہید سعید حضرت مرحوم مغفور عابد خان بہادر مبرور دویم نواب غفران پناہ حضرت غازی الدین خان بہادر فیروز جنگ علیہ الرحمۃ والرضوان سیوم تابمن وبرایت بچھاڑی کہ سہ بخش دارد وعطائے شاہ عنایت مجتبی است نوع نوع بیان می کنند غلط العوام فصیحا ہمیں معنی دارد ' آل واولاد مارا حق سبحانہ تعالی بتصدق حبیب خود بنوازد وتوفیقات حسنہ نصیب و کرامت فرماید کہ بہ پیروی این خاندان عالی دومان کوشند۔

مناقب چہل ہشتم: از محلات خاص خبرے واقعی بعرض اقدس رسید مزاج مبارک ازان (مقدمہ) سخت برآشفت ووجہ آن اصلاً مطلقاً معلوم نگردید (وافشائے راز نشد) ویکبارگی حکم محکم شرف اصدار یافت کہ سزاولان از حضور پرنور رفتہ خواجہ یوسف خان راکہ خویشے قرار یافتہ بود واو درحویلی مظفر خان خواجہ سرا واقع چونہ بازار خجستہ بنیاد فرود آمدہ است اورابسزاء اولی تمام ازان حویلی براوردہ از نربدا آنطرف در سرحد ہندوستان گذاشتہ بپابند ہمون قسم بعمل آمد۔

مناقب چہل ونہم: از اخبار وقایع اورنگ آباد بعرض رسید کہ قاضی کریم الدین خان قاضی خجستہ بنیاد محکمہ نمیکند معہذا عنایت نامہ بنام قاضی موصوف شرف اصدار یافت کہ از چگونگی حالات خود برنگارند ونکردن محکمہ از چہ وجہ خواہد بود۔ قاضی مذکور کہ از

جملہ اولیاء اللہ نام بود در جواب نوشت کہ در ینجا متوسلخان نیابت نظامت خود را بمولوی محمد صنعا نام کہ قاضی (زادہ پرگنہ) جہری وکوتیری است ودر مزاج دخل یافتہ تفویض کردہ انداو مقدمات شہر راتہ وبالا کردہ محض بیداد ساختہ معہذا محکمہ نمیکنم۔

بہ مجرد رسیدن خط قاضی عنایت نامہ بنام متوسل خان صادر شد اگر بر خلاف حکم قاضی کریم الدین خان (چیزے) بعمل آید نتائج نیک نخواہند دید ' ومحمد صنعا کیست اورا در حضور بفرستید (بادہ شرارت وبیہوشی) متوسل خان تحلیل یافت ومحمد صنعا گریخت ومفقود گردید۔

مناقب پنجاہم: روزے بمیر محمد حسین خان دیوان دکن سر دربار ارشاد شد از دفتر صدارت بدفتر دیوانی دکن برائے عرض حضور کیفیت طلب مینمایند توقف واہمال درین مادہ از چہ راہ بعمل می آید مگر شما محکوم پیشدستان خود ہستند (بر حکم حضور گفتہ آنہا را ترجیح دادہ اند نتیجہ آں چہ باشد) اگر آیندہ اہمال معلوم خواہد شد خوبی نخواہند دید متصدی صدارت قسمے کہ (تربیت یافتہ ومزاجدان است) اگر پیشدستان دیوانی دکن ومحرران آنجا صد سال یابند بہر نخواہند اندوخت (اول) خود فرد صدارت ملاحظہ کند کہ بکدام صفت خلعت مرقوم می گردد گویا قطعہ میر علی است ومحرران سرکار بادشاہے سراسر از لطف بے لطف از یک حقیقت را بدفعات دو جا می نویسند ' اینہمہ غفلت از بے خبری شماست والّا نہ چہ امکان دارد۔

مناقب پنجاہ ویکم: ابراہیم علی خان از اہل نوایت بود تعلقہ قلعداری ایلکندل وفوجداری آنجا معہ شقداری ضمیمہ یافتہ در ارسال تحصیل آنجا مداہنہ نمود عرضی از

ترددات خود به مضامین برجسته نوشت وزر تحصیل تعلقه بفرستاده در باطن بغی ودر ظاهر بر خلاف عرایض می نوشت ومرمت قلعه را نا کرده وبه لکھوک مصارف آنجا قلمی نمود بر غرضی مومی الیه از دستخط خاص مزین شد وتحویل موسویخان منشی که واسطه سرفرازی او ہمیں بود شد ' وفرمودند که عنایت نامه موقوف ہمین عرضے اورا که دستخط شد در خط خود ملفوف نموده ارسال دارد۔ فرد:

تیر زدی تیغ زدے زرہا کو　　کفچہ زدی کفچہ زدے حلوا کو

(مادہ فتح علی خاں اصلاح یافت بملازمت رسید زر واجبی ادا کرد قلعہ را خالی نموده از قلعہ دار منصوب رسید گرفت وبارادہ بیت اللہ غائبانہ رخصت یافت)

مناقب پنجاہ دویم:۔ حکم شد فتح الدین علیخان داروغہ دیوانخانہ مبارک که خواجہ عباد اللہ خان عامل سیکاکول وراجیند ری بناء بر اینکہ خواجہ عبداللہ خان پدرش در حضور است زر سرکار از تعلقہ خود نفرستادہ سزاولان شدید شورہ پشت تجویز خوب کردہ بفرستید در سزاولان سخت گیر کدام ملازم اند ' خان مذکور فی الفور بعرض رسانید اسد بیگ سزاول دراصل کاشمیری است خود را در مغلان جا کردہ ومردہ ہیبت در چوبداران بدتر از کاشمیری است۔ این ہر دو موذی بے پیر اند وبدذاتی اینہا را تمام لشکر گواہ است در فغان وفریاد دارند خواجہ عباد اللہ خان را نیم لحظہ بغیر سبیل در سرکار فرصت دم زدن نخواہند داد فرمودند تجویز بجاست۔

مناقب پنجاہ وسیوم : بعد فتح قلعہ ترچناپلی واخراج مراری نام مرہٹہ از قلعہ مذکور حکومت آنجا را معہ کرناٹک وآرکاٹ معہ دیوانی آنجا وعطائے خلعت وخطاب

محمد عبداللہ خان بخواجہ عبداللہ خان مرحمت شدہ بود وارشاد شد ساختہ پرداختہ سعادت اللہ خان مرحوم کہ مرد فہمیدہ بود منظور دارند برطبق اسناد او اسناد بمہر خود بدہند ' روز دویم کوچ قرار یافت وشب محمد عبداللہ خان آخر شب شادی مرگ شد ومقام اتفاق افتاد ' وبہیر بنگاہ کہ از ہشت ماہ بنا بر محاصرہ قلعہ وگرانی عاجز بودند بفرط خوشی کوچ مراجعت از نیمشب کوچیدہ بودند صبح شتر سواران رفتہ ہاہمہ را واپس آوردند ہر یک بمقام خود آمد قائم شد انورالدین خان بہادر باریاب خلوت شدند جناب عالی مذکور شادی مرگ محمد عبداللہ خان بر زبان آوردند فرمودند حالا کدام کس را باینکار مامور باید نمود انورالدین خان (تجربہ کار وپختہ روزگار ودانائے عصر بود) دست بستہ عرض کرد کہ فدوی شخصے را باین کار بخاطر آوردہ است ارشاد شد بگوئید گفت انورالدین خان بدتر خود بدولت تبسم فرمودہ خلعت تعلقہ مرحمت فرمودند واز انجا کوچ نمودہ (وانورالدین خان بہادر رخصت یافتند وخود بدولت کوچ بکوچ متوجہ) چھاؤنی اورنگ آباد فرمودند (وچھاؤنی درانجا تقرر یافتہ)

مناقب پنجاہ وچہارم: ہنگام عزیمت ہندوستان درنواحی برھان پور خدام روضہ حضرت خواجہ معین الدین چشتی (۱۵۱) قدس سرہ از اجمیر موافق مرسلہ سجادہ نشین آنجا معہ تبرکات بملازمت رسیدند فرمودند کہ سابق یکمرتبہ بمن تبرک رسیدہ پنجاہ سال می شود پانصد روپیہ بطریق ہنڈوی کردہ بروضۂ منورہ نزد سجادہ نشین فرستادہ بودم وپنجاہ روپیہ بہ خدام کہ آمدہ بودند دادیم ' چہار آدم بودند حلقہ کمان چھتری چتر اول ودستار آوردہ بودند بلکہ چہارم نوجوان بود اغلب کہ درین مردم سیومی ہمراہ شماست

وحالا پیر شدہ ہمین باشد او دست بستہ عرض کرد چہل و پنج سال میشود آمدہ بودم چون از ہمہ آخر بودم سی روپیہ مرحمت شدہ بود۔

مناقب پنجاہ و پنجم : در عہد خلد مکان ذوالفقار خان بمہم چنجی تعین گردید ونقاز ہم چشمی از جناب عالی داشت شبانہ کوچ کردہ وخواست بر مثل حضرت کہ سر راہ اتفاق است حادثہ رسانیدہ بگزارد کہ ہر کارہ ہائے باطنی این خبر دادند کہ ارادہ بطون است چنیں معلوم می شود ' معہذا جناب عالی سر شام از انجا کوچ فرمودہ بفاصلہ سہ کروہ از راہ باو جانب بچھاڑی اردوئے معلیٰ فرود آمدند در آنوقت قہوہ پز ملازم سرکار جناب عالی عقب ماندہ بود بنابر شب از بیخبری خود شامل بھیڑ ذوالفقار خاں گشت ووقت صبح معلوم نمود فاصلہ بست کروہ فیما بین (شدہ از) حجاب تقصیر ہمراہ فوج ذوالفقار خان بآرکاٹ رفتہ بعد مدت مدیدہ از پریشانی فقیر شدہ در مثل مستحقین بہ لباس درویش از نظر مبارک گذشت۔ اورا شناختند ہر چند او انکار کرد خود بدولت فرمودند اگر راست نگوید از مثل مستحقین برآرند چوں لاچار شد بعد انکار اقرار کرد (کہ تقصیر دارم) ارشاد شد اگر بدستور نوکری قہوہ پزی اختیار می کنی باشد والا ہر جا برود برود (چوں دروغ گفتہ بود) ہیچ مرحمت نشد۔

مناقب پنجاہ و ششم : حکم شد وکلائے مردم عمدہ ہا در لشکر از آنہا متفرقہ فرود می آیند جویندگان این ہمہ مہلوک می شوند معہذا در یک مثل باتفاق یکدیگر فرود آیند ووکیل پورہ قرار دہند ہمانجا فرود آمدہ باشند ' دیدید اس وکیل سعادت اللہ خان ودیگر افاعنہ کڑپہ وکرنول صاحب فیل بود ودر لشکر سدا برت میداد وغرباء را می نواخت چنانچہ ہمہ

وکلا دیگر نزد دیبی داس فرود آمدن گرفتند۔

مناقب پنجاہ ہفتم: حکیم محمد علی خان ' سفلہ مزاج وخندہ وضعی بود بتقریب معالجہ بیماری حضور در مزاج مبارک مداخلت کرد وتعلقہ امینی وتنقیح کارخانجات سرفرازی یافتہ' روزے در مقدمہ تغیری سو بہا رام پیشکار دیوانی بادشاہی بنا بر طمع دنیوی (عرض) نمود و پیشکش سرکار دولتمدار کہ دیگری بست ہزار روپیہ قبول دارد فرو گذرانند ' مزاج مبارک برہم شد فرمودند در کارہای سرکار دولتمدار دخل نکنند والا نہ نتیجہ نیک ندارند از آن روز پیشکشات قلعہ جات را نیز حکم موقوفی شد و پروانگیہا ی موقوفی پیشکشات بہمہ دفاتر رفتہ چون حکیم مذکور در ماندہ شد و بہ ارکان دربار آزردہ رو گردید از ناصر جنگ ساخت وکارہا کرد نتائج آں دید پرداخت حق تعالی مغفرت نکردہ باشد۔

مناقب پنجاہ وہشتم: در سفر ترچناپلی غلام امام حسین خان نوایۂ مرسلہ کورندور پھلجھڑی معہ ہدایا وتحفہ بنادر وفرنگ وآئینہ ہای دیگری اگرچہ دوری آئینہ بادشاہ پسند است بہتر از آوردہ بملازمت رسید وگذرانید آئینہ ہارا برای تقسیم امرائے حضور حکم شد وہم بخان مذکور ارشاد گردید کہ کورندور چہ مطلب دارد او عرض نمود کہ خود بدولت درین ضلع تشریف آوردہ انداز سعادت خود در ارسال نذور دید مطلب خود چیزے ندارد مگر گاہی قدری (زمین) اگر برائے احداث باغچہ آرزو میکرد عنایت شود ' فرمودند نعوذ باللہ آتش را در خشکی جادادن پنج دولت را کندیدن است بنویسند کہ این نمی شود وتحفہ مرسلہ اورا سیوائے آئینہ ہا قبول ندارم واپس روانہ نمایند ' چنانچہ خان مذکور بمعروضات فراوان تقصیر معافی او کنانیدہ تحفہ ہائے مرسلہ را بہزار سماجت از نام خود

پذیرائی کنانیده بعد ششماه خان مذکور رخصت خواست واز ترچناپلی مرخص گردید ' مرد فیاض بود در حق مردم کلمۃ الخیر خوب می گفت ہمہ پذیرائی می یافت یادگار از و باقیست۔

مناقب پنجاہ ونہم : درایام صیام عبداللہ نام چوبدار قدیم برائی اخبار مخفی امراء لشکر مامور بود چنانچہ اورا شب مامور بکار معمولہ فرمودند او عرض کرد کہ بر چوکے بندہ بر دیوڑھی آدم دیگر حاضر نیست ہمیں کہ می آید قایم نمودہ میرود وجلد حاضر می شود ' فرمودند تو برود وتا آمدن تو من در ینجا استادہ ام ' چنانچہ او جلد رو بود جلد رفت وجلد آمد وخبر امرائے اکاڑی آوردہ مفصل بعرض رسانید خود بدولت تا آمدن او کہ بقدر یک پہر عرصہ بودہ باشد عبداللہ میگفت ہمون مکان تسبیح بدست گرفتہ حاضر بودند ' فردا در دربار ہر کہ بہ نماز وتراویح مشغول بود بہ اضافہ منصب وخطاب وتعلقات بقدر شخصیت مرتبہ آنہا بلند فرمودند وہر کہ مشغول برقص وسرود وبازی بود از پارتبہ باز ماند فاما در تعین معاش او فتورے راہ نیافت۔

مناقب شصتم : محتشم خاں بہادر بخشی الملک ارشاد شد وقائع نگاران دکن اگر وقائع بلاناغہ ہفتہ بہفتہ وضروری را ہمون وقت ارسال نکنند برائے چہ بحال باید داشت بے تامل تغیرے لازم دارند وبرائے سوانح خوانی (درحضور) مرد خوب تجویز نمودہ مامور کنند (از آنجا کہ) انتظام ایں کار از مدت در برہم است حالا (می باید) برہم نگردد معہذا غلام رسول خان جدید الاسلام را کہ لیاقت این کار داشت سوانح خوان حضور پرنور معرفت بخشی الملک بہادر تقرر یافت۔

مناقب شصت ویکم : درویشی بزرگ از نواح بیجاپور نظر برحقوق قدیم

والطاف معمول ہنگام صوبہ داری بیجاپور معہ فرزندان خود بملازمت رسید ' فرمودند کہ چند فرزند دارند و تحصیل علوم دینی کجا کردہ اند ' جواب داد کہ پنج فرزند خداداد از آنجملہ دو خورد ہمراہ اند و سہ پسر کلان در عالم اسباب می گذرانند و علم تحصیل نکنانیدم کہ قباحتہا دارد یعنی ہر کدام اگر سی سال کامل در تحصیل بگذراند و بعد ازان فاتحہ فراغ خواند در حضور برائے معاش کہ مقدم است بیایند و بمعرفت صدر حضور پر نور بعد مشقت تمام بملازمت برسند زیادہ از بست روپیہ در ماہہ ممکن نبود کہ ترقی کند الحال ہر سہ فرزندان در رسالہ ابوالخیر خان بہادر بخشی ملازم سرکار اند یکی دو اسپہ یکصد و بست روپیہ در ماہہ می یابد و دویمی نود روپیہ در ماہہ بر یک اسپ سرفرازی دارد ' وسیومی کہ از ہر دو خورد است تیراندازی خوب آموختہ یک صد و پنجاہ روپیہ در ماہہ می یابد و خبر گیری وابستہ ہای خود میکند و خدمت والدین و برادران خود بجامی آرد ہفتصد روپیہ بہ بزرگ و چہار صد روپیہ بہ ہر دو فرزند مرحمت شد۔

مناقب شصت و دویم: (روزے در خلوت نقل باعیان خود) فرمودند محمد شاہ بادشاہ بفرط عنایات خنجر خاصہ مرحمت فرمودند آداب بجا آوردہ بحضور آمدیم و بمراتب خود ایستادیم و از پس پشت از بالائے کتف خود خنجر را بخدمتگار خود دادیم بعد ازان کہ از خدمتگار دریافتم کہ خنجر مذکور بدست او نہ رفتہ بالا بالا مردم دیگر گرفتند و چون بخانہ آمدم و کمر بند وا کردم ہم جھالر کمر بند کہ از کلابتوں بود مکلل بریدہ بردہ اند ' دزدان دربار در دہلی ایں چنیں دزدی روزانہ (خود بدولت بران) نامعلوم می کنند عقل حیران است' وہم میفرمودند کہ اصیل دو صد اشتر خریدہ از دروازۂ کلان بدروازۂ دیگر بردہ در دہلی

غائب شد ہر چند مالک شتران کافتند سراغی نیافتند (مایوس مطلق گردید خاک بر سر خود ریختند)' دیگر آنکہ دزدے پنج روپیہ نقد وده اشرفی از دربار بادشاہ برآمدہ بہ سائیس امیرے کہ اسپ دو ہزار روپیہ کوتل بدست دارد اورا داد وگفت بہ آقای خود خدمت لاہور مقرر شد زود برو وشیرینی طلبیدہ اند خریدہ بیارید واسپ از وگرفت ' چون سائیس برائے شیرینی آوردن دوید دزد براسپ سوار شدہ غایب گشت ہر چند تلاش کردند کجا یابند وسائیس شیرینی آوردہ اسپ را ندیدہ خاک بر سر کرد وآقای او حیرت دریافتہ بہ متعجب ماند وبس (ودیدگان وشنودگان درخندہ وبازیہا محظوظ تدارک ہیچ سود نکرد)۔

مناقب شصت وسیوم: روزی فتح الدین علی خان داروغہ دیوانخانہ مبارک نظر براقتدار واعتبار خود وتکبر پندار خویش سید حفیظ اللہ احمد آبادی کہ مدام باونرد شطرنج می باخت بہ استدعا یومیہ از خزانہ خجستہ بنیاد فرد مومی الیہ از دست خود نوشتہ بہ برادر خود کہ ضیاء الدین حسین خان صدر بود گفتہ کہ در مثل مستحقین حاضر آورد ہر چند صدر مذکور گفت قاعدہ نیست کہ فرد بغیر مرقومہ (از دفتر) صدارت بنظر انور بگذارد و (خود بدولت بران) بدستخط مزین کرد۔ فتح الدین علی خان این معنی اصلا منظور نداشت (عمداً فرد مرقومہ خود درافراد روبکار نہادہ سید حفیظ اللہ احمد آبادی را در مردم مثل چسپانید') القصہ فرد مذکور در جملہ افراد صدارت از نظر مبارک گذشت فرمودند این فرد کہ نوشتہ کیست؟ ضیاء الدین حسین خان نام برادر خود مناسب ندید کہ عرض کند این قدر گفت "تقصیر است" چوں لفظ تقصیر برزبان صدر مذکور رفت مزاج مبارک برآشفت فرمودند ہمین لفظ تقصیر آموختے و محتشم خان خطاب کردہ فرمودند ہرگاہ منیب کار پیشکار کند پیشکار چہ کند سزا

این است که پیشکار منیب شود و منیب از بیشعوری خود پیشکار گردد همه افراد را از دست مبارک خود برتافتند و برخواست نمودند و تا دو ماه کاغذ تعلقه صدارت بدستخط نرسیده ' ثانیاً این کمترین محتشم خان بهادر گفته نه تقصیر منیب و نه تقصیر این کهتر هرچه شد از فتح الدین علی خان داروغه دیوان خانه و کار محتاجین و مساکین هم مسدود این نیز وبال برجان خان مذکور باد ' مشروحاً بعرض رسید و کار فقراء ترویج یابد ' این ثواب را خود حاصل نمایند چنانچه همو نقسم صورت انجام یافت۔

مناقب شصت و چهارم : روز تعطیل بود حکم استحضار مثل مستحقین رسید هم از قاعدین و قایمین چنانچه (معمول بود) از نظر مبارک گذشت و مستحقین بعد فاتحه رخصت یافتند خیمه خلوت بود و زیر فرش چاندنی که از پارچه بارچهاپ بود مار کلاں سه ذرع برآمد موجهامی زد راه نمی یافت ' فراشان سرکار دیدند که اگر میخ کوب بزنند چاندنی نادر ضایع میشود و خود بدولت برخاسته استادند ' این فانی که موزه در پا داشت بے تامل بر چاندنی رسیده از هر دو پا چنان مار را کوفته بے حس و حرکت ساخت و خود آفرین فرمودند ' ازان بعد فراشان چاندنی از بالای او دور کرده از میخ کوبها کچله نمودند ' ازان باز خود بدولت اندرون محل تشریف ازرانے فرمودند لال دیوی اصل بیان می نمود که خود از فضل و کرم در شان این گمنام کلمات نوازش بسیار فرمودند که در اهل قلم اورا بقانون و به قواعد دربار بدستور مردم دربار حضرت خلد مکان می بینم و بزرگانش هم در آن وقت بجهت معافی جزیه هنودان بواسطه نواب سعید شهید یعنی عابد خان شهید معروضات بائین بهین که همه پذیرائی یافت سعی بظهور آورده در معافی جزیه بر

تمام قوم ہنود احسان کلی از بزرگان است و بادشاہ محظوظ شد معرفت نواب شہید سعید متصدی پیشکشات زمیداران مرحمت فرمودند بزرگان اورا۔

مناقب شصت و پنجم: درایامیکہ بعد ادائی نماز فجر حکم مثل مستحقین رسید ہر قدر کہ مردم حاضر بودند آن ہارا با خود ہمراہ بردہ پنج پنج آدم گذرانیدن از نظر اقدس قرار دادم کاغذ ہمہ ہارا علحدہ علحدہ فی الفور درست نمودہ بترتیب مثل ہندی کاغذ بہ عرض نیکی رسانیدم بعد فراغ از ملاحظہ این مردم قہوہ طلب فرمودند و بہ متہور خان بہادر کہ بموجب حکم از سابق حاضر بودند ' فرمودند کہ فلانی یعنی این فانی مثل فقرا بطور خوب وطرز نادرہ سنجیدہ می گذراند و خدمت فقراء خاطر خواہ می کند و احوال فقراء مرغوبانہ ما قلہ و دلہ می نویسد بقدر توجہ مزاج بر آمد حاجات مردم محتاجین می نماید ' چنانچہ عاقبت قایم میکند وفرد مطالبہ از ورا بارہا تجربہ کردہ ام گویا قطع میر علے است از انجا کہ لفظ نویسندہ بہفت حروف موصوف است و ہر حرف بصفت مخصوص معین است این ہمہ را دریں آدم موجودہ ملاحظہ می کنم از دنیا مستغنی وطلب عقبا در طبیعت اوست ایں دولت خداداد در مردم غرباء از عطائے خاص می دانم اگر ہمچو کس بخطاب لقب اولیا نواختہ آنرا سزاوار است ' خان مذکور ہمیں قدر عرض کردند کہ زہی عبادت وسعادت آنکس کہ خداوند نعمت دام دولتہ در حق او چنین ارشاد کنند۔

مناقب شصت و ششم: ۔ ہنگام سفر سونده مدنور عبدالمجید خان جاگیردار بنکاپور از قوم افاغنہ بکوچہای طولانی در حضور ارادہ کرد بخیال خام اینکہ از مدتہا آب بے لجام خوردہ بودند واز قانون وقواعد دربار بے خبر در جلد رسیدن وسر سوارے ملازمت نمودن

مجرائے دولتخواہی است سرسواری خبر نا کردہ نامعلوم دراوسط سواری کوچ رسیدہ بفاصلہ دو پرتاب تیر نمودار شد و ہرکارہ ہای سرکار پیشتر خبر دادند کہ عبدالمجید امروز ملحق میشود و پیش خانہ او رسیدہ خان عالم وغیرہ و دکنیان ملازم رکاب از دست چپ آمدہ فوراً بدست راست رسیدہ از اسپان فردہ آمدہ باتمامے خود کہ از ارادۂ افاغنہ کرد علم واقعی است وشایان اعتماد نیست پتہ ہا در دست گرفتہ زدہ زدہ افاغنہ را از بہیر گذرانیدہ در صحرا بردند خود بدولت فیل سواری ایستادہ کردہ ملاحظہ میفرمودند وہم بہ کمک دکنیان جوانمرد بمردم خاص برادری کہ ہمہ متعلقہ تیرانداز بودند حکم رفتہ سہ کروہ پیشتر از چندرسین فرود آیند کہ (۱۶۰) او سہ کروہ از اکاڑی لشکر فرود می آید حکم بافاغنہ شد ہر چند سہ کروہ عقب لشکر از پچھاڑی استدعا کردند منظور نشد تا دو ماہ کامل باریاب ملازمت نبود ' در یاد مشار الیہ عرضی سعادت اللہ خان دیبی داس وکیل گذرانید حکم ملازمت شد و مثل تبدیل نیافت۔

مناقب شصت وہفتم:۔ روزی میفرمودند بارکان حضور پرنور محمد شاہ بادشاہ بنماز جمعہ در مسجد جامع دہلی تا کہ من در اینجا برسم بے معمول یاد فرمودند چنانچہ حاضر شدم وبنابر اینکہ آدم بعد آدم پیہم دریں مادہ می رسید بنابر تعجیل کہ "**الامر فوق الادب**" واقع است موزہ در پا نکردم ایام گرما بود و گرمائے ہندوستان بلائے عظیم چنانچہ محمد شاہ بادشاہ از دروازۂ مسجد جامع دست من گرفتہ متوجہ کلمہ وکلام گشتہ خود بدولت موزہ در پا داشتند کہ بر فرش سنگ صحن است وتا زینۂ مسجد مسافت ہم خوب است و باقی صحن مسجد کج گویا تاب آہنے گرم نہادہ ہمچو صحن مسجد گرم بیحد بود و پامالی موزہ دامن خود را از یکدست باز میدارم کہ بہ دامن بادشاہ نرسد و دست دیگر در دست بادشاہ است طرفہ

احوال کف پا بود گویا سوختہ لاکن بطور از اطوار اصلاً پرواہ کف ماو پا کراست بطوری میرفتم کہ گویا برفرش رفتار است پنداشتم کہ درخانۂ خدا ہمیں قدر ایذا منظور بادشاہ شد علاج چیست استوار دانستم کہ آقا بچند تجربہ امتحان از نوکر حالات معلوم می کند بحک امتحان باید رسید چوں وچرا سزاوار نیاید کہ طالب آن برخلاف آید۔

بادشاہ روز دویم سیویم باعیان خود می فرمودند کہ در مسجد جامع من خود در پا موزہ داشتم وبرتاب قدم می نہادم حالات خود چہ گویم دانی بہ احوال آصف جاہ بہادر کہ بے موزہ بودند چہ باشد در حضور خلد مکان از جانبازیہا شرف بر دیگراں داشتند وعزیز جاں ودل بودند امرائے حضور مالی ہیچ بجائے خود نازاں ہستند غیر از خورد وخواب نہ آموختہ اند۔

مناقب شصت وہشتم: می فرمودند ہر بندہ خدا بہر محتاج چیزے می دہد وخیر می کند باید کہ از دست خود دہد تا ثواب عظیم حاصل آید ' حق سبحانہ وتعالی می فرماید ملائکہ را کہ بندہ ما خیر می کند چنانچہ ہفتاد فرشتہ دست بستہ بدست پر قطار از دست صاحب خیر گرفتہ تا دست محتاج دنیا می رسانند وشکرانہ می کنند ودعا می دہند کہ ایں شخص را حق سبحانہ وتعالی بسیار بدہد ' فرشتگان آمین آمین می گویند ' خیرات طرفہ چیزیست کہ فی الفور در ہمو لحظہ قبول میشود۔

ونیز فرمودند کہ کاذری بود کہ اجلش از گزیدن مار بود دو قرص نان با خود داشت سائل سوال کرد کاذر آں ہر دو نان را بسائل بخش کرد اژدھا از پارچہ او برآید وگفت کہ من از دھا بودہ ام حکم چنیں بود کہ ترا بگزم وہلاک کنم ' حالا کہ تو دو نان را بنام خدائے تعالی خیر کردی ومقبول افتاد دو میخ فرشتگاں موافق حکم الہی در کام من زدہ اند کہ مارا محال

گریدن نماند ودرایام عمر تو بموجب حکم باری تعالی وتقدس افزوده اند ' کارهائے ایزدی تقدس تعالی عجب نادر وتحفه آدمی رادر هر حال نظر بجانب خالق کریم باید واز مخلوق قطع کند شاید۔

مناقب شصت ونهم :۔ در هنگام توجه بهندوستان بمحمد انوار خان دیوان سرکار عالی ارشاد شد که سر رشته داران دفاتر دیوانی مامورہ هر کدام واحد لائق سرانجام کارهائے مالی وملکی در تربیت یکتائی دارند اگر داروغه وپیشدست هر کار نبود در ترویج کارها تخلل نمی پزیرد ' مع هذا مراعات ایں جماعة واستقلال اینها مرعی دارند وتغیر وتبدیل دریں مقدمه زنهار راه ندهند گویا رخنه در کارهائے سرکار افگندن است ' محمد انوار الله خان بعرض رسانید که فدوی دریں مقدمه سعی موفور بعمل می آرد باقبال خداوندی خداوند نعمت دام دولته انشاء الله تعالی دریں ضمن متهور خاں بهادر برائے رخصت میر عبد الرزاق خاں دیوان صوبه برار بعرض رسانید حکم شد بیارند ' وقتے که خان مذکور برآداب گاه سلام استاده آهسته ونرم به متهور خاں بهادر خود بدولت فرمودند که در دیوانی صوبه برار بکارهائے آنجا ازیں شخص آب ونمک یافته شد پاندان رخصت عنایت کردید بعد برخاست دربار متهور خان به میر عبد الرزاق خان گفتند که اگر شما قصد همراهی می کردید بے شک تعلقه دیوانی سرکار عالی بجائے انوار خان بشما مرحمت می شد وقت رخصت شما چنیں ارشاد فرمودند جائے شما در دل است۔

مناقب هفتاد :۔ مست علی خان نام که فی الجمله واجب الرعایت بود بسفارش محلات اورا بتعلقه داروغگی هر کاره ها مامور فرمودند ' چوں تعلقه مذکور بقدر هفت هشت

صد روپیہ در ماہہ رسوم یافتگی داشت تادر یکسالے استعداد بہم رساند ' روزے خود بدولت قہوہ میل می فرمودند افراد اخبار آوردہ داروغہ گذرانند بداروغہ مذکور ارشاد شد بخواند او عرض کرد ناخواندہ ام ' چنانچہ از ناخواندگی او علم نبود دم بخود ماندند ' وروز دویم اورا تعلقہ احتساب اورنگ آباد تجویز نمودہ بتعلقہ سرفراز ساختہ زودتر کہ بعالم راز ناخواندگی او علم نگردد برآوردہ روانہ تعلقہ فرمودند و بمحلات ارشاد شد کہ مست علی خان حرامخور است معاش او در احتساب کہ در آنجا سراسر حرام معین است بخورد ' وآئندہ بمحلات حکم شد کہ در امور معاملات ومقدمات دربار احدی دخل نکنید وسفارش کسے نسازد ' ازاں روز محلات اصلا نام ونشان مردم راشنیدہ نشدہ ومجال عرض معروض ازاں بعد بالکل نابود گشت۔ فرد:

بنائیکہ برشر نکردد خراب　　بود عدل شاہاں عالیجناب

مناقب ہفتاد ویکم:۔ درنظر بندی ناصر جنگ نور محمد حجام پسر بدن حجام ملازم قدیم بموجب حکم تعین گردید روزے نور محمد حجام را ناصر جنگ دو اشرفی انعام داد ' او ہر دو اشرفی آوردہ از نظر مبارک گذرانید فرمودند کہ بہ ناصر جنگ واپس بدہد ' واصیل از حضور رفتہ بناصر جنگ حکم رسانند کہ بایں مردم ادنی دو اشرفی انعام از نادانی است ' قدر دولت ما نزد شما ہنوز پیدا نشد واز حرکات غیر مستحسن باز نمی آئید ' وایں بدوضعی ہا نمی گذارند وتوبہ نمی کنند ' آئندہ مرتکب غیر موقع بار دیگر نشوند کہ نتائج نیک ندارد ' آخر روز ناصر جنگ را اندرون محل سرا طلب فرمودہ بکلمات مستحسنہ وعطائے مالائے مروارید مرخص نمودند لاکن ہیچ سود نمی کرد وخیال خود ناصر جنگ ترک نمود چنانچہ

آنچہ دید دید ' دولت ابد مدت را معہ خود بر باد داد ' چوں اقبال ایں خاندان عالیہ از برکات آنجناب قدسی مآب دائم قائم است ہر خلیفہ دکن را پیروی آنجناب سزاوار سعادت ابدیست۔

مناقب ہفتاد ودویم:۔ در سواری کوچ روز ے بند پردہ ہائے امارے فیل سواری خاصہ شکستہ بود و پردہ آویزاں کردید و ہائل نظر انور شد بفیلبان فرمودند سوتلی اگر باشد پردہ را بندد ' فیلبان سوتلی موجود داشت خواست کہ قدرے ازاں قطع کردہ پردہ را بہ بندد ' فرمودند از ہموں سر سوتلی اینکار کند و قطع نکند ' بعد فرود آمدن منزل از خیاط دوخت کناند و سوتلی ضائع نکند بیجاست۔

مناقب ہفتاد وسیوم : روزے می فرمودند کہ در ایام صوبہ داری بیجا پور بعد ہفتہ دو ہفتہ در خدمت اولیائ برحق حضرت سید ابراہیم بغدادی میرفتم ' از راہ خرق عادات خود ارشاد می نمودند کہ خانم تو وائی دکن خواہد شد ' و بدخواہان تو بدام مقہور اند و عمر تو یک صد و بست سالہ خواہد بود ' آنچہ ارشاد شد ہمہ بتجربہ رسیدہ ایں تجربہ کہ در مقدمہ عمر است باقیست۔

مناقب ہفتاد و چہارم: روز دربار بخشی شاگرد پیشہ مثل پیادگان گذرانندہ پیادہ کہ بر عیوض آسامی شش روپیہ در ماہہ بود بر چہرہ او شصت روپیہ در ماہہ بدستخط مزین کردید ' بخشی آن چہرہ را عرض کرد کہ جائے شش روپیہ شصت روپیہ بدستخط مبارک رسند ' فرمودند مقسوم اورا حق تعالی افزودہ در سواران داخل کنند و اسپ او بنظر بگذرانند ' چنیں بعمل آمد۔

آں درگاہ پرشاد نام خود را در عالم وعالمیاں ساخت ومحیط خزانہ رکاب ماند ہزاراں را کہ از وطن او آمدہ بودند بنوکری سرکار قائم وکامیاب ساخت از چند روز درگذشت۔

مناقب ہفتاد وپنجم : درایامیکہ راجہ چندرسین وراورنبہا جی نبالکر وسلتانجی نبالکر ودیگر مرہتہ بجاگیرات سرفرازی یافتند بہر کدام روبروارشاد شد جاگیرات کہ بشما دادیم آں آنست زریکہ درسرکار دولتمدار داخل می شد ' بعد وضع ہمہ حقوق حق داراں زمینداری وانعام مردم وائمہ داران وروزینہ داران ودیگر رسوم معمولہ قدیم وجدیداست ' مبادا فجور حقوق حق داراں نباید بود واصلا نالش ایں جماعۃ مذکور (۱۶۶) درحضور نیاید ' ہریک عرض نمود کہ بتصدق واقبال عالی ماہم نیت داریم کہ سوائے معمولی حقوق ورسوم بہمہ ہاچیزے ازطرف خود ہم بدہیم وحق احدے تلف گردد۔

مناقب ہفتاد وششم :۔ بعد جنگ مبارز خان مقتول بارکان حضور پرنور فرمودند کہ درباب تقرر چوتہہ کہ بدعت ایجاد کردۂ حسین علی خان است چہ اولاست؟ ہریک بطور خود عرض معروض نمود از راہ مآل اندیشی ہاوفکر ہائے دور دراز معروضہ ارکان بخاطر نیاوردہ ' فرمودند ایں ہمہ افواج راازاں خود میدانم وازاینہا کارمی گیرم ' واز ملک مالوہ دست برداشتن لازم می آید۔ انشاءاللہ تعالی ملک گیری ازنربدا آں طرف ذمہ آنہا قرارداده می گذارم ' وفوج اینہا درتعلقہ من گردش نکنند ' ایں چنیں شرط ہا اگر قبول ندارند بحولہ وقوۃ تنبیہ واقعی خواہد رسید۔

مناقب ہفتاد وہفتم : ہنگام چھاؤنی ترچناپلی معروضہ خدا بندہ خان دیوان

سرکار عالی خواجہ عبداللہ خان بعرض رسانید کہ در چہار صد در ماہہ چہار شتر بار بردار نگاہ داشتن نمی توانم ' ومی گویند کہ مردم محرر دیوانی ما کہ از دوصد افزودہ خواہند بود' ہر یک چہار چہار و پنج پنج شتر بار بردار دارد غیرت ما چہ تقاضا کند ' من دیوان سرکار باشم ' ومقدور چہار شتر بار ندارم ' ارشاد شد کہ من ایں قدر نمی دانستم کہ خدابندہ خان از عقل بہرہ ندارد و بے مغز محض ومعذور العقل ' اصلا نفہمید کہ محرران دیوانے ہر کدام شتران متعدد دارد بر منفعت تحریر خود ہا ' والا از سرکار ہفت روپیہ در ماہہ می یابد ' ودیوان بے عقل خرچ شتران بار خود از من طلب می کند ' زہے ہوش وشعورش رباعی یاد آمد۔

رباعی:

خدایا زاہد از تو حور می خواہد وقوفش بین

بجنت میگریزد از سر گویش شعورش بین

بدیں زہد وبدیں تقوی بدیں.....خود مارا

رحمت دور می دارد خداوندا قصورش بین

حکم شد کہ میر محمد حسین خان دیوان دکن آخر روز بر دیوڑھی زنانہ حاضر شود ' میر حسین خان موافق حکم وقت شام بر دیوڑھی زنانہ حاضر شدہ وخود ہم ہر آمدند ونظر بر چراغ کہ ناظر دیوڑھی روشن کردہ بود افتاد ' فرمودند ایں چراغ تو کدام افروختہ است؟ ناظر خواست کہ عرض کند فرمودند چراغ از معمول نبود تو کہ افروختی خرچ بیجا کردۂ ہر گاہ من می آمدم یکّہ شمع ہمراہ می آمد ' میر محمد حسین خان استادہ از مواخذہ چراغ بے جا تربیت خود می دانست ' بعد تہدید بناظر دیوڑھی حکم شد کہ آیندہ چنین نکند وبمیر محمد حسین خاں

فرمودند کہ دیانت وامانت خاندان شماہا مشہور آفاق است فردا انشاء اللہ تعالی تعلقہ دیگر ضمیمہ دیوانی بادشاہی می فرمائم ' چنانچہ باید وشاید سعی جمیلہ بکار برند ومن بعد رخصت فرمودند ' زبانی میر محمد حسین خان بود کہ بتحریر آمدہ۔

مناقب ہفتاد وہشتم :۔ در چھاؤنی خجستہ بنیاد روز عید الصیام بنا بر مغالطہ ماہ نو قاضی کریم الدین خان قاضی بلدۂ خجستہ بنیاد بگواہی مردم قلعہ دولت آباد منادی کردہ عید قرارداد ' ناصر جنگ بگذرانیدن نذر عید در حضور رسیدند (ونذر گذرانیدند) ونقلے علی الرغم منادی قاضی برزبان آوردند کہ در زبانی قاضی بود در بلدہ ودر تحقیق ہلال ماجرا داشت ناچار بگواہی دو آدم مسلمین از اہل حرفہ حکم فردا عید نمود ' خلیفہ عصر بے تحقیقات ایں مقدمہ پرداخت ' غیر از دو گواہ دیگر ہیچ معلوم نشد ' وقتی کہ ہر دو گواہ را رو برو طلبید ہر دو گواہ شکوہ قاضی نمودند کہ ناگہاں مارا طلبید واستفسار نمود کہ بہائی چاند را کجا دیدہ اند ' مایاں دانستم چاند در ذیل قوم ما مردم چاندیہائے است ' اورا قاضی می پرسید چوں اورا دیدہ بودیم گفتیم وگواہی از دیدن او دادیم ' تحقیقات قاضی کریم الدین خان ہم چنیں است ' جناب عالی متعالی بد دماغ شدہ فرمودند نقاض با قاضی موجب خذلان اخری است۔

مناقب ہفتاد ونہم :۔ متہور خاں بہادر خویشگی مقرب بارگاہ حضور بود ' روزے از حضور برخاستہ برائے استنجاء بیروں آمدند ' بہ مقبول قلمدان بردار آہستہ فرمودند خبر بگیر د متہور خاں از ینجا رفتہ کجا اند وچہ می کنند ' او خبر آورد کہ بر دیوڑھی خلوت زین پوش گذاشتہ میل بحقہ می دارند ' بعد آمدن خان مذکور جناب عالی متعالی فرمودند

کہ متہور خان بہادر حیرانم کہ مردم حقہ نوش در بہشت چگونہ حقہ خواہند کشید در آنجا آتش کو ' خان مذکور کہ مزاج داں بود فی الفور عرض نمود کہ بتصدق و اقبال خداوندی صدہا از فیض مجمر قہوہ (صدہا حاجتمندان حقہ) دفع حاجات خواہند کرد ' خود بدولت تبسم فرمودند و نظر عنایت و مرحمت بحال خان مذکور روز افزوں ماند۔

مناقب ہشتاد: ۔خواجہ نجم الدین مرد مسن و مزاج داں حضور بنا بر عمدگی اجداد در حضور بادشاہ عالم گیر پرورش یافتہ ' ونظر برسن وسال مومی الیہ جناب عالی اورا در خواص جادادہ بودند ' ومدتے بتعلقہ بخشی گری شاگرد پیشہ مامور بود ' روزے ارشاد شد از اخبار لشکر خبرے بگوئید ' عرض کرد ہمہ بدعا اشتغال دارند ' وبجائے خوہا بحدے مبالغہ مباحہ می نمایند' اگر در لشکر دوامر پیشگی نمی بود بہشت برایں لشکر رشک می برد ' فرمودند کہ دوامر کدام است وپیشگی چہ معنی دارد عرض کرد یکے آنکہ بے اشتہا طعام خوردن ودویم بے حاجت بہ پاخانہ رفتن ' ایں ہر دوامر پیشگی لازم دارند خود بدولت متبسم شدند وحاضراں خلوت خندۂ خود ضبط نتوانستند ہر چند رومال ہا در دہن می نہادند۔

مناقب ہشتاد ویکم: روزے بھوچڑمل جامہ سفید از پارچہ بافتہ در برداشت فرمودند ایں پارچہ از کدام جنس است ' عرض کرد پارچہ بہڑونج می نامند ' نہہ ذرعہ طول و یک ذرعہ چہار کرہ عرض است ' قیمت (فی تھان) نہہ روپیہ بود ادباً ہفت روپیہ عرض کرد ' حکم شد پارچہ خوبست وصریح کفایت نمایاں است ' خریدی دہ ہزار روپیہ نمایند ' وہنڈوی بنام تیغ بیگ خاں متصدی بندر سورت باید نمود بھوچڑمل دید کہ عہدہ برائی نیست فی الفور عرض کرد بخاطر غلام تدبیرے رسید ' فاما منصب

معروض آں ندارد ارشاد شد بگوئید ' عرض کرد اگر عرضی حضرت دام دولتہ بپادشاہ برسد ہر دو محال کفایت و بہرونج بجا گیر تنخواہ شدہ می آید ' فرمودند آفریں باد ' برام سنگھ منشی حکم شد کہ عرضی حضور بنویسد ' چنانچہ شتر سوار معہ عرضی روانہ بادشاہ گردید در عرصہ دو ماہ اسناد تنخواہی ہر دو محال از آنجا رسید عامل آنجا معرفت بھوجڑ مل موافق حکم تقرر یافت کوٹھی بھوجڑ مل در آنجا مقرر (وفوطے داری ہر دو محال مرحمت) شد۔

مناقب ہشتاد و دویم:۔ روزے دیگر در خلوت با عیان حضور می فرمودند کہ محمد شاہ بادشاہ بوفور عنایت خاص قہوہ از دست مبارک عنایت نمودند و فرمودند کہ مزہ قہوہ بیان کنند چنانچہ ضابطہ نیست کہ در حضور بادشاہ در پیالہ قہوہ خوری احدی بعد عنایت در حضور نمی توانند خورد دانستم کہ حوصلہ آزمائی است فوراً بہ کفدست گرفتم و آہستہ آہستہ بطمانیت و مطمئن طور استادہ می خوردم و پنداشتم کہ قہوہ گویا از کفدست من سوراخ کردہ گذشت و مزہ قہوہ را بعنایت و نوازش و الطاف بیان می کردم ' و حیرت نظارگیاں حضور شد بدل گفتم اگر۔ تربیت حضرت خلد مکان یاد نمی بود ایں وقت چگونہ می شد، بادشاہ حوصلہ ما را چہ امتحان خواہند کرد، داد حق را قابلیت شرط نیست۔

ہمیں قسم مرتبہ ثانی در غلبہ مرض بہکند رکہ طاقت حرکت دشوار داشتم حکم رسید امرے ضروری با شما گفتنی ست جلد بیایند، ہر چند عذر خواستم اصلاً منظور نشد، خود بادشاہ سوار شدند و فرمودند در مسجد کہ نزدیک مسکن شماست می آیم، چنانچہ ناچار خود را جمع کردہ حاضر شدم حکم نشست فرمودند عرض نمودم از بندہ ترک ادب نخواہد شد، فرمودند ایں جا خانہ خداست ہمہ معاف است، ناچار دامن خود گرفتم و بادب نشستم ' مکرر فرمودند

پیشتر بیایند نزدیک شدم بسر گوشی کلمات ارشادات گداختند و برخاست فرمودند و ما را از همونجا بمبالغه رخصت ساختند تسلیمات بجا آورده باز ماندیم، بعد حصول شفا از مرض غسل صحت نموده بدربار رفتم نذر گذرانیدم مالائے مروارید وجعبه وسرپیچ وفیل واسپ خاصه باساز طلا وشمشیر وخنجر مرحمت شد۔

مناقب هشتادوسیوم: کبیر محمد خان بعد حادثۂ گجرات به فخر الدوله بهادر طرفه تهلکه افتاد ' اتفاقاً به بندر سورت رسیده از انجا بلشکر فیروزی آمده بملازمت جناب عالی متعالی رسیده استدعائے نوکری نمود ' وفرد بلاخرچ او از نظر مبارک گذشت شصت روپیه در ماهه بلاخرچ بدستخط خاص مزین شد، دیوان سرکار نظر برخاندان او وقرابت نواب بیگم صاحبه گزارش کرده از عدم اکتفا عرض معروض می نمود که من میدانم غیرت او قبول نخواهد کرد، ارشاد شد که از اینجا زود برخیز دو برود زیرا که شکست هندوستان رامن که حاکم دکن بوده ام نمی توانم متحمل خبر گیری شد و پرداخت مردم ما را به اهم ترین از همه هاست، چنانچه باید وشاید کما حقه پرداخت بوقوع نمی آید، فی الجمله کم وبیش بآنها می رسد والا آنها از ینجا کجا بروند وهر جا که بروند مردم آنجا خواهند گفت که حاکم دکن بے خبر است، نمی تواند که بکار دکن پرداخت، وهرگاه غور وپرورش مردم الکه خود نمی تواند کرد، لهذا از دکن ایں مردم تا اینجا رسیدند همچو معروضه بیجا نکرده باشند۔

مناقب هشتادوچهارم:۔ درایامے که جنگ مبارز خاں بود پسر امین خان دکنی که باباصاحب نام داشت از پدر آزرده شده نقاره نواخته از آنجا برآمده بلشکر فیروزی رسید، ومعرفت محمد غیاث خان ملازمت نمود واستدعائے نوکری کرد، ارشاد شد که پدر

ایں جوان رفیق مبارز خان چگونہ اعتبار کردہ شود بابائے مذکور از قوت مدرکہ از دور دریافت وفوراً عرض کرد تصدق ارشاد حضرت شوم، واما حقوق نمک خداوند انعمت زیادہ تر از حقوق دیگراں می داند، اگر قابو افتد فدویت آں بود سر پدر خودرا آوردہ می گذرانم (معروضہ پذیرائی یافت) صدروپیہ درماہہ ذات آنجوان و پنجاہ روپیہ سراسری سوار برداری مشارالیہ تقرر شدہ دوماہہ پیشگی عنایت شد، (چوں مقدر چنیں بود) روز جنگ بابائے مذکور سر پدر خود آوردہ بنظر انور گذرانیدہ کہ غلام اقرار کردہ بود (بوقوع آورد) جاگیر بالکنڈہ (سرکار ناندیڑ صوبہ محمد آباد بیدر) یافت وتکلیف نوکری تمام عمر معاف بود، درکوچ سفر دوصد سوار بنوکری میفرستاد تمام عمر بابا مخاطب بمقرب خان بہادر ولد امین خان برادر حقیقی نبی منور خاں بود بعد رحلت مقرب خاں برادر مذکور ببالکنڈہ متصرف گردید خود بدولت بہ نبی منور خان راجورہ وورواں جاگیر دادہ بالکنڈہ رابضبط سرکار فرمودند اولادش قائم است۔

مناقب ہشتاد وپنجم : سید احمد مغربی کہ صاحب حاضرات بود بعرض رسانید کہ بقوت علم دریافتہ ام کہ بدخواہان حضرت کہ خاک بدہن آنہا باد درخوابگاہ زیر پلنگ طرف بالین حضرت کلۂ آدم از سحر وجادو دفن کردہ اند برائے برآوردن او حکم شود، چنانچہ موافق حکم کمایتاں درخواب گاہ نوکھنڈہ زیر پلنگ کندید وکلۂ آدم کہ دراں از ہزار سوزن افزودہ خواہد بود زدہ بودند برآوردند، حکم شد کہ آتش بدہند وخاکستر نمودہ پرتابند بداں موجب بعمل آمد ' چوں سید احمد مغربی حاضرات نمود ودریافت کہ کدام ایں سحر کردہ بود معلوم نمود کہ از یک مرد ودو عورت ایں مقدمہ بوقوع آمد ' چوں بعرض رسید

فرمودند کہ چاہ کندہ را چاہ درپیش است باحدی درمحلات ایرادخواہ نوع دیگر ہیچ نفر مودند۔

مناقب ہشتادوششم:۔ بعرض رسید باظہار دیوان سرکار عالی منصب پنج ہزار روپیہ از روئے برات جعلی از خزانہ خجستہ بنیاد تنخواہ سواران بردہ اند آدمان واسپاں موجوداند متصدیان تغلب برزبان دارند، حکم شد اسپاں وآدمان ازنظر بگذرد چوں چہرۂ آنہا بنظر انور گذشت وہم آدم واسپ بملاحظہ درآمد ارشاد شد آں شخص تخفیف تصدیع مانمود اگر مقلب بے خطرہ آید وملازمت نماید تقصیر معاف نمود سرفرازی می نمایم وآئندہ ازیں حرکات قبیحہ درگذرد، بقدر شخصیت اوسرفرازی اوخواہد شد، اوقبول نکرد وغائب گردید۔

مناقب ہشتادوہفتم:۔ صدر حضور برطبق عرضی سلطانجی نبالکر جاگیردار بیڑ برائے بحالی فضل اللہ قاضی موروثی وپرگنہ بیڑ از بغیر قاضی رکن الدین سوال تعلقہ بنظر گذرانیدند، ارشاد شد برنوشتہ جاگیردار تغیرے نبود قاضی بے تقصیر را از چہ راہ ' صدر مذکور عرض نمود کہ ہم بہ ثبوت رسید کہ قاضی رکن الدین رافضی است، فرمودند کہ ہرگاہ کہ شما خود سلطانجی شدہ عرض معروض ایں مقدمہ دارد لاعلاجے است وایں وبال برگردن شماست۔

مناقب ہشتادوہشتم : بمحلات ارشاد شد کہ اگر ناصر جنگ ازراہ شقاوت وبدبختی بعد من خواہد کہ تابوت مارا از راہ دیوڑھی زنانہ برآوردہ ہمہ ہا مضبوط شوند کہ چنیں کردن نتواند از خدا خجل واز خلق خدا خجل نیستم واز دنیا بے اولاد نمی روم۔

مناقب ہشتادونہم:۔ می گویند کہ پنجاہ ہزار روپیہ مہر بی بی بیگم از خزانہ طلبیدہ بہ بیگم مذکور مرحمت شد کہ تیاری خود نمودہ ہر جا مرکوز باشد راہ باید گرفت، از حق تو ادا شدم۔

مناقب نودم:۔ روز رحلت آنحضرت ناصر جنگ صبح حاضر دیوان خانہ شدہ بمقربان بارگاہ کہ سخت مغموم بودند و ہر یک خاک بر سر خود می ریختند و واویلہ داشتند بکلمات دلاسا نمودہ بہ تکفین و تجہیز پرداخت و ہم از بغض طبیعت خطاب بامراء و عمدہ ہا نمود کہ نواب شما باجل طبعی گذشتند و ہمہ ہارا با خود ہمراہ بردہ بر لاش حضرت پاجامہ باقی نہادہ نمودند کہ بر بدن زخم تیر و تفنگ و شمشیر نیست، بعد چند لحہ اتفاق غسل دادن رسید ہمہ ناخن ہائے دست و پا کپور رنگ بود بر تمام بدن داغ داغ سیاہ علامت سم نمودار بود ہر کہ ایں مقدمہ کرد نتیجہ دید۔

مناقب نود و یکم: در قحط سالی عطائے چہار لک روپیہ از خزانہ خجستہ بنیاد برائے تقسیم غربا و مساکین محتاجین بکوتوال بلدۂ مذکور حکم رسید کہ کوٹہ ہائے غلات مردم بیوپاری ذخیرہ کردہ اند کما ینبغی تحقیقات نمودہ شہرت ندادہ و ایذا بمردم بیوپاری نرسد، زود بعرض رساند مجرا است (چوں بعرض رسید کہ یکصد کوٹہ مع پورجات مملو از غلہ باثبات آمد) چنانچہ در عرصہ سہ پہر مشروحاً بعرض رسانید از راہ تدبیر حکم شد فی پلہ چہد امی سرکار مقرر کنند، بمجرد ایں خبر ہمہ بیوپاریان تمام غلہ ہارا فراہم آوردہ بے اختیار خود بخود درفروخت کردند، و انبار ہا نمودند، چنانچہ خوب غور کردہ شد کہ تازیانہ خوف نواختہ نشد، و غلات ہر جنس بقدر چہار بخلق لشکر و خلق اورنگ آباد وفا کنند ہر یک را در کوچہ و بازار ہمہ جا مہیا شد و ارزانی راہ یافت و قحط بر باد و رخصت شد۔ اتفاقاً دراں ہفتہ نزول باران

رحمت الٰہی از آسمان باریدن گرفت وباندک تدبیر کشائش گردید وحکم موقوفی چہدامی سرکار شرف اصدار بخشید۔

مناقب نود ودویم:۔خواجہ نجم الدین خاں مرحوم در مذکورات اہل خدمات شرعیہ واحکام بلاد وتعلقداران اردوئے معلیٰ بعرض رسانید کہ بفضلہٖ ہمہ صاحبان تعلقہ حضور وغیر آن درانصاف دادہی وتوصیف ایمان راست ودرست اند، الامخصوص دوکس دراقوام خود ہانظیر ندارند، حکم شد آنہا کیستند وچیستند، عرض کرد یکے خاکروب لشکر فتح رہبر درانصاف ہر کہ برائے دفع حاجت بیشتر آمد اورا اول رہامی کند وبعد اونوبت بنوبت ہر چند دیگرے اضطراب کند سود ندارد، ودوئمے دھیڑ ہر جائی ہر چند کہ بطور بیکار بستہ حوالہ اوکنند ہمواں طور صحیح وسالم باحتیاط وخبرداری بمکان اومیرسانند، ایمان تبدیل نمی کنند، خود بدولت تبسم فرمودند، ودیگراں خندہ ضبط نمی شد رومال ہابدہن خودمی کردند از غلبۂ خندہ۔

مناقب نود وسیوم: شخصے درخزانہ سرکار عالی قرض از خزانہ گرفتہ درخزانہ واقع بلدۂ خجستہ بنیاد آمد، سی وپنج روپیہ نقد آوردہ بکر پانجی گماشتہ مشرف خزانہ داد وطلب داخلۂ خزانہ بمہر داروغہ وخزانہ نمود، اوگفت ایں زر قلیل از کدام بابت است کہ جمع کردہ شود، تاکہ فرد سوال بدستخط دیوان صوبہ کہ میر محمد سعید برہان پوری نام داد مزین نکردہ چگونہ داخلائے خزانہ مرقوم شود، اوظاہر نمود کہ روزے مارا موت نصیب شد مارا ملایکان قبض روح نمودہ بدرگاہ الٰہی حاضر نمودند درانجا سیدے غیر حبشی حاضر آمدہ از من تقاضائے قرض نمود ' چوں عاجز آمدیم وعیوض قرض موجود نبود حکم آسمانی چناں اصدار یافت کہ

ایں را سی و پنج روپیہ از خزانہ آصفجاہ قرض بدہانند کہ بعد رفتن اورنگ آباد در خزانہ آنجا برساند، وایں را چشم ہا بستہ در آنجا گذارند واز نام ایں آدم دیگر کہ متصل اوست اورا بیارند، چوں مارا چنیں نمودند مارا بیداری وہوشیاری نصیب شد چہ بینم کہ تکفین وتجہیز مردم درست می کنند، ومن ایں معاملت یافتم، مع ہذا قرض گرفتہ آنجا برطبق امر داخل خزانہ می نمایم، چوں ایں ماجرا بعرض رسید دوگانہ شکر نعمت واحسان الٰہی بجا آوردند وہشتاد ہزار روپیہ ہموں روز منجملہ زر زکوٰۃ از خزانہ سرکار بمستحقین مرحمت گردید۔

مناقب نود وچہارم: در چھاؤنی ترچناپلی از روئے وقائع خاندیس بعرض رسید کہ جماعہ داران در دامن کوہ قلعہ ملہیر زیادہ از دوصد موجود اجتماع دارند، خیال قلعہ مذکور بغدر در باطن آنہا وقلعدار آنجا از انہا خبر ندارد، حکم شد محمد امان خان قلعدار ملہیر نویسند کہ بے خبری شما بایں درجہ کہ جماعہ دادن قابو طلب اند، ودر دامن کوہ اجتماع دارند وصبح شام بر شما جادہ برسد وشما خبر ندارند، باید کہ از خواب خرگوش بیدار شوند وتدارک نمایند کہ اجتماع آنہا برشکند والا نہ نتیجہ نیک نخواہند دید، وآیندہ از خبرداری قلعہ وہوشیاری دل بیشتر از بیشتر بکار برند والا نہ غضب الٰہی خواہد رسید۔ مصرع:

چرا عاقل کند کارے کہ باز آید پشیمانے قدر نعمت بعد زوال چہ فائدہ می دہد

نشود کہ از کردہ ہائے خود مقرون بہ نتائج گردد شرط آگہی است زیادہ چہ نگاشتہ آید۔ والسلام

☆☆☆

بسم الله الرحمن الرحیم

عرضداشت وعنایت نامجات ومراسلات

عرضداشت وعنایت نامجات ومراسلات نواب آصف جاہ نظام الملک بہادر فتح جنگ مغفرت مآب علیہ الرحمۃ والرضوان از انشاء رام سنگھ منشی۔

بخدمت محمد شاہ بادشاہ فردوس آرامگاہ بعد جنگ مبارز خاں قلمی شدہ ورود مسعود فرمان والا شان مرحمت عنوان کہ ہر سطر متن باستعمال کلمات مکرمت آیات واندراج خطابات سمات برائے (ایں) تشنہ آب زلال الطاف وبندہ پروری موجہ آب حیات بود، درعشرت کدہ فخر ومباہات سعادت اندوز تقدیم آداب تسلیمات ساخت صلاح وفلاح دین ودنیاء بندہ ہا دراسترضائے تحصیل خوشنودی جناب ولی نعمت است عالم السر والخفیات آگاہ است کہ از ابتدائے تربیت وبرکت خلد مکان وتوجہ روحانی آنجناب مقدس است، وارادۂ این فدوی ارادت سرشت محو ومصروف رضا جوئی جناب ولی نعمت است ' دراکتساب ایں سعادت کہ سرمایۂ فوز عظیم ومورث حصول نتائج دنیوی وثمرات اخروی است ظاہراً وباطنا کوشید، واز جناب واجب العطیات مسألت نمودہ لیکن یفعل الله مایشاء ویحکم مایرید ،آدمی زاد راسوانح عالم کون وفساد در ہر چہ از عالم غیب بعرصہ شہود جلوہ گری شود مجال تصرف نیست، ولہذا بمقتضائے حدیث شریف الاعمال بالنیات صواب وعقاب برحسن نیت وسوء ارادت است۔فرد :

الٰہی تو از نیتم آگہی　　چو بخیر است خیرم دہی

بلکہ عصمت از صغائر و کبائر خاصۂ انبیاء بود کہ معصوم بودند باولیاء کہ محفوظ اند مع ہذا از انبیاء ہم ب مقتضائے بشریت صادر شدہ و مورد عفو الٰہی شدند، و قرآن مجید ناطق است بآں، پس از سائر الناس کہ معصوم اند نہ محفوظ ارتکاب صغیرہ و با اقدام کبیرہ چرا مستعد باشند۔

بادشاہ ظل اللہ و مظہر الطاف الٰہی! برادنیٰ و اعلیٰ ظاہر است کہ فدوی در زمان حضرت خلد مکان باقتضائے بشریت از تعیناتی و رفاقت والد مرحوم دست برداشتہ بدون طلب خود را بحضور رسانیدہ ایں معنیٰ ازیں جہت کہ باجازت و اشارت حضور نبود چقدر عنف و ناملائم بود مع ہذا ناز برداریہا و تفصیلات بے حد و نہایت کہ ازاں جناب مقدس دراں حال شامل حال فدوی شدہ بر عالمیان روشن است بر التماس کہ برائے دفع وحشت و اصلاح مزاج از کمال فضل و کرم خداوندی بحیلہ قبول آراستگی یافت و ترقی ہا رو داد و نظر بریں چشم داشت عاطفت و اصلاح مزاج مبارز خان ضرور صلہ رحم کہ اتباع امر الٰہی است بود، الضرورات تبیح المحظورات سخن نشنوی، مبارز خاں و شرارت او گناہ فدوی نیست لا تزر وازرۃ وزر أخریٰ منقولہ است انبیاء علیہم السلام و ماعلینا الا البلاغ، حضرت سید المرسلین و سائر انبیاء علیہم اکمل التحیات جہال را دعوت می نمودند و رہنمائی اسلام و ایمان می فرمودند لاکن ایں سخن نشنیدن و ایمان نیاوردند، آنہا مؤاخذ نمی شدن، خطاب سرور انبیاء است انک لا تھدی من احببت ولکن اللہ یھدی من یشاء، نظر بر پرورش و لطف بے نہایت حضرت خلد مکان امید نوازش و بندہ پروری از جناب اقدس اعلیٰ زیادہ تر بود، بہمیں قدر عبور نر بدا

بایں ہمہ جہات کہ مفصل معروضداشت شد چوں التماسات درمعرض توقف افتاد بسبب تغیر خدمات مبارز خان باتفاق فرقۂ افغان ودکنی مغرورشدہ تا بقتال وجدال پرداخت، فرد:

من نگویم کہ لطف واحسان کن　　بندہ ام ہرچہ بایدت آن کن

اگرچہ بسیط کلام منافی ادب است، دریں محل از بیان واقعی وعرض ماضی گریز نیست فدوی مکرر بمبارز خان نوشت کہ تغیر صوبہ دکن نشد استعفائے التماس بعمل آوردہ الحال کہ بجناب والا دریں باب معروض داشتہ از روئے فضل وبندہ نوازی بدرجۂ پذیرائی رسیدہ، درصورت احتراز ناچار بقتال وجدال عاید خواہد شد، واصرار درامرے کہ سبب فتنہ خونریزی مسلمین باشد خلاف طریق دینداری است ومنافی رویہ مسلمانی نہ جمعیت ونا اہلیت تشبہ بجہال نباید حسب ''قال النبی ﷺ :من تشبه بقوم فهو منهم'' خدا علیم است کہ فدوی بمقتضائے الدین النصیحۃ درتحریر مواعظ ونصائح وابلاغ سخنان دل پذیر وپند سودمند وتوقف در جنگ سرے موقصور نکرد، لاکن خان مذکور از غلبۂ نیت واستیلاء حب جاہ واغوائے رفقائے جاہل قدر سخن شنوی کہ بیج دولت است نشناخت واز وبال نکال دنیا وآخرت مطلق نیندیشد، ناحق اہل حق طرف شد، ودر پیمودن راہ فنا جمع کثیر ہزار بندہ ہائے خدا اعم از مسلم وکافر رفیق خود ساخت، خان مذکور از دولت خواہان واقعی بود کہ احتراز در بیدلی کردن وپریشان ساختن بجم غفیری را از بندہ ہائے فدوی جناب والا کہ حقوق فدویت دانند ورزید از معاینہ ایں حال نزد اہل نصیب نادولت خواہی خان مذکور در پردہ دولت خواہی بود بہ ثبوت رسید وبتحقیق انجامید کہ

بداندیش دولت خداداد و بدخواہ فدویاں صادق الاعتقاد از سر پنجہ تقدیر فرصت نمی یابد، وازلقمۂ قضا مصون نمی ماند ' احیاناً اگر عوام کوتہ نظر بے خرد کہ آیۂ کریمہ " **اولئک کالانعام**" ملہم آنہا است بکنہ سخن نارسیدہ ایں سانحہ را از شناسائی باسلوب دیگر و وضع منکر شہرت دہند از درجۂ اعتبار ساقط است۔

الحمدللہ کہ ارکان سلطنت و مقتبسان انوار حضور فیض گنجور بتحقیق امیر الامراء بہادر بکمال فطرت و دقیقہ سنجی و سلامت طبع موصوف اند و حق را از باطل چنانچہ باید وشاید تمیز نمایند از ینجہت اطمینان امور کہ محک ماہیت اشخاص ثبت شدہ باشد، مع ہذا بندگی بالطبع مقتضی عجز و سرافگندگی است۔

بندہ ہماں بہ کہ ز تقصیر خویش　　عذر بدرگاہ خدا آوردہ
ورنہ سزاوار خداوندیش　　کس نتواند کہ بجا آوردہ

ہرگاہ جناب صفی اللہ علی نبینا وآلہ علیہ السلام باوصف تحقیق عصمت کہ لازم نوشتہ شد باکل دانہ گندم ظلم را بخود آشنا فرمودہ باشند، سائر عباد را کہ اسیر قفس شیطان اند ومنزہ بودن از لوث صغائر و کبائر مقدور آنہا نیست، اتباع جناب صفوت مآب ازیں تضرع دید آں لازم بل واجب، "**ربنا ظلمنا انفسنا وان لم تغفر لنا لنکونن من الخاسرین**"

تفویض صوبہ داری دکن بفدوی و نیابت فرخندہ بنیاد بفدوی زادہ و بحالی جاگیر قدیم کہ در منشور عاطفت گنجور و خط امیر الامراء وغیرہ مندرج بود بعنایات باطنی جناب ولی نعمت مستظہر و مستتر فرمودہ شرف اندوز تقدیم آداب تسلیمات ساخت۔ مصرع:

شکر نعمت ہائے تو چندانکہ نعمتہائے تو

کہ عالم بعالم عجز بشری از غایت نہایت حمدے مترصد ومستمد است ہموارہ در استرضائے جناب ولی نعمت سعادت اندوز باشد وہر جادۂ بندگی وفدویت ثابت بودہ نیک نامی جاوید اندوزد ' امید وار است کہ سخنان مقربان درحق فدویاں عقیدت سرشت مسموع نشود کہ آن غرض منداں کم حوصلہ برائے غرض سہل خودکارہائے کلی ولی نعمت راضائع می کنند وبکنہ معاملہ ومآل کار نمی رسند۔

مبارز خان را فساد طینت وبرگشتگی طالع پیرانہ سالی اقتضائے حذاقتش باغوائے سبک مغزی چند ہوائے ریاست دکن درسر افتاد، سررشتہ پاس حقوق واحسان ہا کہ وضیع وشریف راعلم تفصیلی بآں حاصل است از دست دادہ پا از جادۂ حق شناسی وسخن شنوی وانسانیت فرابرگرفت یعنی کارش از مرتبہ بہائم وسباع درگذشت، اولئک کالانعام بل ھم اضل ، ہرچند بمقتضائے الدین النصیحۃ فسادارادہ اش بدلائل ساطعہ وحجج قاطعہ درقالب تحریر وتقریر آمد وابواب مراسلات موعظت آمیز مفتوح گشت، امابمقتضائے شہور۔فرد:

بآب زمزم وکوثر سفید نتواں کرد　　کلیم بخت کسے راکہ یافتند سیاہ

آں زال سہیل وآن سر ابوجہل اصلا وقطعاً بسخنان مفید ومؤثر ندید نصیحت نیوش ناگشتہ پائے شقاوت برجادۂ مخالفت قائم نمودہ، بادیہ پیمائی جہل وشرارت کردید، از کثرت عزت ووفور غرور باوصف تکرار نصائح وبمہمات فرومآل نکال خونریزی مسلمین مطلق نااندیشیدہ وباسوار وپیادۂ بے شمار وتوپ وجزائر ونال وکنبال ورہکلہ بسیار وبندوقچیاں

کرناٹکی زیادہ از حد وعدد وسرداران مہمیں کار ولشکر جرار کہ بہ تطمیع وتذویر از اطراف واکناف وجوانب آنہا را فراہم آوردہ رفیق جنگ پرخاش ساختہ بود، قطع مراحل وطی منازل نمودہ بہ ترتیب لشکر وتسویہ صفوف پرداختہ، بہادر خاں پسر وبرادر عبدالنبی خاں ودلیر خاں وجمیع افاغنہ دست راست ودلاور خاں بادو پسر دست چپ وغالب خاں بافوج تمام وسعادت اللہ خان وامین خاں وسید عبدالوہاب خاں وقزلباش خاں ومرزا محمد بیگ خاں وفائق خاں وجمع غفیرے از نوکراں خود ہراول وسہ پسر دیگر بافوج گراں التمش طرح قرار دادہ وفوج بستہ روز پنجشنبہ بست وسیوم محرم درنواح قصبہ شکر کھیڑہ چہل کروہے خجستہ بنیاد معرکہ آرائی نبرد کردید، سرداراں مذکورہ باسائر سپاہ وکرناٹکی ہائے بر قنداز وبہادران نصرت قریں مانند خنازیر کہ باشیراں وہزبراں درافتد ودرآویختہ ہریک پہر دو گھڑی کامل بکار فرمائی آتش خانہ وحملہ ہائے رستمانہ دادتہور وجلادت دادند ودقیقہ از دقائق کوشش فرونگذاشتند از شدت گرمی ہنگامہ کارزار ابواب حیرت را بر روئے تماشائیاں ملأ اعلیٰ کشادند، آخر کار بمقتضائے "الحق یعلو" نسیم فتح وظفر از موہبت عنایت ازلی بر پرچم اہل حق وزیدن گرفت، وخاشاک وجود شرارت آمود آں سرگروہ اشرار معہ پسراں وبہادراں وامین خاں وغالب خاں وپسر وبرادر عبدالنبی خاں ودلیر خاں وخاں زماں خاں وعزت بیگ خاں وسید عبدالوہاب خاں باجمع کثیرے از فجار جادۂ فنا رفت "ان الباطل کان زھوقا"۔

دریک موضع چہار ہزار سوار کہ اکثر ازینہا پیادہ شدہ بجنگ کوتہ یراق مبادرت نمودہ بودند بقتل رسیدند واز کشتہ ہا پشتہ ہا شد، ودو ہزار وہفتصد اسپ ودو فیل کشتہ شد

وبقیہ غنیمت گشت، وزیادہ از دوہزار ہمانجا زخمی افتادند ودر اطراف واکناف رزمگاہ جریح وقتیل گشتند حاصل کہ کم کسے ازانہا جاں برشد ازاحوال پیادہ ہا کہ مقتول گشتند چہ تواں نوشت کہ از حیز شمار خارج بودند، شہامت پناہ باجی راؤ وتہور دستگاہ سلتانجی وجلادت انتباہ بیلا جی در استیصال مخالف ترددات شایان بتقدیم رسانیدند آفتاب سلطنت تاباں ودرخشاں باد۔

عرضداشت

درجناب محمد شاہ بادشاہ متضمن ورود خلعت وسرپیچ وچغہ کمترین خانہ زاداں ارادت پرست کل طرہ تسلیمات عبودیت سمات رازیب دستار افتخار نمودہ بعرض سعادت اندوزان حضور پرنور میرساند کہ نسایم فیض انتمائے وصول عطیہ والا یعنی خلعت خورشید طلعت قامت عبودیت را مانند کل ہزاراں لباس افتخار کرامت نمود وفرق مباہات را فرفروزاں سرپیچ وچغہ مرصع مکلل بجواہر آبدار ولالے شاہوار باوج ثمرات بود آداب تسلیمات بجا آوردہ از جناب الہی مسئلت می نماید کہ سالہائے سال شجرۂ امید بندہ ہائے عقیدت مند برشحات سحاب افضال خداوندی سرسبز وشاداب باد برب العباد۔

عرضداشت

درجواب ورود فرمان وعطائے جواہر واسپاں وفیل (ازانشائے منشی رام سنگھ)

بعد تقدیم آداب بندگی بعرض باریابان محفل خلد مشاکل محی مراسم عدالت بانی مبانی سلطنت خدیوزمین وزمان بادشاہ عالم وعالمیاں می رساند کہ طلوع نیر اقبال یعنی ورود میمنت آمود فرمان والاشان (اقبال نشان کہ از مبدأ کلام فیض انجام مانند

دفتر گل بہار آغاز وسطور عنبر نامش چوں طرہ سنبل بانکہت عنایت دمساز است مشتمل بر تحسین وافر وصدور عطیات نوازش سمات کاشانۂ امید را فروغ ابدی کرامت نمود وکلۂ گوشۂ افتخار بفرق فرقدان بود بوصول خلعت خاصہ متبرکہ قامت از..... نظر از جان نواز اعزاز آراستہ کسوت حیات در بر پوشیدہ بفر فروزاں جبعہ مکلل بجواہر آبدار وسر پیچ مرصع سراسر انوار سایۂ ہمای دولت ..... بر سریر..... دستار شمشیر دست عضدت را بازو .....فائز ساخت، وانبارے معہ اش بشادابی گلہائے فتح وظفر پرداخت، خنجر کہ قبضہ اش دستاویز قبض ارواح اعداء است باغبار آبدارے جواہر ..... چہرہ آرائے امید را آبروئے دارین بخشید، وکمر فدویت عالم تقویت حاصل کردید، اسپان سر بلند صبا رفتار جہاں.....از طرہ کاکل کمند تسخیر ممالک دلہا کشودہ بہ شعشاء جمال خوباں آرا عرصہ زمین وزماں را موج خیز انوار بہار نمودند وبجلوہ وتقریب ساغر چشم وعشوہ بحر آمیز ترغیب قدم ہوش از تماشاء ربودہ ماہ نو را حالت محاق افزودند..... بخط وخال آں محبوباں پری تمثال کہ معشوقان پرنج ودلال را سر مشق دل فریبی وپاک ادائی است، وگرد پائے آں لیلیٰ مراداں علامتش چشم امید محولعبتاں کوئے انتظار را سرمہ بینائی ..... کہ از سم ہلال نظیر آنہاں برزمین نشستہ..... صفحہ..... کہ از قدم انجم بر..... در طے مراحل شکر ایں قلم از بر دود..... مدعا نمی تواند رسید وکل کون خامہ کلام کشاید یک قدم را در آن وادی ناپیدا کنار نخواہد دوید، عنایت فیل کوہ تمثیل ظفر دلیل با بلاغت .....عروض مدارج اعلی کامیابی ہائے بے شائبہ اغراق سپہر اوج افتخار را زینہ ایست رسا ومعراج مراتب ارجمندی سربلندی ہا کہ بوسیلہ آن میر عالم بالا بآسانی.....علوی نام را مسلم کہ پایہ اعتبار بذریعہ

آن بادرجۂ فلک ہمسر است از صولت.....علامتش فیل تند خرام سحاب دریا دریا عرق ریز انفعال و بمتانت استقامت گراں مایہ اش کشتی زمین را لنگر کوہ تمثال بحرکت پایش توالی حرکات اربعہ جائز، و بہ سکون قدوم در ربع مسکون تزلزل تام در دل اعداء فائز در میدان معرکہ رزم کہ بساط مرد آزمائیست ہر سپاہ راست رو را پشت پناہ ....نظر بتنش کاسہ سر نہنگاں دریائے.....نیست کہ بیک قدم.....ہمت عالی اش سیلاب قیامت اسباب ہجوم صفوف انداز سرکشاں از سیرابی زیادہ نہ کہ بیک آں.....قدمیکہ از زمین بردارد علامت قیامت دمے کہ از بینی بگذارد رستخیز علامت بلاغت رفتار.....ہوشیار.....بسلاسل حسن دلفریب خود بستہ.....نگرانی الفاظ تعریف اند وکوہ وقار و بدر آمد توصیفش اصداف معانی پر اعتبار تسلیمات متوالیات ایں ہمہ عنایات را سرمایہ حصول مفاخرت و مرادات ساختہ علم امتیاز برافروخت، و دعاء دوام دولت ابد مدت را ورود زبان ساخت آفتاب عالم تاب سلطنت و جہانبانی ساطع و لامع باد۔

عرضداشت

متضمن مبارکباد جشن از منشآت رام سنگھ مذکور

کمترین بندہ ہائے عقیدت آئین بہ گلچینی آداب تسلیمات .....بندگی .....باوج اعلی افروختہ بہ زروہ عوض.....الحمدللہ والمنۃ دریں ایام میمنت انجام روائح نوبہار عید سعید صبح و شام جمہور انام خصوصاً اہل اسلام را معتبر و معطر ساختہ ہزاراں ہزار اسباب عیش و سرور و مواد مسرت .....در محفل دلہا مہیا و آبادہ، فدوی ارادت

سرشت بہ تقدیم مراسم آداب تہنیت ذخائر سعادت ابدی اندوختہ بتحصیل مثوبات عبادت..... پرداخت تا نسایم برکات ایں ایام سعادت فرجام باعث آشام گلہائے زائران بیت الحرام است حضرت واھب العطایا بارھاص حدیقہ سلطنت وخلافت را از رشحات سحاب فضل خود سرسبز وشاداب دارد۔

عرضداشت

متضمن مبارکباد عید از منشآت ایضاً

کمترین بندہائے فدویت آئین قامت عقیدت راچوں ہلال شوال بادائے آداب تہنیت عید سعید.....مباہات باوج سماوات برافروختہ از درگاہ مہیمن متعال مثبت مینماید کہ تافلک نیل فام ایام متبرک درگردش ماہ وسال است ہر صباح انجمن اقبال رشک.....دہد ساز محفل اجلال محسود لیلۃ القدر باد۔

عرضداشت

متضمن عنایت میوہ تر از انشاء رام سنگھ منشی مذکور

بعرض می رساند بورود عنایت آمود میوہ تر کہ از پیشگاہ جنت انتباہ بایں فدوی عقیدت آگاہ مرحمت شدہ خوان آرزو وتمنا بہزاراں ہزار ثمرات مرادات مملوبہ گوناگوں فواکہ نوازشات مشحون گرداند، سر عبودیت .....دار بر زمین فراغت داشتہ بادائے آداب وتسلیمات.....ثمرہ سعادت آرزوست ومانند شجرۃ طیبۃ اصلھا ثابت وفرعھا فی السماء فرق فخر ومباہات باوج فرقدین برافروخت و بمقتضائے آیۃ کریمۃ لئن شکرتم لازیدنکم بشکر خداوندی ولی نعمت زباں

راشیریں کام ساخت، الٰہی تا چمنستان سپہر بگلہائے رنگا رنگ انجم رونق پذیر است، شقائق فتح وفیروزی درحدائق پیشگاہ خلافت وجہانبانی شگفتہ وخنداں باد۔

عرضداشت

متضمن شکر عنایت عطر

بعرض می رساند کہ ورود عنایت آمود عطر گل کہ شمیم دلا ونیوش کاشانہ مشام بندہائے فدویت اعتصام را رشک .....می نمود ورائحہ غریزش کاخ دماغ فدویان عبودیت ارتسام را تارکی کرامت می فرمود، قوت بخش رواں وقوت دہ جانبازاں گردید، قوت روح کہ از حضرت والا آمد فیض قدسی است کہ از بارگہ شاہ آمد در شکر ایں موہبت اگر ہمہ عمر زبان بمشک وگلاب بشوید چنانچہ حق است نتواند کہ.....، گلدستہ تسلیمات عنایت زیب تاریک عبودیت ساخت.....ازیں شرف سرودستار..... برسر زدم، کل تسلیم از درگاہ واہب المواہب مسئلت می نماید تا عطار روزگار از نافع لیل ونہار .....مشام خاص وعام است را بچہ تفصلات خدیو زمین وزمان نکہت بخش وروح افزائے دماغ گوشہ نشینان چمن فدویت باد۔

عرضداشت

بجناب محمد شاہ بادشاہ از انشاء موسوی خان منشی ہنگام روانہ شدن از دکن

بعزیمت استیلام بہر عتبہ بہر احتشام جماعت ناعاقبت اندیش بدفرجام گروہ کافرنعمت شقاوت انجام کہ باعتماد حقوق واحسان ہا وچشم داشت صدق وصفا ہمراہ نظام الدولہ گذاشتہ بود نظر بر مفاسد ہندوستان وغیب چہار سالہ ایں ارادت نشان بمضمون

.....کافتہ درموقف اظہار جوہر شقاوت اصلی وخبث طینت جبلی درآمدہ آں ناتجبر بہ کار را کہ بمقتضائے خورد سالہ شناخت .....زمانہ وزمانیاں پیمودہ ونشہ ہوش ربائے ریاست وبتملک .....خرقہ سراپا خباثت برغفلت بیہوشی اوافزودہ بودند بکلمات خوشامد وچاپلوسی کارفرمائی باستقلال وانمودہ ازلباس سخن مثنوی واطاعت برآوردند واز روز باز پرس غافل کردہ درتحصیل مدعائے خود کام خواہش زدند، چنانچہ سید جمال خان پسر عضدالدولہ مرحوم بنیابت صوبہ داری برار باجاگیر نہ لکھ روپیہ مشروط ہفت لکھ روپیہ بلاشرط بتصرف خود درآوردہ وبایں ہمہ اکتفا نہ کردہ یازدہ لکھ روپیہ ازمحالات وده لکھ روپیہ نقد گرفتہ افزائش دراسباب وزیادتی سامان پرداخت، وعبدالعزیز خان بنیابت خجستہ بنیاد جاگیر بست لکھ روپیہ بجہت نگاہداشت سپاہ ومناصب نامناسب خطابہائے بے جاوجاگیرات بنام پسران ومتوسلان خود گرفتہ دکان دستگاہی برائے خود چیدہ بود، خان عالم دکنی وسلطان جی ورانوجی وغیرہ مرہٹہ ہائے دیگر خودکامان نیز بانواع تزویر وتلبیس جاگیرات خاطرخواہ جمعیت ہائے زیادہ ازمقدور نوکر کردند، وازروئے شیطنت وحرام خوری وسلوک بسلک شقاوت ونگوں ساری متفق الکلمہ گردید، معاصی خودرالباس پوشانیدہ باسخن شنوی وزیادہ.....سفیہ بےخرد.....ساختہ پردہ حجاب ازمیان برداشتند چوں صورت اختلال کاروانقلاب احوال دکن وتقسیم صوبہ جات دیگروجاگیرات دادہ محصولات وبداندیشہائے آن جماعت گمراہ کہ ہریکے درمقام انحراف و.....مناہج بدباطنی وخلاف بودند، بتواتر وترادف رسید ویقین کردید کہ اگر چندے درتدارک ایں امرمداہنہ شود کاراز دشت می رود، وملک مال معہ آن خانزادخورد سال درعرصہ تلف

می آید۔ از پیشگاه خلافت رخصت حاصل نموده به مالوه رسید که بتحریر نصائح تنبیه گرداند چوں پیش از بیش در افزائش واہمہ وتشویش آں ناعاقبت اندیش کوشیدہ اورا از حیدرآباد بارادہ مقابلہ ومجادلہ مستعد ساختند وخطوط باسرداران بطلب آن کہ عمالان فرستادہ ہرکدام را باجمعیت تمام از اماکن آنہا طلب داشتند، ودر نزدیکی خجستہ بنیاد رفیق طریق بجز ثقاہت ساختند وباز از ابلہ فریبی گرم تردید مجدد آفاقیہ مناصب وجاگیرات وخدمات گرفتہ برجادہ مخالفت از رار ورزیدند مدہوش نشستہ ایالت.....از راہ رفتہ غافل از آں کہ خدانخواستہ چشم رحم بفدوی رسد قباحت کلی باو دارد، وقطع نظر ازیں کہ بظاہر کامیاب گردد از دشت ایں حرامخوراں چاشتہ خور سلامت نمی ماند وبہ سبب تقسیم شدن ملک وخالی شدن خزانہ از افزائش طلب سپاہ وعداوت مرہٹہ ہا فی الفور ہمہ مقابلہ بہمہ برروئے کار می آید تا سر کتل.....راہ نخوت وغرور بکام جہالت وعدم شعور پیمودہ اول متہور خان خویشگی را کہ در زمرہ فجرہ بفطانت وفراست اشتہار یافت وثانیاً عبدالحسین خان میر سامانی خودرا کہ در شیطنت وتلبیس ہم زلف سران.....تواں گفت فرستادہ استدعائے اختیار دکن در قبضہ اقتدار وتکلیف رجعت القہقری فدوی درگاہ بحضور سامع النور نمود، ہر چند تقدیرات قبائح وتمدیدات نصائح بگوش آنہان کشیدہ.....ونامہ بردہ نیز بکرات ومرات نوشتند لاکن ابلہان از بسکہ در مزاج فاسد برسودائے اوجا کردہ از صراط المستقیم نااندیشی برکنار انداختہ بود، معجون نجاح وموعظت فائدہ نکرد ناچار.....در فرصت کم اجتماع افواج واسباب کثیرہ پرداختہ استعداد عظیمت تنبیہ نمود، بفضل الٰہی اقبال شاہنشاہی کہ در ہر آن وہر زمان شامل حال ایں جادہ پیمائی

مراحل فدویت ودولت خواہی است رعب تمام دربطون کج خرامان بادیہ گمراہی راہ یافت، آن فتنہ پژوہان مایوس گردیدہ باطنا معانی یاس درمضامین الم ترکیف خواندہ، وبظاہر دست ازلباس تعلق برافشاندہ محتشم خان بخشی دکن راباخان عالم وسلطانجی وغیرہ منصب داران وغازیان متعینہ وتوپ خانہ.....ازراہ تلبیس لباس درویشانہ پوشیدہ خودرا درسایہ حمایت برہان الدین غریب انداخت ونایرہ عجبے کہ بسوئے بد باطناں سربہ فلک کشیدہ بآبیاری اقبال والافرنشست۔

چوں انتزاع قلعہ ازدست عبدالعزیز خان وفتح یاب خاں کہ اعتضاد عمدہ او بودند ضرور بود، ازبرہان پور حرکت نمودہ ابوالخیر خان رابقلعہ داری وفوجداری اورنگ گڑھ تعین، وخودرا کتل گساری قریب سنگم وگلشن آباد رسیدہ عبدالعزیز خان راطلب داشتہ خان مذکور خیریت دراطاعت دیدہ ملاقات نمود، وقلعہ بتا کہ ازکمال شفقت وحصانت.....فلک کشیدہ بوداز بے خبری وغفلت پرستاں بتصرف مرہٹہ رفتہ درفرصت قلیل وبرآوردن توپہا باستعجال جرثقیل بقہر وغلبہ ازدست مخاویل درقبضہ اولیاء دولت درآمد۔ بحمداللہ آفتاب سلطنت وکشورستان ازمطلع اقبال لایزال طالع ولامع باد۔

عنایت نامہ

بنام غازی الدین خان فیروز جنگ شرف صدور یافت

نورچشم مکتوب مرغوب بہجت اسلوب در اسعد اوقات واحسن ساعات بشارت زمان ولادت وگل ریاض سعادت شدہ سرورافزائے خاطر شد مراتب سپاس حضرت واجب العطایا بہ تقدیم رسید بفضل اوسبحانہ وبرادر عالی منزلت مہربان وآن

نورچشم وہمہ دوستاں قدوم ایں نونہال حدیقہ اقبال مبارک وہمایوں باد، وبفضل الٰہی آں سعادت مند را بہ محمد لطف اللہ مسمّٰی نمودہ شد، امید آنست کہ بعنایت ایزدی بکمال صوری ومعنوی بہرور شود وبعمر طبعی رسد، برب العباد وبحرمۃ النبی وآلہ الامجاد۔

عنایت نامہ

بدستخط خاص میمنت اختصاص بنام نظام الدولہ ناصر جنگ، ہنگام عزیمت ہندوستان از منزل بودہ دونکر مرحمت شدہ

نورچشم من ! شرافت ونجابت پناہ انوار اللہ خاں را برائے سرانجام امور مالی مرخص نمودہ شد، آں نورچشم را در جمیع امور خان مشار الیہ مدد ومعاون باشند کہ باستقلال تمام مصدر کارہائے مامورہ توانت شد، دریں تاکید اتم شناسند۔

شقہ

دستخط خاص بنام میر تقی خان داروغہ فیل خانہ سرکار دولت مدار از مقام بودہ دونکر شرف نفاذ یافت

یک فیل حوضہ تعینات انوار اللہ خان باید کرد، ویک فیل بناصر جنگ انعام شود حوالہ انوار اللہ باید کرد، وتا رسیدن اورنگ آباد براں فیل ہمراہ خان مذکور باشد نشانیکہ در افواج متعین می شود۔

عنایت نامہ جات کہ از دفتر صدارت بنام فقراء باب اللہ مرحمت شدہ

درجواب سید علوی عرب مانکیری

سیادت ونقابت پناہا مکتوب مرغوب رسید، آن چہ از تصدیقات خود بنا بر نقد ہی نوشتہ بودند بوضوح انجامید، جمعیت ایشاں را می خواہم، سابق ہمدریں باب نوشتہ ایم بالفعل سیادت ونقابت پناہ سید لشکر خان وبسالت دستگاہ..... وجانوجی نزد بالاجی پنڈت رفتہ اند دریں ابواب بآنہا گفتہ شد بحضور خواہد آمد، آں چہ دریں باب مشخص شدہ باشد بشما اطلاع خواہم داد، ہمیشہ بدعائے فتح ونصرت ومقہوری اعدائے دین ودولت مشغول بود۔ ہفتم ذی الحجہ ۱۱۵۰ھ

درجواب خط شیخ محمد اسحاق بیجاپوری

مشیخت وشرافت پناہا حقائق ومعارف دستگاہا وصول مکتوب اشتیاق نشان نقش دعائے فتح وظفر موجب ابتہاج خاطر شد، برائے امر چونکہ قلمی شدہ بود مبلغ دوصد روپیہ برائے ایشاں وایں مسماۃ مریم پنجاہ روپیہ فرستادہ شد خواہد شد، امید کہ در اوقات حضور واستجابت بدعوات حصول فتح ونصرت وانجاح مطالب دارین ومقہوری اعداء یاد آور باشند۔ ششم شعبان ۱۱۵۶ھ

درجواب باوفا حاجی ایلچی بخارا

شہامت پناہ بسالت دستگاہ در حفظ الہی بودہ شاد کام باشند، مکتوب مرغوب

الہی ..... کہ درعہد ایشاں قوت اسلام وتقویت دین متین محمدی جلوہ پیرائے ظہور شد، امید کہ دریں زمان میمنت اقران ہم بعرصہ ظہور برسد، برائے خواجہ فقیر اللہ واخوند گل محمد وخواجہ عبداللہ نوشتہ بودند بتوفیق اللہ وکرمہ وظائف تمامی اہل استحقاق ممالک محروسہ بحال داشتہ شد واحکام متصدیاں صوبہ جات قلمی گشتہ پیوستہ بدعائے ظہر الغیب مستدعی باید۔ دوازدہم رجب المرجب ۱۱۶۱ھ

برطبق استدعائے سید احمد مغربی

بنام عماد الملک اعتماد الدولہ وسید حشمت خان شرف صدور یافت

حسب اظہار سیادت ونقابت پناہ سید احمد مغربی خلف سید طہ کہ از جملہ اکابر واعیان عرب اند بظہور پیوست کہ برطبق فرمان بادشاہ بہشت آشیاں حضرت خلد منزل علیہ الرضوان دیہات ہزار روپیہ مدد معاش درصوبہ بنگالہ بنام سید عبدالقادر عم مشارالیہ از روئے یادداشت عہد بادشاہ شہید مرحوم پنج روپیہ یومیہ از خزانہ سورت بنام سید طہ ولد سید احمد مذکور مقرر بود واز چند سال ..... خوردہ، بنابراں حسب استدعائے سیادت ونقابت پناہ مذکور کہ بارادۂ تلاش وجہ معاش مسطور درانجامی رسد بقلم می آید کہ نظر برمراعات طائفہ درویشان تقدیم کارہائے ایشاں موجب برکات ومنتج حسنات است، بنوعیکہ درانجاح مطالب سیادت ونقابت پناہ مسطور مقید باشد تا مقدور سعی مشکور باید پرداخت۔ نہم ماہ محرم ۱۱۶۰ ہجری القدسی

درجواب شیخ نورالحق

حقائق ومعارف آگاہ مکتوب بہجت اسلوب رسید ومضامین بوضوح انجامید،

اشتغال ایشاں بدعائے فتح ونصرت لشکر اسلام موجب تقویت ظاہری وباطنی گردید، اوقات برکت ومظان استجابت برائے دوام فتح ونصرت عافیت وصحت بدنی ومخذلی اعدائے دین ودولت وکمال فرزندان ووسعت دائرہ ممالک اسلام ومقہوری کفرہ فجرہ بدانجام بیشتر از بیشتر بدعا متوجہ ومشغول باید بود، درباب محمد قاسم برائے امرے کہ نوشتہ بود بمقتضائے کل امر مرھون باوقاتھا، ان شاء اللہ تعالیٰ بوقت درظہور خواہد آمد کہ برہمیں عنایت نامہ دستخط خاص مزین شد۔

الٰہی تو از نیتم آگہی　　چو بخیر است خیرم دہی

نیت تمام مصروف اینست کہ برعہد ستم نرود واحقاق حق شود، وحق تعالیٰ عنوان وابصار توفیق راستی وحق گذاری کرامت فرماید، آن مہربان دریں امور توجہ فرمایند کہ بما توفیقات نیک وبرفقاء نیز کرامت شود، واہل بدعت واشرار مستاصل شوند وکفار فجار مفقود باشند وغلبہ اسلام ورواج اسلام حسب دلخواہ شود۔ والسلام)

درجواب سید طاہر والد میر عنایت اللہ

سیادت ونقابت پناہا حقائق ومعارف آگاہا مکتوب مرغوب باادعیہ حصول شفا رسید، وبشارات موجب ازدیاد مسرت وتقویت شد انشاء اللہ المستعان۔ برطبق ایمائے بالشان بعمل خواہد آید۔ برائے حصول فتح ونصرت ومقہوری اعدائے دین ودولت وکمال فرزندان عزیز وتوفیق واتساع دائرہ ممالک اسلام ورفاہ احوال طبقات انام بیشتر از بیشتر متوجہ ومشغول بدعا باید بود ودو صد روپیہ ارسال یافتہ خواہد رسید۔

بنام محمد صادق قاضی سرکار میدک

شریعت وفضیلت دستگاه فرد مرسلہ متضمن مبارکباد واشتغال بدعائے ظہر الغیب رسید موجب سرور گردید از آنجا کہ بتوفیق اللہ سبحانہ ہمت عالی بہمت واعلائے اعلام شریعت نبوی وترویج سنت مصطفوی مصروف ومشغول، ومراعات علماء ومواسات فضلاء مطمح نظر است پیوستہ بمرافقت صلحا ومشائخ آں دیار بدعائے نصرت اولیاء دین ودولت وخذلان اعدائے ملک وملت از جناب صمدیت مستدعی باید بود والسلام۔ دوازدہم شعبان ۱۱۶۱ھ

درجواب سید علوی عرب مانکیری

سیادت ونقابت پناہا مکتوب مرغوب رسید ومضامین مندرجہ بوضوح انجامید در باب برداشتن تہانہ وگماشتہ از موضع مانکیر دریں ولا از سیادت ونقابت پناہ سید لشکر خان پرسیدہ شد ' او برداشتن تہانہ قبول می کند لیکن استدعا دارد کہ تصرف در اراضی مالکان کہ بجبر شدہ است دست برداشتہ شود ' بخاطر جمع در دعائے دوام دولت وفتح ونصرت ومقہوری اعدائے دین ودولت ووسعت دائرہ اسلام ورفاہ طبقات انام متوجہ ومشغول باید بود ' زیادہ چہ نوشتہ شود ' بست ششم محرم ۱۱۶۱ ہجری

درجواب میر زین العابدین برہان پوری

فضائل وکمالات دستگاہ حقائق ومعارف آگاہ وصول مکتوب مرغوب مسرت افزائی خاطر شدہ ' ہرگاہ مکاتبت اعزہ کرام می رسد ارقام جواب البتہ می شود ' نرسیدن جواب مکتوب ایشاں از ممر عدم وصول مکتوب خواہد بود ' والا نہ چہ گنجائش داشت والحال کہ بمیامن فضل الٰہی وتائیدات ربانی لشکر اسلام بعزم جہاد متوجہ سمت

مقصود است، بملاقات آں حقائق آگاہ نیز عنقریب مسرت حاصل خواہد شد۔ والسلام

دستخط نظام الدولۃ ناصر جنگ شہید کہ بنام ایں فانی رسید شرح بدستخط خاص ہشتم جمادی الاول ۱۱۱۳ھجری رسیدہ۔

درویشانیکہ درحضور اند و یومیہ و مواجب می یابند برائے آنہا چیزے تجویز کردہ بعرض رسانند ' وآنچہ نو وارد شدہ باشند آنہا را برائے ملاقات بیارند ' اول اسم نویسی از نظر بگذارند و موافق حکم ہر روز جمعے برائے ملاقات می آمدہ باشند۔ شرح دوئم بخط خاص بست نہم شہر رمضان ۱۱۶۳ھجری آخر روز دو گھڑی روز باقی ماندہ بزرگانے کہ در لشکر ظفر اثر ہستند برائے ملاقات ماہمراہ گرفتہ بیارند روز ..... عید است دیدن اعزہ موجب برکات وفتوحات۔

☆☆☆

سلخ ماہ ربیع الثانی ۱۲۷۳ھجری مطابق ۱۲۶۵فصلی بخط درہ مثال منولعل بن رائے لچھمن سنگھ بروز چہار شنبہ بوقت دوپہر چہار گھڑی تمام شد۔

☆☆☆

غزل

ہدہد خوش نامہ خراماں رسید — ہمچو پیامی زسلیماں رسید
بسکہ دلم تازگی از سر گرفت — ہمچو نسیمے کہ ز بستان رسید
ہر نظرش بود خط عنبریں — بہجت وافر بدل وجاں رسید
دیدم و بر چشم نہادم بسا — نام ہمچشم بچشماں رسید
.....منظر آں را بہ بیں — ہمچو کہ یعقوب زکنعاں رسید
بسکہ فراق تو جگر را بسوخت — اشک زچشمیم بگریاں رسید
شمس سخن را.....طویل — شکر خدا ہجر بپایاں رسید

☆☆☆

اس کا کل پر خم کا جائے تو اچھا
دل پر سے بلا تیری جو ٹل جائے تو اچھا
ہم چشمی جو کرتا ہے تیری چشم سے بادام
پتھر سے اوسے کوئی کچل جائے تو اچھا

☆☆☆

نصائح عالمگیر بادشاہ

اول : بادشاہ خوب است ' اگر عدل ندارد چنانچہ ابر بے باراں

دویم : جوانے خوب است ' اگر علم ندارد چوں گل بے بو

سیوم : عورت صاحب جمال است ' اگر شرم ندارد چنانچہ طعام بے نمک

چہارم : دولتمند خوب است ' اگر سخاوت ندارد چنانچہ خانہ بے چراغ

پنجم : درویش خوب است ' اگر صبر ندارد چوں چاہ بے آب

☆☆☆

Maasir-i-Nizami

Prakashika Series

Number-21

General Editor

Kanwar Sameer Lather

Director,

Ministry of Culture

Govt. of India

Maasir-i-Nizami

by

Lala Mansa Ram

Editor

Zareena Parveen

Director, A.P. State Archives & Research Institute,

Hyderabad.

National Mission for Manuscripts

Dilli Kitab Ghar

Published by :

National Mission for Manuscripts

11-Mansingh Road,

New Delhi-110001.

Phone : 23383894 Fax : 23073387

E-mail : director.namami@nic.in

Website : www.namami.org

Co-published by :

Dilli Kitab Ghar

3961-Gali Khankhanan, Jama Masjid,

Delhi-110006.

Phone : 23252696

E-mail : dillikitabghar@gmail.com

Price : ₹ 350

Prakashika Series

ISBN 978-93-80829-02-9

ISBN 978-93-80829-33-3

First Edition 2015

© 2015, National Mission for Manuscripts

All rights reserved, including those of translation into foreign languages. No part of the book may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted in any form, or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without the written permission of the publisher.

Contents

1. Foreword	VII
2. Introduction	IX
3. Index	XLVII
4. Persian Text	5-184

Foreword

Maasir-i-Nizami is an important Persian manuscript documenting the history of the Deccan, the former Hyderabad State. This text of early modern period is written by Lala Mansaram. Mansaram, his father and his grandfather served three generations of Asaf Jah-I, starting from his grandfather Nizam-ul-Mulk Khwaja Abid Khan. Because of this close association between the two families, Mansaram'a memoirs of Nizam-ul-Mulk Asaf Jah-I, as well as the history of the Deccan during that period is insightful and authentic. The manuscript bears the testimony of Asaf Jah's military genius, political acumen, administrative and economic policies and his liberal and secular mentality.

The manuscript of Maasir-i-Nizami is one of such manuscripts which are written in old Persian "Pukhta" script and of course in old Persian language. The lack of knowledge of the script makes them difficult to understand. But these manuscripts are the

repository of valuable information of various facets of our glorious past. Dr. Zareena Parveen, the Director of Andhra Pradesh State Archives and Research Institute and her team have done a commendable job to prepare the critical edition, to decipher the "Pukhta" script and to transcribe it into modern script.

I am sure, students and scholars who are interested in the history of the Deccan, will greatly benefit from this publication.

Dr. Sanghamitra Basu

April, 2015

Coordinator, Research & Publication

National Mission for Manuscripts

Introduction

The manuscripts, as we know, are old books written by hand. It is the primary method of recording ideas, facts, events and history for posterity. The manuscripts are the means through which we have the glimpses of past and bygone history. The meaningful words written in hand not only reveal the political conditions of a particular period but also reflect socio-economic, literary and cultural events of that period. This is the reason, the manuscripts are considered to be the primary source for research on historical events and other facts of a particular era. Later printed material took the place of manuscripts with the invention of art of printing and publishing.

In this context it would not be out of place to say a few words on the Persian language. Persian was the official court language of Hyderabad, Deccan, for centuries, apart from being the medium of education and the language of knowledge, literature and learning. Persian language was the Lingua-franca of the Deccan from 1200A.D. to 1884 A.D. The Persian scholars maintained good

relations with the rulers of the Deccan. The healthy relation between them resulted into the intellectual development, enlightenment and refinement of language. It is because of this status enjoyed by Persian that most of the old libraries in the country are full of manuscripts written in this language. Some of these Persian manuscripts have been edited and published. A few of them have been translated into English, Urdu and other Indian languages and are published. But there are a large number of manuscripts which are still waiting to see the light of the day, nor have they been used ever for the research work because of the lack of knowledge of Persian script which is no longer in use. If these rare manuscripts are taken up for study and can be utilized in a better way, more and more valuable information about our glorious past will come to fore and will throw light on various facets of past history, particularly of former Hyderabad State.

The Andhra Pradesh State Archives and Research Institute has enormous quantum of Persian and Urdu records and also good collection of Arabic manuscripts in the form of books. Out of six hundred and sixty eight (668) manuscripts preserved in the Archives, five hundred seventy (570) are in Persian. It is true that the manuscript-collection in the Archives is huge; however the

importance of these precious pieces of heritage, whether published or not, made use of or not, remains intact. These manuscripts, because of their special characteristics occupy a unique place in the legacy of the past and a promising and resourceful asset for the future.

The Persian manuscripts treasured in the Archives can be divided into nine categories as per their norms and nuances of history. The categories are tazkira (memoir), sawanih (biography), adabiyat (literature), lisaniyat (linguistics), insha (composition), makatib (letters), siyaq (manual of accounts), jughrafia (geography) and safarnama (travelogue). Most of the manuscripts belong to North Indian Sultanates of the medieval period including Mughal era and also to the Deccan Kingdoms of Bahmani, Adil Shahi and Qutb Shahi era. Some of the noted manuscripts of this category are Taj-ul-Maasir, Tarikh-i-Firozshahi, Ain-i-Akbari, Tuzuk-i-Jahangiri, Iqbalnama-i-Jahangiri, Badshah-nama, Shahjahan-nama, Gulshan-i-Ibrahimi, Kitab-i-Nauras, Hadiqat-us-Salatin, Maasir-i-Alamgiri, Muntakhab-ul-Lubab and Ahkam-i-Alamgiri.

Furthermore, Andhra Pradesh State Archives & Research Institute possesses in its custody a large quantum of one lakh fifty

five thousand Paper-manuscripts pertaining to the period of Shahjahan (1628-1658) and Aurangzeb (1658-1707). No other Archives have preserved such a huge quantum of Mughal records. These Paper-manuscripts show the graphic picture of Mughal Mansabdari system and Military administration of the Deccan. These have international value and importance from the research point of view, particularly of medieval period.

This department has successfully completed the deciphering and transcribing work of the rare and historical manuscript 'Maasir-i-Nizami' with great care, which is written in Persian Nastaliq script. With the collaboration of National Mission for Manuscripts (NMM), New Delhi, the Andhra Pradesh State Archives & Research Institute, Hyderabad had set up Manuscript Conservation Centre in 2011 and conservation work of all these old manuscripts is successfully going on. It is the first attempt of its kind to make a complete transcribing work of Maasir-i-Nizami, the historical manuscript relating to the medieval period. This text, hopefully, would be very useful to the scholarly world. This is a modest attempt to provide a conspectus of this manuscript with a view to bring this hitherto neglected source of Indian history to limelight. This study has been taken up with the hypothesis that an

analytical study of an office is a promise to afford a very authentic and comprehensive vision of the history of a given period than the contemporary chronicles. It has been felt true while carrying on with this work. It was a Himalayan task to get the manuscript transcribed with rarely available experts in Nastaliq form of writing of Persian language. The work was so laborious and time consuming that sometimes a single word took fifteen days to decipher. The accomplishment of the work was possible only with the financial support of the National Mission for Manuscripts (NMM), New Delhi. I am grateful to Prof. Dipti Tripathi, the former Director of the Mission for encouraging me to do this project. We are hoping that the Mission will provide us financial support for the translation of the same manuscript into English. It would indeed be a milestone in the field of research. I am very grateful to Dr. Sanghamitra Basu, the Coordinator of Research & Publication of the NMM for providing support, assistance and her guidance for completing the work.

I am also very grateful to my officers, Sri V.Rangaraj, Deputy Director, Sri S. Ramakrishna, Sri S. Mahesh Reddy, Sri C. Kiran Kumar, and Associate Directors for moral support and cooperation to complete the work in time. My sincere thanks go to

Sri. M.A. Raqeeb, Asstt. Director and Sri M.A. Moeed, Senior Research Assistant for their relentless services in transcribing and deciphering of the manuscript.

Modern history of the Deccan is a paved chapter brought out in Swanih-i-Deccan, Miraat-ul-Akhbar, Risala-i-Darbar-i Asafia etc. But the work of Lala Mansaram, under the title of Maasir-i-Nizami has some salient features and some valuable information in this work are of immense historical importance. In the following lines I intend to highlight the contents of the manuscript and will try to unveil the glorious aspects of the Work. But before I deal with the Work, I want to introduce the author of the manuscript and discuss the content of the same thereafter.

Lala Mansaram, the author of the manuscript and his family were associated with Nizam-ul-Mulk, Asaf Jah's family. It was a prolonged attachment of his grandfather Bala Krishna who was associated with Khwaja Abid Khan, grandfather of Nizam-ul-Mulk. Mansaram's father was a truthful companion of Ghaziuddin Khan, father of Nizam-ul-Mulk, as a result Mansaram was closely attached with Nizam-ul-Mulk Qamruddin Khan Asaf Jah-1 (Awwal). He was the Peshi Secretary and held the office of religious establishment and served the court even after Nizam-ul-Mulk's death, hence he

was the eyewitness to the events which are recorded in the manuscript.

Mansaram is the author of two Persian works:

(1) Risala-i-Darbar-i-Asafia, written in 1761 A.D. deals with rules and regulations established by Nizam-ul-Mulk for administrative guidance.

(2) Maasir-i-Nizami which he completed in 1785 A.D. The work Maasir-i-Nizami is the revised edition by the author himself.

The Manuscript:

This biographical manuscript is quite ancient and rare and we could trace only three manuscript copies of the Maasir-i-Nizami so far. One of them is preserved in State Archives, Hyderabad. It was inscribed by calligrapher Munnu Lal S/o Rai Lachman Singh in 30-04-1272 A.H. in Khatt-i-Shikasta "Pukhta" (cursive style perfect and ripe script). It is known that cursive script is more complicated and is more difficult to transcribe. This is the oldest one and is considered to be the master copy. It contains one hundred ninety four pages.

The initial pages summarize the career of Nizam-ul-Mulk Asaf Jah's father and grandfather (Khwaja Abid Qalich Khan and Ghaziuddin Firoz Jung) and the author Mansaram also wrote the

biography of Nizam-ul-Mulk Asaf Jah-I. He was the Peshi Secretary of the office of Sadarat-ul-Aliya (Religious Establishment).

It is clearly stated that Mansaram was associated with Nizam-ul-Mulk's family since three generations and lived with them till the last breath of Nizam-ul-Mulk Asaf Jah-I. The study of the manuscript shows that the founder of the Asaf Jah dynasty was a top most military commander, a great statesman and a shrewd politician. This manuscript shows various facets of the dynasty i.e. history and broad aspects of his personality and humane character as well. No other source is available to provide such authentic and important information on Asaf Jah-I. Mansaram recorded ninety four anecdotes that happened during the period of Asaf Jah. The manuscript throws interesting light on Asaf Jah's military genius, political acumen, administration, economic policy and liberal and secular attitude.

The second copy is found in Oriental Manuscript Library and Research Center, Hyderabad. These two copies were helpful in order to compare as well as to ratify the errors in the book.

The Mansaram's service continued even after the death of Asaf Jah-I. The manuscript also gives the information about the Will (Wasiyatnama) given by dying Asaf Jah to his son Nasir Jung

on 4th Jammadi-us-Sani 1160H/21st May, 1748 A.D., at the age of seventy eight years. Lala Mansaram was present there and took the notes dictated by Asaf Jah-I in the presence of higher authorities.

The author mentions that the Nizam-ul-Mulk Asaf Jah-I was born on 14th Rabi-us-Sani of 1088H (1676 AD). Aurangzeb proposed the name of Nizam-ul-Mulk as Azam Qamaruddin, intending to mean "Nek Bakht". The Emperor Aurangzeb sanctioned a Mansab of 400 currency and 450 horses in the early age of the Nizam-ul-Mulk during 1090 AH (1678 AD). When he attained the age of maturity, the Emperor gave the title of "Chin Qalich Khan" along with a handsome rank.

Mansaram described systematically the first arrival and the career of Nizam-ul-Mulk in the Deccan as Viceroy in 1125A.H/ 1713 A.D till the time of his death.

The Emperor Aurangzeb had sent Nizam-ul-Mulk first to Nagori near Bijapur in 1109 A.H/1697AD for tackling the disturbances. He fought against enemies near Nagarkot or Bhagalkot. After the successful completion of this campaign, he was given warm welcome by enhancing his rank and was granted 3500 horses and a special dagger.

Nizam-ul-Mulk took part in the Mughul siege of Parali in

1111AH/1699A.D. During the period of Mughal Emperor Aurangzeb, he was appointed as the Faujdar (Commander-in-chief) of Bijapur. In the 47th regnal year of Aurangzeb's reign, he was appointed Governor of the Province of Bijapur. In the same year he was given additional charge of the Faujdari of Talkokan and Azamnagar Belgaon. He was also made Thanadar of Sampgaon. During the leave period of Saif Khan, Nizam got the enhancement in his Mansab and rank with 1300 Sawars and was awarded with one crore dams (currency of that period).

In 1116 AH/1704 A.D, 49th regnal year of Aurangzeb, the Faujdari and Subedari of Karnataka was given to Nizam-ul-Mulk, in place of Patan Dal Khan. Furthermore, in the same year, the district of Nusratabad Sarkar and Mudgal were placed under his charge.

Nizam-ul-Mulk, worked with the last siege of Aurangzeb. After the victory, Nizam-ul-Mulk was appointed for persuading the zamindars and cultivators to come back and settle in their own land. After he returned to the province of Bijapur, Aurangzeb had sent him a precious ring and conferred upon him the title of Chin Qalich Khan Bahadur.

The author Mansaram, mentions that Aurangzeb fell sick all

of a sudden and the Mughal Emperor died in 1707A.D. Mohammed Azam, son of Aurangzeb, was a few miles away from the Emperor's court at the time of his death, so he returned to the camp. The last rites of Aurangzeb were performed and the body was sent to Khuldabad. Prince Azam, the elder son of Aurangzeb was sworn-in as king but unfortunately he died in the battle of Jajau. Then Prince Mauzzam, second son of Aurangzeb ascended the throne under the title of Shah Alam Bahadur Shah. Nizam-ul-Mulk was called to the Court. His previous title and Mansabs were confirmed and he was appointed as the Governor of the province of Oudh and the Faujdar of Lucknow. Nizam-ul-Mulk did not stay in that post for long as he was dissatisfied with the stream of events which took place in the Mughal Court and resigned from his job. He practically started to live like a Fakir and bestowed a large amount of money to the needy and intelligent people.

The Emperor Bahadur Shah also died after a short span of five years. A civil war broke. During the reign of Jahandar Shah, Nizam-ul-Mulk was entrusted with the job of court affairs. Later Farrukh Siyar marched against Jahandar Shah. Mansaram has described the battle between Jahandar Shah and Farrukh Siyar in detail. The result was that Jahandar Shah was defeated and then

Farrukh Siyar ascended the throne with the help and support of Sayyad brothers - Abdullah and Hussain Ali Khan. Meanwhile Nizam-ul-Mulk was given the Mansab of 6000 sawars and was appointed as the Viceroy of the Deccan and Faujdar of Karnataka.

At that time there was a cordial relationship between Sayyed brothers i.e. Abdullah and Hussain Ali Khan, the then Governors in the Mughal Court and Nizam-ul-Mulk. When news of the aggression of the Marathas was received by the Emperor Farrukh Siyar, Sayyad Abdullah ordered Nizam-ul-Mulk to proceed fast to the Deccan.

Accordingly, Nizam-ul-Mulk, took charge of the Viceroy of Aurangabad. When the news of the arrival of Nizam-ul-Mulk Asaf Jah reached the Marathas, many of them, especially those around Aurangabad, lost courage and withdrew from the activities of devastation.

Mansaram also mentions that one Friday when Nizam-ul-Mulk went for prayers, poor people complained of the high prices of grains. They were in trouble as there was shortage of grains. Nizam-ul-Mulk instructed his Darogha that a bond should be signed by the Karodi ensuring reasonable price for the grains. If the Karodi does not agree to it then he should be replaced.

Once one of the high officials i.e., Daud Khan had appointed a number of Ziladars in the Thanna and Mahals of the Subas and collected about twenty lakhs from Jagirdars in the name of dues to be paid to Daud Khan, Nizam-ul-Mulk got annoyed and ordered immediate stopping of illegal activities. After making proper arrangements in that area, he moved towards other areas.

Mansaram mentions that Nizam-ul-Mulk fought with the Marathas when they gathered in the vicinity of Jalna. He appointed Bahadur Khan Alias Ibrahim Khan to lead the army against the Marathas. Shortly after the victory, Nizam-ul-Mulk returned to the city for another war which was fought against the Marathas in Nagar Pargana. Although Daud Khan was appointed as the Officer but simultaneously Nizam-ul-Mulk's son Muhammad Ghaziuddin Khan, who was then only a nine year old boy, was sent to the battlefield. Nizam's army pursued the enemy in spite of having heavy rainfall over there and a considerable amount of equipment and baggage of the enemy came into the hands of Nizam's army. Thus Nizam's establishment had victory, one after another.

After this, Nizam-ul-Mulk had appointed Izzat Beg Khan as the Nayab Faujdar of Karnataka replacing Abdul Nabi Khan but unfortunately Izzat Baig was killed in a fight with Abdul Nabi

Khan. Nizam-ul-Mulk then proceeded towards Karnataka to punish Abdul Nabi Khan who was the Viceroy of the Deccan. He had hardly preceded a few leagues from Aurangabad, when an order was received from the Emperor appointing Hussain Ali Khan as the Viceroy of the Deccan. Nizam-ul-Mulk then returned to Aurangabad.

We need not dwell on the career of Nizam-ul-Mulk when he worked as Faujdar of Muradabad for some time and was later entrusted with the governance of Malwa. Mansaram dwells on the governance of the Deccan by Hussain Ali Khan as the Viceroy. He says that the Grant of Chauth to the Marathas, an innovation started by Hussain Ali Khan, Viceroy of Aurangabad resulted in the ruin of all other organizations.

Mansaram has no word to say about the understanding between Hussain Ali Khan and the Marathas with regard to Chauth and Sardeshmukhi. After dethronement of Farrukh Siyar, the Sayyad brothers offered Nizam-ul-Mulk, the post of Subedari of Malwa. Although Nizam-ul-Mulk joined the post, but relationship with the Sayyad brothers had reached a breaking point by then. He, therefore, decided to leave Malwa and proceeded to the Deccan.

The Sayyad brothers were determined to ruin

Nizam-ul-Mulk. They sent a Farman on behalf of the Emperor to Nizam, asking his presence in the Court. The Nizam consulted his old and faithful officer Muhammad Ghiyasuddin Khan and did not appear in the court of the Emperor. Instead he left for Deccan on 14th Rajab 1132H/11th May, 1720A.D. Nizam-ul-Mulk, had a fight with Dilawar Khan and his victory over the latter is quite well-known. On hearing the news of defeat and death of Dilawar Khan, a battle was fought on 6th of Shawwal 1132H/31st July, 1720 A.D. between the two parties near the town of Balapur (1720 A.D.) in which Alam Ali Khan was killed. Nizam-ul-Mulk then returned to Aurangabad.

Mansaram dealt with the period when Nizam was the Prime Minister and also his subsequent arrival in the Deccan where he fought against Mubariz Khan on 23rd Muharram 1137H/1st October, 1724 A.D. After defeating and killing Mubariz Khan, former Subedar of the Deccan at a place Shakar-Kheda, Nizam, announcing his victory, wrote a letter to Raja Sahu, which is as follows:

"Mubariz Khan, in his old age, due to his evil nature and ill fate had entered into a design of possessing the region of the Deccan by the instigation of his

mean- minded friends. His obligation should have remained to me and I had a claim on him, the details of which are known to every high and low person. He broke the relation and deviated from truth, gratefulness and humanity."

After the great battle, Nizam-ul-Mulk established himself in the Deccan by force against the wishes of the Mughal Emperor Mohammed Shah, but later Mughal Emperor repented for his attitude towards Nizam-ul-Mulk and bestowed on him the title of Asaf Jah, with the Subedari of six Subas of the Deccan. Reciprocating this gesture, Nizam-ul-Mulk wrote to the Emperor in a humble way expressing himself as a 'Fidwi' (devotee or loyal) of the Emperor.

At that time, the Central Government was weak and there was no interference from the Central Government in the affairs of the Deccan Suba. Nizam-ul-Mulk was practically independent in his province. But he never openly claimed severance of the Deccan from the Central Government or proclaimed independence. His loyalty to the Emperor remained unshaken. The coins in the Deccan continued to be minted in the name of the Mughal Emperor. The name of the Mughal Emperor continued to be recited throughout

the Suba in the Khutba of the prayers of Fridays and Eids.

Before acquiring the Subedari of the Deccan in 1724A.D., Nizam-ul-Mulk had distinguished himself as a warrior and diplomat in the Mughal Court of Delhi, where he had rendered valuable services for a long period.

Asaf Jah-I led a hard, restless and eventful life. He was a great soldier, efficient administrator and was endowed with political sagacity. When he took charge of the responsibility of the Subedari of the Deccan, he was quite mature and was able to embellish his career with this valuable experience. He devoted his time for the maintenance of peace and order, reorganization of the administration and welfare of the people. His dominion extended all over the Deccan and his writ ran from the river Tapti to the frontiers of Mysore and Carnatic up to Trichonapaly.

By that time the French and the English had established their settlements on the Coromandel Coast and there was struggle between these two European powers for predominance and superiority on that coast. Both the nations vied with each other to win favour of Nizam-ul-Mulk and craved for his support in a bid to strengthen their respective claims. It is true that the French had a slight edge over the English in gaining the favour and sympathy of

Nizam-ul-Mulk. But Nizam-ul-Mulk, did not spell out his intention clearly, neither to the French nor to the English, as he did not intend to make himself a party to the struggle of the foreign powers.

Mansaram skips over the period from 1724 to 1737 of the life of Nizam-ul-Mulk. He straightway refers to the departure of Nizam-ul-Mulk to Delhi, in response to the invitation of Mohammad Shah. Mansaram says that two months after his arrival in Delhi, the Emperor ordered Nizam-ul-Mulk to proceed to Deccan in order to put down the Marathas as his territories were subjected to invasion by the Marathas.

On the campaign of Bhopal, Mansaram has only two or three sentences to record. He says that, when Nizam reached Bhopal, the army of the Marathas had already reached the Deccan. In the month of Ramazan a massive war took place near Bhopal. On the news of Nadir Shah's arrival to North, Nizam-ul-Mulk returned to Delhi and entered into an agreement with Nadir Shah in 1736 A.D.

As regard to the rebellion of Nasirjung, (1741A.D.), Mansaram says that in absence of proper administration in the Deccan and due to the negligence of Nasirjung, the strife engineered by Bajirao Maratha, Nizam was prompted to proceed

towards the Deccan and Karnataka. In 1159H/1746A.D. he retrieved the Fort of Golconda from the rebel Chief. In 1161H/1748A.D., news came that Ahmed Khan Abdullah had invaded the Imperial territory and Nizam-ul-Mulk decided to march towards Burhanpur.

But it was during this journey to Burhanpur, Nizam fell sick. He called Nasirjung to his bedside and conferred some useful advice. At that time many of the higher authorities were present in the chamber. Lala Mansaram was one amongst them. He had his last breath on 4th Jamadi-Usl-Sani, 1161H/21st May, 1748A.D., at the age of seventy eight years. The body was taken to Khuldabad under the supervision of Ziauddin Husain Khan, the Head of religious department and of Mansaram, the author.

It may be noted that Mansaram has recorded the testament of Asaf Jah's wasiyat. Some of its salient perspectives are highlighted here:

> "It is necessary for the ruler of the Deccan to establish peace after a war at least for his own safety, and the prosperity of his country depends on the peace agreement with the Marathas who are the Zamindars of the country. Mankind is the creation of God. One

should not disrupt the function of them. Mankind is not like wheat, jawar, maize and barley, which can be grown every year by the cultivators. A criminal is guilty of grave offence to the Qazi, and you shouldn't give the assassination order. Consider your life with great care so that the proper administration of the country and organization of all the officers become possible. The pleasure should be gained by experiencing the change of climate, tasting of water of different places and by making a habit of living in the tent (Khema)."

Nizam-ul-Mulk said that, "affairs of all people have been entrusted to you through the grace of God. You do not waste your time; instead devote yourself completely for the affairs of people. The foundation of our kingdom was possible due to the blessings of our elders. The respect and esteem in which I hold the community of Fakirs and Saints are eternal." Asaf Jah said: "I received strength and courage from the poor and the Fakirs. I consider them as the gateway leading to God and you should also favour this practice." However Asaf Jah mentioned that the world and the sky are eternal and so also the human creation. "So you should not think that the world belongs only to you and deprive people from their rights,

rather you should always be considerate. Furthermore the region of the Deccan, which constitutes six Subas or provinces, is full of splendour and vitality and everybody there should be treated equally, irrespective of being a Muslim or a Hindu. The officers should be transferred from their posts every second year so that others should not be deprived of holding the official posts. This is what I had followed all throughout and that my followers should carry out after me.

And consider your younger brothers as your children and always think of their welfare. Exert yourself to the utmost to train them properly. Try to help them to improve their positions, merit and status. Remember that they are the strength of your arms and upholders of your dignity.

People with low class mentality should not be employed for the responsible important duties nor should men of advanced mentality be employed for trivial duties. Or else it will affect the progress of the State."

Asaf Jah said: "I had considered the appointment of Puranchand. He had in fact, proved himself to be an efficient and faithful man. He had, for instance, collected considerably more revenue from the Jagirs than any of his predecessors did. My advice

is that he should not be replaced at least for another three years or so. Always remember, whatever may be the circumstances, the prosperity of the Deccan will always depend on our constant service and fidelity to the Emperor. It is necessary that you should, under no circumstances, be remiss in showing proper respect to the Emperor. You must try to avoid disputes and enmities, and settle them as they arise, so as to improve matters.

If you follow my footsteps, the present fund, if the expenditure remains the same, is sufficient for the next seven generations. But if you want to use it otherwise, your own way, it would not take more than a year or two before everything is squandered away.

Because of humanly weakness I have done a thing in my old age which I should not have done. I have taken unto myself a wife at this age.

Be active and appoint your people to various establishments of the State. There are hardly two or three hours left. I leave you in the protection of God. May God grant you guidance and be your support and bestow victory in every case. May His shadow of kindness be never away from your head? "

In this way, we come across several interesting historical

events and facts. Mansaram also dealt with interesting anecdotes which have been discussed extensively in my research paper. The uniqueness of Maasir-i-Nizami is that it is a document reflecting the contemporary events of the court life and war strategies adopted by the winning parties.

SELECTED ANECDOTES FROM MAASIR-I-NIZAMI

Mansaram, has described that ninety four anecdotes were heard by him directly from Nizam-ul-Mulk and the rest from trustworthy persons who were in constant touch with him. In this context, one letter is worth mentioning, which Nizam-ul-Mulk wrote to the Emperor Mohammad Shah after the victory over Mubariz Khan. The rest of the letters are written to Saints and Fakirs, seeking their blessings.

The ninety four anecdotes of Nizam-ul-Mulk reveal the personality of Nizam-ul-Mulk more thoroughly than would have been possible from other sources. Some of the following anecdotes of later period reveal Nizam-ul-Mulk as shrewd, ambitious, diplomatic and severe. Some of the important anecdotes are as follows:

1. After getting the position of Viceroy over Dilawar Khan and Alam Ali Khan, the affairs of Nizam fell into disorder. The

Wazir and Amirs of Delhi were in similar positions. Mubariz Khan, the Subedar of Hyderabad became proud and arrogant. Nizam realized that it would definitely have a bad effect. After judging the situation he had sent Muhammad Anwar Khan, the Governor of Burhanpur to Mubariz Khan to explain the matter. He also sent the Farman of the Emperor with Anwar Khan. But Mubariz Khan succeeded in getting Nizam transferred and in obtaining the letter of appointment to the Deccan in his name a second time.

Nizam-ul-Mulk promised that he would not fight with him. Mubariz Khan had a big army. He had a troop four times of Nizam. He had eminent Generals as his colleagues. He did not pay any attention to Anwar Khan's advice for not going into a war. Three times he cried out that he would like to have war. After Anwar Khan had taken leave, Mubariz Khan left Hyderabad with a huge number of Infantry and cavalry and reached the outskirts of Sakharkeda. He made preparation for a war with Nizam.

Nizam-ul-Mulk started for Aurangabad. His army was hardly one fourth of the enemy's army. Nizam took his artillery with him. He placed his faith on God. "Lord Almighty I do not have enough strength. I pray to you in all humility. Please do not turn away from me. I have travelled more than fifty kms to have a fight

with the enemy. The enemy is full of pride and has collected large force. I do not have enough army nor do I want unnecessary bloodshed. But my enemy is bent upon unnecessary blood-shedding."

Soon after his prayer, Nizam had received a message from some unknown person. It was as follows: "You have sought assistance from us. You place your artillery on this side of the stream. The Harkaras, who are posted on that side of the stream, should be persuaded by you through gifts and rewards. That under no circumstance the enemy should know that you have gained access to the stream."

Nizam regained his consciousness; he performed ablution and thanked God. He asked for five thousand currency from the treasury and sent them to Harkaras with a letter. These gifts of money were made secretly. The Harkaras, in return, said that they would perform whatever service was expected from them. Nizam instructed them to move all references in the stream. The Harkaras saluted and went away. The Nizam paid his attention for the organization of his forces. He secretly gave some suggestions to the Captain of his artillery. Accordingly half of the cannons in artillery were filled with cannon balls and half of them were filled with

copper (tanba) balls. The battle was fought. It raged and the artillery boomed for five Ghadis when the wind of victory began to blow in favour of Nizam. Mubariz Khan was killed and a number of soldiers were slain. The drums of victory began to throb. Nizam ordered that nobody should move from their places. "My first duty is to do justice to my army who brought the victory and punishing enemies can only be my secondary concern. I will offer my condolence and support to the dependents and relatives who died in the battle. Who knows tomorrow such a day will be faced by others as well!"

Nizam then marched towards Hyderabad and camped at Khammam. The victory which he had won was by the grace of God. The province of Chicacole, Rajmundry, Machilibandar, Kotur, Sarvapalli Ellore, Mustafanagar, Murtuzanagar, Arcot etc. taluqa-i-Karnatak to Bijapur and Karnatak to Hyderabad, all came under the governance of Nizam.

2. The Head of those places came to Nizam in person and received assurance of security. He received grace of God so he remained righteous. He started making arrangements for good administration of areas far and near. He gave assurance to all the people big and small, poor and rich announcing that there won't be

any discrimination on the basis of cast or religion and made them contented by offering gifts and other considerations.

It was brought to the notice of Nizam-ul-Mulk that the two Governors of the Fort of Daulatabad (who were Sayyads), who were the dependent families of Alam Ali Khan, were being kept in possession. Asaf Jah called for them and said: "as you are the refugees to the dependents of Sayyad Alam Ali Khan who was highly commendable, I want to provide you with all your requirements and, God's willing, all your needs will be taken care of. There is no remedy to what has happened to you other than to remain patient. Everything of the world might be obtained except bringing back Sayyad who had been killed in the battle. If the family and dependents want to stay in the Deccan, they will be given Jagirs and Inams in whatever province they desire."

But they expressed their desire to return to their homes. Out of kindness, Nizam gave 10,000 in cash and provided an escort of 200 horsemen with a month's salary in advance.

3. One day Nizam-ul-Mulk graciously narrated an incident to those who were present in the select assembly (Majlis-i-Makhsus) which is as follows: "Verify the deeds of God which are many and beyond comprehension. There was a Kashmiri

who was employed in the secretariat of my father. He managed to gain full confidence of my father. The vile person carried false statement against me to my father and had succeeded to turn his mind against me.

Asaf Jah stated that, like every other day, when I went to the court of Emperor Alamgir, I was disappointed with his attitude towards me. When I was returning from the court in great disdain of mind I noticed a number of dogs had assembled before the shop of a baker. The baker was throwing pieces of bread to the dogs. The stronger ones among them were jumping fast and ate them. But one among them was very old and weak and hence very insignificant to be noticed. It was standing at a distance extremely hungry. The strong dogs did not allow the morsels to reach it while eating them gleefully. At that time it struck me that the dog is as distressed as me. So if I take pity on the dog, God might take pity on me. I stopped my palanquin and handed over two coins to the baker, instructing him to give sufficient share of food to the weak dog. Once the old dog is fed to its satisfaction, the rest of the food should be given to other dogs. This instruction was carried out by the baker.

I noticed that after having a hearty meal, the old dog sat on

the ground and turned its head towards the heaven three times. I felt that it was praying for me. I too whispered the word Amen! Amen! Then I instructed my servant to give a daily allowance of two coins to the baker, so that the weak dog gets food every day while the surplus amount should be distributed among other dogs.

I left that place and reached my camp. When I was about to get down from the palanquin the mace-bearer of the Emperor came to me and informed me of the royal command to go to the court. Accordingly I returned to the court. Asad Khan, one of the officials was attending to business. In accordance with Emperor's order, he took me to a chamber and gave me the order of appointment of the Subedari of Bijapur and Faujdari of Karnataka at Talikot. The Almighty showed kindness on me in this way."

4. After the victory in the battle in which Mubariz Khan was killed, the secretary (Musheer Ramsingh) submitted that, "Dispatches relating to the victory were being addressed to the Mansabdars, Jagirdars and Qiladars of the Forts throughout the province of the Deccan."

The battle was fought on 23rd Muharram in the 6th year of reign of Muhammad Shah. Nizam remarked: "The date was inauspicious for Mubariz Khan, while it was auspicious for us and

the same date may be mentioned in the dispatches."

5. After the victory, the camp of Nizam was set up on the bank of river Krishna. It happened that a bird or parinda (Myna) built a nest in the tent of Diwan Khana of Nizam. It laid eggs in the nest. When the camp was supposed to be dismantled, the attendants brought this fact to the notice of Nizam. Nizam-ul-Mulk, ordered that the tent should not be dismantled till the eggs are hatched and the little ones come out. Nizam-ul-Mulk marched forward leaving two infantry men behind to look after these eggs in the tent till the birds flew away. The tent was then removed and was sent to the camp.

6. The Fakir (Darvesh) made a request to Nizam, who was visiting the tomb (Rauza) of Shah Abdul Qadir situated near the Zafar gate of the city of Aurangabad. No allowance was allocated for the festival in order to feed the poor or to light up Rauza. Nizam appointed Sayed Muhammad Mughni as the custodian of the Rauza and gave a sanad accordingly. The sanad came under the department of Sadar (Director of Religious affairs).

7. After the battles with Dilawar Khan, Alam Ali Khan, and Mubariz Khan nobody engaged in a fight against the Nizam. On the day of the march of the Nizam, Azdudaulah Bahadur, Khwaja

Abdul Rahim Khan, Hamid Khan Bahadur, and other relatives of the Nizam came to him. They were riding on their own elephants, which were very well decorated with Amari and other valuable things and their attendants on the elephants were waving fly whisks and marching in the crowd. Compared to the splendor of these officers' elephants, the Nizam's elephant had no distinction. This greatly annoyed the Nizam. The officer enquired him of its cause but could not get a reply. One day at the time of the marching; Nizam stopped his elephant and told the noble men in attendance to stop the practice of marching and waving of the fly whisks; instead they should drive away the flies by means of the cloth tied to their belt. The Nizam's relatives became wise after this event. That day onwards, no noble man could march near the elephant of the Nizam unless he was asked to do so. Everyone learnt a lesson. The Nizam too would not ask any noble man to march near him unless he desired him to accompany him or unless somebody made a request and that was granted by the Nizam.

8. In the 13th regnal year of Muhammad Shah, Nizam ordered that the allowances of persons continuing from the time of Khuld Makan (Aurangzeb) should be reduced by two third and the allowances, continuing from the time of Khuld Manzil (Bahadur

Shah), should be reduced to one third. But a representation came to him from some of them that the reduction of allowances would be a great problem as they had to take care of many dependents. Nizam remarked "I desire that the allowance of some may be increased and the allowance of others may continue as was ordered by me. I want to sanction fresh allowances for those who have no other means to survive. But my officers who were present at that time remained quiet. They did not understand that the allowances sanctioned during the time of Khuld Makan had to be continued while the same from the time of Khuld Manzil had to be stopped.

9. One day, while holding a conversation with selected officers in his chamber, Nizam referred to the evil design of Mubariz Khan. Tahawar Khan Bahadur said thatMubariz Khan had evil design and had received the punishment. Nizam remarked: "Tell me what design Mubariz Khan had." Tahawar Khan said that Mubariz Khan's son is in the camp. Enquiry can be made from his son about the design of his father. Nizam ordered his attendants to bring Mubariz Khan's son in the camp safely. When the son came, Nizam asked him of the design of his father that was implemented during war. He said that his father had received suitable punishment. Hearing this, tears came to Nizam's eyes. He said: "I

hold you as dear to me, as my own children. I will always be your well-wisher. I will always have consideration for you. I am giving you a Jagir." This attitude of Asaf Jah-I reveals that he was a kind-hearted man. He uttered these reassuring words and after thanksgiving-prayer (Fateha), Nizam remarked that God may give strength.

10. One day Nizam entered the tent which was used as drawing room to perform prayers. He saw that the tent was full of smoke and dust. Nizam asked Darogha, the in-charge of the tent, the reason for so much smoke and dust. He replied that some villagers happened to be staying in the vicinity of the army-camp and some unruly people over there set fire in the villages. Nizam called for the Superintendent of the camp and said: "you would be provided with mounted troops to maintain law and order in those villages. If the unruly elements are setting fire to the villages, what are you people for?" The Superintendent was frightened and took immediate action against those unruly elements. He informed Nizam that he had chopped off their hands, ears and nose. But this news didn't have the desired effect as assumed by the Superintendent. Nizam got annoyed and ordered that the tyrant system should be abolished immediately. The officer of the

establishment was immediately appointed to the post. Nizam said to him: "Beware that no such harm comes to people anymore."

11. One day Nizam desired to visit the garden of the Begum (Bibi ka Maqbarah) situated in Aurangabad. Arrangements were made for his visit next day.The Superintendent of the establishment submitted, "All arrangements have been made at the Begum Maqbarah (grave)." On hearing these words Nizam flared up and said, "May that grave be auspicious to you, get out." He cancelled all arrangements for the trip. He ordered all the carpets to be brought back from the place. From that day the place was never referred to as Maqbarah in his presence. On the other hand, it was always referred as the garden of the Begum. If any noble man died, his death was reported in the following words: "So and so has obtained complete recovery." (No.23 page 130).

12. Once one of the Footmen who were deputed to guard the tent of Nizam fired a gun. Nizam sent instruction from his inner apartment which is as follows: "Who has fired the gun?" After a thorough enquiry the Musharif (Officer) of the female apartments submitted the name of the person concerned along with the name of the Jamadar of the Risala to Nizam. Nizam signed the order of dismissal of the person and remarked: "I consider ammunition is

more valuable than gold, silver or jewellery. The ammunition sometimes becomes unavailable when it is much needed." From that day onward nobody dared to fire a gun without a reason to do so. The guns were fired on ceremonial occasions such as on the appearance of the moon and that too once a month (Page131 MSS).

13. Nizam issued orders to his officers, "If the monthly pay of the army is withheld, it will bring bad name to the officer concerned and he will be bereft of any benefit.

14. There was a saint in Parenda, Shah Inayat Mujtaba by name. He said to Nizam one day: "You are favoured by God. It is your destiny to attain material and spiritual wealth. I want that I should be the sharer and supporter of you in both the worlds. Let one of the standards (flag) of your army be named after me. You will then receive the blessings, gifts and success, which will accrue to you." Nizam said: "This is my ardent desire." Accordingly one standard which was higher than all other flags and was always exhibited in a central and prominent place, named after him. It could be seen from a long distance. This standard came to be known far and wide as 'the standard of Shah Inayat'. This flag used to impress the enemies much.

15. It was a marching day. Nizam saw from a distance that a

bullock cart belonging to the females of the harem, was stationary in the middle of the road and was not moving at all. He ordered Nur Muhammad, the attendant waving the peacock plume: "Find out why the bullock cart waiting in the plain is stationary and not moving. If it is broken and the inmates do not have other carts, secure another bullock cart from those passing on the roads. You then transport the inmates of the cart to the camp. Afterwards you yourself should see that the bullock cart thus secured is returned to its owner." This was done accordingly.

16. One day a certain incident from the harem was reported to Nizam. As a result, he became very angry. Nobody could say what the incident was. Nizam gave sudden orders to the guards. The marriage of one Khwaja Yusuf Khan had been fixed. He was in the house of Muzaffar Khan Khwajasara. This house was situated in the locality of Junabazar in Aurangabad. Nizam ordered the guard to arrest him, bring him out of the house, take him across the river Narbada in the limits of Hindostan and leave him there. The order was carried out accordingly.

17. Once Nizam narrated an incident to his officers: "The Emperor Muhammad Shah, out of his grace and kindness, offered me a cup of coffee in his own hand. He then ordered me to describe

the taste of the coffee. It was not the etiquette to drink coffee in presence of the Emperor. I knew that the Emperor wanted to test me. I went forward slowly and standing with great composure took the coffee. I described the taste of the coffee at great length, all the while pretending that I had tasted it. People in the court were surprised to see me. I said to myself, if I had not received the training of etiquettes in the court of Alamgir, how I would have fared today and how would the Emperor have tested me today."

CONCLUSION:

Mamluk Asaf Jah-I had played an important role in producing a number of works on various facets of Indian way of life. Some of them have been published by eminent Persian scholars by utilizing the sources at their disposal. However, a number of unpublished manuscripts are still available in various Archival Institutions as well as in the possession of private scholars, Libraries and Institutions etc. It is the duty of Persian scholars to identify, locate and publish Persian texts along with English translations, for the use of non-Persian readers. It should be done on a war footing, as the old Persian manuscripts being very old, won't last very long. There is every possibility that along with the old Persian language, the experts, mostly very senior people, who are

still capable of deciphering them, won't be there anymore for this hard task. It may be suggested that the young Persian scholars should take up this task and senior scholars and experts should encourage them with proper technical guidance towards the reading and deciphering of the manuscripts in order to save Persian, the royal court language of the great rulers of India.

I fervently hope that this text will be helpful to the readers who are keen to know the general history of this particular era specially of the Deccan.

Dr. Zareena Parveen

Director, A.P.State Archives Research Institute &

District Gazetteers Department.

Index

A

Abdul Karim 29,

Abdul Khadir 94,

Abdul Majeed Khan 133,

Abdul Nabi Khan 61,155,

Abdul Samad Khan 26,

Abdullah 128,129,

Abdullah Khan 7,20,27,30,31,71,128,129,

Abid Khan 16,123,132,

Abuji Alias Sir Deshmukh 40,

Abul Khair Khan 105,106,121,129,

Afzal Khan 32,

Ahmad Beg 52,

Ahmad Khan Abdali 7,

Ahmad nagar 35,52,103,120,

Ahmadabad Gujrat 8,44,48,96,131,

Ajit Singh 45,

Ajmer 4,

Akbarabad 25,33,57,62,

Akbarpur 34,

Alah wardi Khan 28,

Alam Ali Khan 38,50,53,57,87,91,94,

Alamgir BadShah 4,5,8,21,24,41,44,48,73,85,92,99,173,

Ali Asghar Khan 26,28

Ali Khan 49,

Alim Khan 30,

Amin Khan 60,61,1444,145,155,

Amjad Khan 33,

Anwar Khan 38,87,116,136,

Anwar uddin Khan 126,128,

Anwarullah Khan 64,71,

Arcot 9,71,102,125,

Asad Khan 5,15,23,28,29,30,31,93,

Asaf Jahi 1,70,

Aurangabad 3, 9, 34, 36, 55, 70, 71, 113, 121, 123, 126, 137, 145,

147, 148, 163, 164,

Aurangazeb 3,9,

Azam Khan 28,

Azam Shah 20,

Aziz khan 06,105, 121,129,

Aziz Yar Khan 66,

B

BadaqShan 9,

BadShah Alam 156,

Baghatdas 43,

Bahadur Khan 30,37,39,60,61,155,

Bahadur Muhammad Amin Khan 17,

Bahadur Shah 9,

Bahadurpura 50,

Baji Rao 61,156,

Balaji 61,156,

Balaji Pandit 165,

Balapur 57,

Balaq 9,

Balconda fort 71,145,

Bangapur 133,

Basalat Khan 50,

Bengala 114,

Berampur 16,

Bhimsingh 56,

Bhongir fort 101,

Bhopal 62,

Bijagadh 46,

Bijapur 38,45,84,93,138,167,

Bowchodumal 143,

Burhanpur 8,36,45,50,51,57,69,70,71,84,87,

Burhanuddin Garib 72,

Burhanullah Khan 16,

Burhan-ul-Mulk 64,65,66,67,

C

Chandrasen 44,

Chup Beg 32,37,

D

Dargah Quli khan 68,69,

Daulatabad 19,72,141,

Daulatabad Fort 37,91,

Dawud Khan 35,38,48,49,50,51,

Deccan 46,51,54,56,58,59,62,69,74,84, 87,91,93,94,96,99,103,124,

Delhi 8,32,46,54,67,73,83.87,98,116,

Devgadh 36,

Dilare Khan 60,61,155,

Dilawar Khan 56,57,60,87,94,155,

E

Eizza-ud-Daulah 94,95,110,116,

Elichpur 54,

Ellore 90,

Etemad-ud-Daulah 66,

Eza-uddin 25,26,27

F

Faqr-ud-Daulah 144,

Faruk Siyar 58,96,

Fateh Ali Khan 26,27,63,125,129,132,

Fateh Jung Bahadur 7,23,31,36,59,87,

Fateh Yab Khan 163,

Fazal Ali khan 27,62,

Feroz Jung 7,23,31,36,41,92,

Fidavi Khan 120,

Firdous Khan 126,

Fishan Khan 37,

G

Galib Jung 32,

Galib Khan 60,61,155,

Gangaji 38,45,

Gaziuddin Khan Bahadur 6,7,14,32,41,43,123,

Gokuldas 24,

Golconda fort 5,

Gujrat 32,36,41,52,58,59,84,144,

Gulam Ali Beg 32,

Gulam Rasool khan 129,

Gulshanabad 163,

H

Haji Hasan 98,

Haji Elchie 166,

Hakeem Muhammad Ali Khan 127,

Hamid khan 94,

Harjullah Khan 94,

Hayat Beg Khan 106,

Hazrat Abubakar Raziallahtalahanoh 3,

Hazrat Khwaja Moinuddin Chisti 126,

Hazrat Saiyid Ibrahim 138,

Hazrat Shaikh Nizamuddin 3,

Hazrat Umar Raziallahtalahanoh 167,

Hidayat Mohiuddin Khan 85,

Hidayatullah Khan 32,

Hindustan 6,54,57,64,65,66,68,73,83,84,123,126,136,144,160,164,

Hiraman 50,

Husain Ali Khan 6,26,27,30,31,36,38,44,46,47, 53,57,91,96,116,

Hyder Quli Khan 37,45,52,58,96,

Hyderabad 36,37,44,52,59,87,90,101,113, 115,117,121,162,

I

Ibrahim Ali khan 39,42,43,124,

Imad-ul-Mulk 168,

Imam Husain Khan 128,

Inayathullah Khan 32,

Iqlas Khan 17,

Iran 64,68

Isfandyar Beg 40,

Islam khan 26,

Islampur 16,

Iwaz Khan Bahadur 54,

Izzat Beig Khan 44,61,155,

J

Jadoo Sena Patti 44,

Jafer Ali Khan 104,105,

Jahan Dar Shah 28,29,

Jama Masjid Ahmad Nagar 103,

Jama Masjid Delhi 103,134,

K

Kabir Muhammad Khan 144,

Kabul 64,71,

Kalluji 39,

Kamil khan 17,

Karimuddin Khan 102,141,

Karnataka 16,31,44,60,71,90,93,125,155,

Kashmir 84,

Khaliq Khan 4,5,16,17,

Khammam 90,

Khan Bahadur 58,

Khan-i-Zaman Khan 61,

Khirad Khan 104,

Khuda Baksh Khan 86,

Khudrat Ali Khan 18,

Khwaja Abdullah Khan 99,100,101,108,111,125,139,168,

Khwaja Abdur Rahim Khan 94,

Khwaja Abid 3,

Khwaja Bahauddin 58,

Khwaja Faqirullah 168,

Khwaja Hasan Khan 24,

Khwaja Karimuddin Khan 102,141,

Khwaja Khan 36,40,

Khwaja Kotta 111,

Khwaja Muhammad Asim 32,

Khwaja Najamuddin Khan 114,142,147,

Khwaja Qabar Khan 40,

Khwaja Qutbuddin 23,

Khwaja Suras Khan 110,147,

Khwaja Yaqub 5,

Krishnadam 93,114,

L

Lahore 64,73,

Lashkar Khan 66,70,

Lutfullah Khan 10,

M

Machli Bandar 90,111,

Malher 70,

Mana Khan 50,

Maratha 34,35,42,48,49,62,69,71,119, 125,139,162,

Masir-i- Nizami 2,

Masood Khan 115,

Mast Ali Khan 136,137,

Maulim Hafiz Abdur Rahim 147,167,

Maulvi Abdur Rahim Bijapuri 117,167,

Mausavi Khan 99,101,160,

Medak 169,

Mir Abdul Jaleel 20,

Mir Abdul Razzaq Khan 136,

Mir Ahmad Khan 81,

Mir Ahmad Nasir Jung 36,

Mir Ali 124,133,

Mir Ashraf 27,

Mir Gulam Ali Azad 72,

Mir Hasan 40,

Mir Husain Khan 124,139,140,

Mir Hyder 58,

Mir Inayathullah Khan 169,

Mir Muhammad Azeem 121,122,

Mir Muhammad Saeed of Burhanpur 148,

Mir Muhammad Shareef 118,

Mir Musharaf 50,

Mir Nizam Ali Khan 117,

Mir Qamaruddin 15,

Mir Sahabuddin 4,6,14,15,

Mir Saif Ali Khan 50,

Mir Sharif Khan 27,118,

Mir Taqi Khan 164,

Mir Zain-ul-abidin 170,

Mirat Khan 6,36,

Mirza Khan 36,40,42,43,

Mirza Muhammad Beg 155,

Misr 29,

Mohabat Khan 22,

Mohtassim Khan 106,110,129,131,163,

Moizuddin 32,

Mouzo Hasanpur 56,

Mouzo Mongir 170,

Mubaris Khan 4,37,52,59,87,89,93,94,97, 139,144,150,152,154,

Mudgal 16,

Mughal Ali Khan 32,

Muhammad Ali Khan 115,

Muhammad Amin Khan 17,18,20,26,32,39,58,149,

Muhammad Anwar Khan 99,101,

Muhammad Azam Shah 18,19,20,34,

Muhammad Azeem 121,122,

Muhammad Bagh 102,

Muhammad Bahadur Shah 20,

Muhammad Giaz Khan 35,36,37,39,41,42,53,54,106,144,

Muhammad Hasan Khan 124,

Muhammad Hasan Munchie 99,

Muhammad Ibrahim Tabrezi 36,

Muhammad Jafer 32,

Muhammad Khan 26,

Muhammad Lutfullah 164,

Muhammad Morchal 120,

Muhammad Nagar Fort 85,

Muhammad Sadiq 169,

Muhammad Sana 123,124,

Muhammad Shah Badshah 53,61,64,66,67,68,73,93,95,118, 130,
136,143, 156,160,

Muhammadabad Bidar 71,121,145,

MuhammadAbdullah Khan 126,

Multan 4,

Munawar Khan 145,

Muqlis Khan 16,

Murad khan 6,39,

Muradabad 46,59,

Murshid Quli Khan 114,

Murtuza Khan 26,

Murtuza Nagar 90,

Musavi Khan 99,101,160,

Mushraf Khan 50,145,

Mustafa Nagar 90,

Mutahoor Khan 49,97,100,101,124,135,136,141,

Muzafar Khan 123,

N

Nadir Shah 63,65,67,68,69,116,

Nadir Shahi 64,

Nagar Village 38,

Najabat Khan 45,

Najam Uddin Khan 32,

Nanded 145,

Naser Jung 62,70,72,85,94,109,111, 116,137,141,171,

Nasik 70,

Nawab Abid Khan 58,

Nawab Feroz Jung Bahadur 118,

Nawab Ghaziuddin 92,

Nawab Namdar 113,

Nawab Shaheed Sayeed 123,

Niyaz Khan 16,

Nizam Ali Khan 115,

Nizam-ud-Daulah 62,70,171

Nizamuddin 72,

Nizam-Ul-Mulk Asaf Jah 2,3,30,61,64,67,73,81,87,96,150,

Nur Muhammad 137,

Nusrathjung 18,

Nusrathpur 38,

O

Obaidullah Khan 60,

P

Pitapur 129,

Q

Qabar Khan 26,

Qamarudddin Khan 66,72,122,

Qandhar Fort 113,

Qazi Fazalullah 145,

Qazi Ibadullah 32,

Qazi Jahangir 32,

Qazi Karimuddin 123,

Qazi Masood Khan 36,

Qazi Rukun uddin 145,

Qudarath Ali Khan 18,

Qudaratullah Khan 18,

Quldabad 19,

Quldabad Fort 72,

Quli khan 26,

QureshBeg 56,

Quresh Khan 60,

R

Raj Bandari 90,

Raja Chandrasen 139,

Ram Singh 91,93,96,142,150,158,159,

Rao Singh 56,

Raza Quli Khan 28,

Riazuddin Khan 40,50,

Rustam Dil Khan 16,50,

S

Saad-ullah Khan 12,

Saad-ul-mulk 32,

Sadath Khan 64,69,

Sadath ullah Khan 10,11,12,32,60,64,125,134,155,

Saif Ali Khan 52,

Saif Khan 16,33,

Saif uddin Khan 32,

Saif ullah 153,

Saiyid Abdul Wahab Khan 60,155,

Saiyid Abdullah Khan 24,25,33,46,

Saiyid Abid Khan 82,

Saiyid Abubakar 25,33,46,

Saiyid Ahmad Magribi 108,145,168,

Saiyid Alam Ali Khan 56,

Saiyid Dost Muhammad 165,166,

Saiyid Hafeez ullah 131,

Saiyid Hashmat Khan 168,

Saiyid Husain 115,

Saiyid Inayath 123,

Saiyid Jamal Khan 161,

Saiyid Lashkar Khan 106,109,121,165,170,

Saiyid Mubarak khan 91,

Saiyid Muhammad Bijapuri 167,

Saiyid Muhammad Khan Bahadur 117,

Saiyid Muhammad Madani 94,

Saiyid Mujtaba Khan 91,

Saiyid Murtuza ulvi 166,

Saiyid Qasim 32,

Saiyid Tahir 169,

Saiyid Ulvi Arab 165,170,

Saiyid Wajiuddin 166,167,

Saltanat-i-Taimur 15,

Samadullah 101,

Samarqand 3,

Sambaji 38,

Sambal 46,

Sam-Sam-Jung- Alias Mir Abdul Razzak 101,

Sam-Sam-ud-Daulah 32,

Sangam 163,

Sarafaraz Khan 17,

Saropalli 90,

Sayeed uddin Khan 37,42,

Shah Ahmad Jung 71,

Shah Alam 22,

Shah gadh 36,

Shah Gulam Muhammad 98,

Shah Inayathullah 123,

Shah Jahan 3,9,23,

Shah Jahanbad 53,64,68,71,111,

Shahista Khan 47,

Shahnawaz Khan Bahadur 101,

Shaikh Abdul Nabi 10,

Shaikh Muhammad Ali 118,

Shaikh Muhammad Azam 34,35,

Shaikh Muhammad Ishaq Bijapur 165,

Shaikh Muhammad Jafer 117,

Shaikh Muhammad Jamil 117,

Shaikh Najamuddin 49,

Shaikh Nur-ul- Mulk 168,

Shaikh Saadullah 9,

Shaikh Zain-ul Abidin 19,

Sham Singh 49,

Shamsheer Khan 121,

Shehzada Muhammad Akbar 6,

Shehzada Muhammad Azam 6,

Sikacool 90,112,125,

Subhan Quli 5,

Sufi Abid Hasan 161,167,

Sultan Shah Alam 8,

Sultan-i-Safaviya 64,

Sultanji 61,145,156,161,163,

Sultanpur 43,

Surat 52,

T

Taimur Shah 68,

Taleq Khan 54,

TaliKotta 93,

Tarbiyat Khan 17,

Tirchinapalli 125,128,

Tirchinapalli Fort 71,

U

Udaypur 6,

Udgir Fort 7,

Umar Khan 40,44,

W

Wafiq Khan 60,

Y

Yalgandal 124,

Yusuf Khan 18,37,123,

Z

Zafar Jung 31,

Zainuddin Khan 27,

Zama Khan 155,

Ziauddin 116,

Ziauddin Hasan Khan 27,72,131,

Zulfiqar Khan 7,18,24,26,30,32,48,51,126,127,

Zulfiqar Shah 29,

*****

پرکاشِکا - ۲۱

آثر نظامی

از

لالہ منسارام

ایڈیٹر

زرینہ پروین

राष्ट्रीय पाण्डुलिपि मिशन
॥ विज्ञानमुपास्व ॥
National Mission for Manuscripts